Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

BORNHOLMSKE SAMLINGER

SYTTENDE BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE
COLBERGS BOGHANDELS FORLAG
KNUD JØRGENSEN
1926

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

INDHOLD

	Side
M. K. ZAHRTMANN: Landkapitajn Jens Pedersen Kofoed	1
— Landkapitajn Niels Gumløs	33
— Ridefoged Jens Lavridsen Risom . .	42
JOHAN BULMER: Beskrivelse over Bornholm udfærdiget 1625 ved Landprovst Jens Pedersen	51
J. V. HERMANSEN: Gamleborg i Almindingen	70
C. J. HAGEMANN: Gamle Originaler	79
ERNST ULDALL: Omkring Mordet i Vestermarie	92
JOHAN BULMER: Sankt Salomons Kapel og Kilde paa Hammeren	116

Trykt i Colbergs Eftf. Bogtrykkeri.

Landkapitajn Jens Pedersen Kofoed.

En Levnedsskildring

ved M. K. ZAHRTMANN.

JENS KOFOED fødtes 3. Nov. 1628 i Rønne, hvor Frimandsslægten Kofoed fra sin ældste Tid hørte hjemme, i det Peder Kofoed er nævnt som den lille Købstads Borgmester 1522 og 32. Fra ham synes Slægtlinjen at føre over Hans K., som o. 1540 ejede Frigaarden i Vestremarker, og Peder K., o. 1570 Ejer af Kyndegaarden i Nøkker Sogn, til Hans K., som 1586 var bosat i Rønne og ejede Hæslegaarden i Østrelarsker, senere Blikobbegaarden i Nøkker, hvor han døde o. 1623. Han er den første Kofoed, som nu vides at have brugt Gavlsparren til Vaabenmærke i sit Segl, hvilket hans Søn Peder optog efter ham.

Peder Hansen Kofoed var født 15. Juni 1598, ægtede 17. Jan. 1619 Rønne Borgmester Mads Ravns Datter Elisabet og bosatte sig som Skipper og Købmand i Rønne, hvor han 1623 var Raadmand og Kirkeværge, senere Borgerkapitajn og Borgmester. I sit Ægteskab fik han ni Sønner og sex Døttre. Da hans to ældste Sønner havde faaet Navnene Hans og Mads efter deres Farfader og Morfader, gav han

www.vang-hansen.dk

sin tredje Søn Navn efter Slægtens hidtil bedst kendte Mand, sin egen Farbroder Jens Kofoed til Kyndegaard, Landsdommer paa Bornholm 1588—1623. Ene i hele Slægten havde denne nydt fuld Herlighed som Adelsmand; han var død 9. Febr. 1625 uden Børn, Peder Kofoed og hans Søskende havde taget rig Arv efter ham, og nu laa en prægtigt udhuggen Gravsten over ham og hans adelbaarne Frue Anne Spendt i Rønne Kirkes Khor. Der fandtes heri Spirer til at fylde hans yngre Navnes Barnesind med Storhedsdrømme.

Jens Pedersen Kofoed nemmede rimeligvis lidt Børnelærdom i Rønne latinske og danske Skole, hvis Rektor Rasmus Pedersen Ravn (af en københavnsk Slægt) havde vaagen Sans for Naturkundskab og Historie. Det findes fortalt (1755 af hans Sønnesøn Brygger Jens Jørgensen Kofoed i København), at den trettenaarige Dreng ved Mikkelsdag 1641 sendtes hjemmefra til Lybek for at staa i Handelslære hos Købmand Robert Wickne; men bag dennes Disk holdt han kun ud et halvt Aar. Saa gik han, som mangen opvakt bornholmsk Dreng baade før og siden, til Søs, tog paa egen Haand Hyre til Danzig og derfra hen til Spanien. Her gik han fra Borde i Jerez de la Frontera og gav sig i Tjeneste hos store Adelsmænd, først i to Aar hos en Johanniterridder, saa i tre Aar hos en Kirkevikar. Hvori hans Gjerning hos dem var lagt, vides ikke, muligvis i deres Vinhaver eller Vinhandel. Saa søgte den unge Mand atter hjemad, som Handelsfører paa et dansk Skib, og stod ved Mikkelsdag 1647 i København.

Da den gjennem sex Aars Udenlandsfærd udviklede, nittenaarige Mand gjensaa sin Fødestavn, fandt

han Hjemmets Forhold voldsomt ændrede. Som en Hvirvelvind var den svenske Admiral Wrangell 9. Juni 1645 fra Søen faret ind over Nexø, den bornholmske Milises sagtmodige Officerer havde ment bedst at hytte deres Skind ved at tinge om en Brandskat med ham og dernæst forraade hele Bornholm ind under hans Magt. Saa nemt havde Kong Christian den Fjerde ikke sluppet dette Land; mod de danske Rigsraaders Forestillinger havde han stædig holdt fast ved det — saa hellere offre Fjenden et Par norske Amter —, og Freden i Brømsebro havde givet det tilbage til Danmark. Derefter var 5. Maj 1646 Dommens Dag kommen over Milisens Officerer, som skændigt havde sveget deres gamle Konges Tillid, Herredagen paa Københavns Slot havde dømt fem af disse til at undvige Kongens Riger.

Borgerkapitajn Peder Kofoed og hans to Brødre, Herredskapitajnerne Mads og Jakob Kofoed, havde alle været blandt de ivrigste Ophavsmænd til denne Handel om Bornholm med Fjenden. De to sidste var dømte af Herredagen, og da Peder Kofoeds store Skyld her var bleven aabenlys, havde Kongen ladet ham stille for Bornholms Landsting, som havde dømt ham til Landsforvisning og Fortabelse af hans Boslod. Stormvejret havde saaledes drevet de tre Brødre af Landet og ganske kuldkastet Kofoedslægtens gamle Hæder. Peder Kofoed havde slaaet sig ned hos sine Handelsvenner i Lybek, hvor han endnu kunde virke for sit Købmandskab; et føleligt Skaar havde dette dog lidt gjennem Fortabelsen af de 2000 Firemarksdaler, hvortil hans Boslod var opgjort. Sønnen Jens Kofoed sejlede i Sommeren 1648 til Lybek for at gjense ham, og samme Aars Juleaften døde han her

www.vang-hansen.dk

i sin Udlændighed. Da ogsaa Christian den Fjerde var død dette Aar, opnaaede hans Enke og Børn 5. Juni 1649 hos Frederik den Tredje et Oprejsningsbrev for hans Forbrydelse.

Efter sin Hjemkomst gik Jens Kofoed nu som sin Moders Støtte i Købmandsgaarden i Rønne og i Driften af den nærliggende Almegaard, som ogsaa afgav Bosted for dem. Trods den store Sonebøde ejede Elisabet Peder Kofoeds endnu meget Frimandsgods, i alt henved 48 Tønder Hartkorn, nemlig Almegaard og Sandegaard i Knudsker, Vinteregaard, Bjørnegaard og Skadegaard i Nøkker, Myregaard i Nilarsker, Sosegaard i Vestremarker, Julsgaard i Aaker, Hæslegaard med Knæbjerghus i Østrelarsker. Endnu var hun og hendes Børn Rigfolk. Naar det et Steds (den kgl. Kommissions Indmelding, 13. Sept. 1650, Sag 76) er skrevet, at Jens Pedersen Kofoed 10. Avg. 1650 blev udnævnt til kgl. Majestæts Tolder paa Bornholm, foreligger en Fejlskrift, i det hans ældre Broder Hans Kofoed, der da var gift og bosat Borger i Rønne, er nævnt 1651 som Tolder her. Denne, der 1658 var Raadmand og 23. Nov. 1670 blev Borgmester, boede i den østlige Gaardrække paa Storegade, endnu mens Moderen levede; men da hun for en Tid var bosat paa Almegaard, er det dog ret rimeligt at tro, at man her i den nuværende Amtmandsgaard har Stedet for den gamle Kofoedske Købmandsgaard.

Fra denne Gaard udgik nu, i Følge Slægtsoptegnelserne fra 1755, den Hexejagt i Rønne, som ogsaa er omtalt i Brevskaber fra Tiden selv. En Karl, som havde tjent hos Jens Kofoeds Fader, havde for Skik uadspurgt at laane Brugsredskaber i Gaarden. Den unge myndige Husherre paatalte dette; han

fulgte dog sin gamle Vane; saa forbød Jens Kofoed ham al Gang i Gaarden. Herover fortørnedes Gaardskarlens Moder; hun lagde Raad op med Jens Kofoeds gamle Amme Boel Anne om at øve Hexekunst mod ham. Da han nu sporede sig forgjort, faldt hans Mistanke paa Ammen; han bød hende ind og fik hende til i skjulte Vidners Nærværelse at drikke saa længe, til hun i sin Rus røbede sin fule Troldom. Fra Købmandsgaarden gik hendes Vej lige ind i Raadstuekelderen, og denne forlod hun kun for 6. Juni 1652 at føres ud paa Baalet. Hun fik 28. Nov. en Medfølger i Thale Baadsmands; to andre paagrebne Hexe døde i Fængslet, den ene ved at styrte sig i en Brønd. I at vække denne Hexejagt handlede Jens Kofoed ikkun som brav Borger i Tidens Aand; ingen turde have Medviden om Hexes djævelske Synd uden at aabenbare den for sin kristelige Øvrighed.

Jens Kofoed ægtede 3. Nov. 1653 Margrete Sandersdatter Lesler og fæstede Bo i hendes Hjemby Hasle. Hun var født her 18. April 1635, Datter af Borgmester Sander Pedersen, som var død 1639; hendes Moder Sidsel havde indladt sig i et misligt Giftermaal med en Lavrids Hansen, der som Rans- og Trolmand 1650 maatte rømme fra Bornholm. For at styre Svigermoderens Handel og Avl bosatte Jens Kofoed sig i Hasle; at han holdt Bryllup selve den Dag, da han fyldte 25 Aar, gjør det troligt, at hans Moder længst muligt har modsat sig dette.

Den unge Ægtemand ramtes snart af et skæbnetungt Vanheld. Under et Ophold i Rønne ihjelstak han paa Gaden her ved Nattetid 26. Juli 1655 en Ungkarl Mogens Hansen. Dette Drab, hidført af hans iltre Sind under et Klammeri, har Folkemunde senere

www.vang-hansen.dk

henført til Myregaarden i Nilarsker, som ejedes af hans Moder, og hvor Morderetjørnen skulde bære Navn efter det. Dette Sagn er misvisende, men at det er fortalt frem til vor Tid, giver Bornholmernes Udtryk for, at Jens Kofoeds ustyrlige Hidsighed og Mangel paa Selvtugt er faldet dem for Brystet som liggende ud over, hvad det daglige Liv kunde føre med sig. For Drabet tingede han sig Fred med den dødes Moder og øvrige Maalsmænd; han søgte ogsaa at undgaa den retslige Tiltale, Kongen kunde have paa ham, og opnaaede af Frederik den Tredje, rimeligvis da denne om Bord paa den danske Flaade 5. til 7. Juli 1657 laa paa Nexø Rhed, Tilsagn om at faa udstedt et Fredebrev paa visse Vilkaar.

Hvilke Vilkaar Kongen stillede ham, fremgaar af, at Jens Kofoed forlod sin fredelige Købmandsdont, Hustru og Børn for at gaa i Kongens Krigstjeneste i Skaane, hvor han traadte ind i Ritmester Knud Jørgensen Urnes Kompagni af 85 hvervede skaanske Ryttere. Man har yndet at fremstille ham som menig Rytter i Kompagniet for at fremhæve hans hastige Spring til Kapitajn inden to Aars Forløb, men med Urette. Han vidste, hvad han skyldte sin Byrd som bornholmsk Frimandssøn; med to rustede Heste, som fri Rytter, indstillede han sig selvanden i Urnes Kompagni. Dette var en Del af den Rytterstyrke, som den tappre Kongesøn Ulrik Christian Gyldenløve dette Efteraar førte imod Fjenden i Skaane. Han drev 15. Avg. Svenskerne bort fra Engelholm, havde 31. Avg. et skarpt Møde med dem ved Laholm, maatte derfra gaa tilbage til Skaane, men tvang atter den svenske Styrke ud af denne danske Landsdel, tilføjede den i Slaget ved Kattrup et Tab af henved 1000 Mand

og trængte paa ny frem til Halmstad. Skaane var renset for Fjender, den danske Hær havde fast Fod i Halland. Da tvang Carl Gustafs hastige Sejrstog op igjennem Jylland Frederik den Tredje til at kalde den tilbage fra Skaane; i Nov. førte Urne sit Rytterkompagni i Vinterkvarter ved Køge.

Kun af et Fjerdingaars Varighed og uden store Tiltag havde det raske Krigstog i Skaane under den unge, kampglade Gyldenløve givet Jens Kofoed Del i skarpe Fremstød og hidsige Træfninger; det blev hans Forskole til at ombytte Købmandsalenen med Krigersablen, lige som Synet af Svenskernes Færd i det gamle danske Skaaneland skærpede det Had til Arvefjenden, til hvilket Faderens Vanskæbne i den svenske Handel med Bornholm havde lagt Grund i hans iltre Sind. Fra hans senere Livsførelse mindedes Bornholmerne ham endnu 1750 som en Svenskerne spindefjendsk Mand.

Da nu Krigen ventedes at skulle gaa i Vinterdvale, gav Ritmester Urne 21. Dec. i Køge Kofoed fjorten Dages Orlov til at rejse hjem. Juleaften naaede han Hasle, og hans Hustrues Julegave til ham blev to Pigebørn, som han 6. Jan. 1658 lod døbe i Hasle Kirke. Fra Nyaar afskar Havisen Bornholm ganske fra Omverdenen, og da man 16. April atter fik Bud fra Skaane, bar det kun bedrøvelig Tidende. Vinterisen havde lagt fast Vej for Carl Gustaf og den svenske Hær paa hans hastige Sejrstog fra Jylland over Smaaøerne til Sjelland, og 26. Febr. havde det haardt truede Danmark maattet slutte Fred i Roskilde og afstaa ham de fire østdanske Landsdele, af hvilke Bornholm var den ene. Dette Lands nye svenske

www.vang-hansen.dk

Høvding Johan Printzensköld steg 29. April i Land i Sandvig med 120 Mand.

Efter Freden, ved hvilken Knud Urnes Rytterkompagni, saaledes som det lidet mandtalligt laa i Køge, var aftraadt til Sverig, var der nu intet, som bandt Kofoed til at drage bort fra Hjemmet. Som de andre Bornholmere passede han sig saa vidt gjørligt ind i de nye Forhold, drev sin Handel og sit Jordbrug som tilforn, alt imens han saa sig vred paa sit Fødelands svenske Herrer, — godvilligt lod Bornholmerne sig ikke skabe om til Svenskere. Den gamle Drabssag fra 1655 havde han endnu ikke fuldt forliget med Øvrigheden, nu havde den svenske Øvrighed arvet dens Paatale. Paa Bornholm har haardnakket det Rygte fulgt Jens Kofoed, under Henvisning til en nu forsvunden Kirkeregnskabsbog, at han i Nov. 1658 maatte staa aabent Skrifte i Rønne Kirke for hint Drab, og at han gjennem Printzenskölds retslige Forfølgelse af ham fik sit eget Opgjør at afregne med Landshøvdingen.

Denne var en svensk Præstesøn af Navnet Printz, som i Trediveaarskrigen havde tjent sig til Oberstlieutenant og svunget sig ind i Sverigs Adelstand med Navn Printzensköld. Han var en dygtig og retsindig Landshøvding, som klart saa sin Opgave i at føre Landet ind i lige Kaar med de ældre svenske Landsdele. Af tretten Breve, som kendes fra hans Styrelse af det, give ikke færre end otte hans Fortale for at skaane Indbyggerne og lempe for dem Udførselsforbud, Skattepaalæg og Udskrivninger af Mandskab til den svenske Hær. Det tør regnes hans kloge og sindige Forsæt til Gode, at intet Steds findes af hin Tid optegnet mindste Spor af blodige, end ikke voldsomme Optrin mellem de 8000 Bornholmere og hans 120 Svenskere inden hans Dødsdag. Først efter denne har man, opildnet af Krigens Lidenskab, skrevet alskens tyrannisk Voldsfærd paa hans Regnebræt, helt ud i taabelige Paafund, som naar det siges, at han inddrog Præsternes Tiende under Kronen. Dette Udsagn skyldes ene en Fejltydning af Resens snørklede latinske Fremstilling 1684 af, at Printzensköld støttede Præsterne i deres ældgamle Krav paa, at Tienden skulde ydes dem i Kærven som hvert tiende Neg paa Kornmarken, et Krav, som Bondestanden baade før og langt frem i Tiden standhaftigt nedkæmpede ud fra den Opfattelse, at dens Agre vilde udmarves ved aarligt at afgive baade Straa og Kærne.

Eet kunde Printzensköld ikke undlade, at lystre Carl Gustafs Paabud om Udskrivning af det Mandskab og de Skatter, som Kongens Krigsførelse kostede. Ogsaa her udvirkede han nogen Nedsættelse af ublu Krav, som vilde volde Skade for Gaardenes Drift. Men 350 vaabenføre Bønderknøse maatte han udskibe 7. Juli til Stettin, 45 Sogneryttere 8. Okt. til Riga, 40 Baadsmænd 7. Nov. til Ystad. Yderligere Krav paa Mandskab fra Landet afværgede han, men hans Forbøn knnde ikke hindre yderst haarde Paalæg af Krigsskatter, saaledes 3. Nov. en Skat af henved 18 Firemarksdaler af hver Gaard, det firdobbelte af, hvad tidligere den danske Regering højst havde indkrævet. Paa egen Haand lempede han denne Skat for Indbyggerne ved at indrømme dem at yde den i tre Terminer og ved at tale for, at de maatte afgjøre den i Varer i Stedet for i Mønt.

Carl Gustaf brød den nys sluttede Fred ved 7. Avg. at lande med sin Hærstyrke i Korsør og føre den

www.vang-hansen.dk

imod København. For dansksindede Bornholmere blev Fremmedaaget nu Fjendevold, og deres retfærdige Harme vendte sig imod dennes Udøver Printzensköld. Borgere i Hasle lagde Raad op om at drive Fjenden ud af Landet, og en Sammensværgelse kom i Gang mellem Præsten Povl Ancher, Borgmester Peder Olsen (Hassel), Købmand Jens Kofoed, Byfoged Niels Gumløs, den tidligere Ridefoged Jens Risom og flere. Ogsaa i Rønne vandt Sammensværgelsen Fremgang, og at Jens Kofoed ivrigt er reden dens Bud til sin Fødeby, turde fremgaa deraf, at her hans Broder Borgerfændrik Mads Kofoed og hans Svoger Købmand Villum Clausen (Kelov, gift med Karen Pedersdatter Kofoed) traadte ind i den. I alt findes navngivet ti Mænd fra Hasle og tolv fra Rønne, som udmærkede sig i Bornholms Udfrielse af Fjendens Vold, og de have selv fremhævet Povl Ancher som Opstandens Førstemand, virksom i Raad og Daad. Ogsaa i de omliggende Nørre og Vestre Herreder vandt Opstandstanken almindelig Tilslutning. Fra det af Fjenden trangt omspændte København sluttede Frederik den Tredje sig ligeledes til den, i det han 26. Okt. lod sin Kancellisekretær Hans Oldeland sende Peder Olsen (som tidligere Sættelandsdommer) et opmuntrende Brev og 8. Nov., efter at i Mellemtiden den hollandske Hjælpeflaade havde undsat København, selv tilskrev Bornholmerne en Opfordring til at ruinere den svenske Garnison paa Hammershus med samt alle svenske paa Landet.

Den af Ancher dygtigt og klogt ledede Sammensværgelse bredte sig i Stilhed. Endnu de første Dage af Nov. anede Printzensköld intet om den. Først Indrivelsen af den nævnte, stærkt tyngende Pengeskat

bragte Bornholmerne til alvorligt at true ham, da han 14. Nov. red ud paa Landet, saaledes at han følte sig ikke mindre usikker for dem end som for en aabenbar Fjende; han bad derfor Carl Gustaf om at sende ham Undsætning af Tropper som snarest. Den Skibslieutenant, som overbragte den svenske Regering i Malmø hans Brev 23. Nov., meddelte her, at han færdedes i yderste Fare blandt Bornholmerne, som havde staaet ham og Landets andre svenske Embedsmænd efter Livet og ene ventede paa Hjælp ad Søvejen for at rejse en almindelig Opstand. Men Carl Gustafs højtflyvende Planer lod ham overse den overhængende Fare, og Bornholm gled ud af hans byttegriske Hænder.

Printzensköld red 8. Dec. 1658 ud fra Hammershus. Han standsede i Hasle, hvor han talte strengt til Borgmester Peder Olsen om Borgernes Sendrægtighed i at udrede den udskrevne Pengeskat og truede med at lade den inddrive ved Soldater. Saa red han videre til Rønne for at paaskynde Afsejlingen af Skipper Herman Clausen Bohns Skude, der laa udtagen til at afhente den længselsfuldt ventede Undsætning af Ryttere i Ystad. I Hasle fandt de sammensvorne, nu da de havde Printzensköld uden for Fæstningen Hammershus, Timen kommen til at fange ham og rejse Opstanden. Povl Ancher tog Jens Kofoed op i sin Slæde for i Nøkker Præstegaard at aftale det fornødne med Præsten Jakob Tresløv, som var indviet i Sammensværgelsen. Herfra kørte Ancher op til sin Præstegaard ved Ruts Kirke for her at vaage over, hvad den svenske Styrke paa Hammershus kunde foretage sig, medens Kofoed i Følge med Gumløs, Risom, Borgerkapitajn Claus Nielsen og Fænrik Aage

www.vang-hansen.dk

Svendsen, alle af Hasle, væbnede red til Rønne for at uskadeliggjøre Printzensköld. Her sluttede Mads Kofoed, Villum Clausen, Borgmester Claus Kames og andre Rønneborgere sig til dem.

I Skumringen ved Firetiden (3 Døgn før Solhverv) var Printzensköld reden ind hos Byens ældste Borgmester Peder Larsen Møller og havde næppe sat sig til Ro, inden de sammensvorne trængte ind i Stuen med Jens Kofoed, Gumløs og Risom forrest. Kofoed bød Landshøvdingen Kvarter som deres Fange, men denne vilde ikke godvillig give sig fangen. Det kom til et voldsomt Optrin, under hvilket det tunge Stenbord blev væltet, og en Del af de sammensvorne vilde skyde Printzensköld ned. Borgmester Møller og hans Broder David lagde sig imellem, led selv Overlast, men fik dog Drabet afværget, vel med Støtte af de sindigste Opstandsførere (Risom, Kames).

De sammensvorne førte deres Fange mellem sig ud paa den nattesorte Storegade, og her faldt nu fra Villum Clausens Pistol det Skud, som ramte Printzensköld i det venstre Øje og fældede ham død i Sneen. Kan være han har vristet sig løs fra sine Modstandere, men mandtallige som disse var, havde de kun Hundred Skridt at føre ham til Raadstuefængslet, uden for hvilket han nu dræbtes; to store Kampesten i Brolægningen ud for Statsskolens Port vise endnu Stedet. Jens Kofoed og Niels Gumløs traadte til og gav Liget hver sit Skud for at vise, at de stod Last og Brast med Drabsmanden. Borgmester Kames værnede det mod videre Overlast ved at lade det bære ind i Raadstuen under Vagt af Borgerkompagniet, hvis Kapitajn han var. Lige saa tog han fem svenske Officerer og en Knægt, som opholdt sig i Rønne, til Fanger og

gav dem Husly i sin Gaard, saa at yderligere Drab paa de svenske i denne By lykkeligt afværgedes.

Fra Rønne udsendtes nu Bud i de omliggende Sogne, for at det forud aftalte Tegn, Ringning med Kirkeklokkerne, kunde iværksættes og samle Bøndernes Styrke til at drage mod Hammershus. Selv bragte Jens Kofoed Budskabet om Drabet til Præsten i Nøkker og til Povl Ancher i Ruts Præstegaard. I Følge med tolv andre væbnede Hasleborgere red Kofoed videre, samlede de unge Mænd i Allinge og Sandvig om sig, lod hente en Tønde Øl til dem hos Kræmmer Jes Per Aagesen og lagde sig med dem paa Vagt uden for Hammershus bag ved Vejrmøllebakken Øst for Slotsbroen. Under Vejs tog han en svensk Lieutenant til Fange, mens en Kvartermester og en Soldat, der ikke vilde give sig fangne, maatte dele Skæbne med Printzensköld og blev huggede ned, som Visen lader Kofoed sige: „Jeg aldrig dræber nogen Mand, som rigtigt er i fangen Stand". Samme Nat dræbte Bønderne ude i Sognene, vist i Knudsker, paa egen Haand en svensk Underofficer med sex Musketærer, som laa der for at inddrive den forhadte Krigsskat, mens fem af hans Musketærer blev gjorte til Fanger.

I første Daggry 9. Dec. rykkede nu den samlede Styrke fra Hasle, Rønne, Vestre og Nørre Herreder frem mod Hammershus, ført af Povl Ancher, Niels Gumløs og andre. Ancher sammen med Peder Olsen affattede en Skrivelse til Printzenskölds Frue Anne Hård og den øverste Officer paa Slottet, hvormed de søgte af fremtrue Overgivelsen af dette. Nu savnede man, at man ikke havde fanget Printzensköld levende; i hans Forfald lod man Claus Kames vise sig i hans

www.vang-hansen.dk

Kappe og paa hans Hest foran Slotsbroen og truede med at sende hans Hoved ind til Fæstningens Mandskab. Truslerne virkede, fire Underhandlere sendtes ud fra Hammershus, og i Slotskroen uden for Broen (nu Hotelannex) forhandlede disse Vilkaarene for Fæstningens Overgivelse med fire Mænd, som Bornholmerne havde valgt hertil, Borgmester Claus Kames og Skipperne Herman Clausen Bohn og Hans Lavridsen af Rønne samt Jens Kofoed af Hasle. Mod Aften drog Bornholmerne uden Sværdslag ind paa Hammershus, gjorde dets svenske Mandskab til Fanger og udplyndrede det saa vildt, at Kames maatte lade værne Fru Anne Hård og hendes tre Smaabørn med Vagt, „at di i dennd Tumult icke skulle bliffue ihielslagenn".

Den følgende Dag kaarede de Bornholmere, som var samlede her, Kapitajn Claus Kames til som Landshøvding paa Hammershus at styre Landets borgerlige og militære Forhold og satte Jens Kofoed til under ham at holde dets Forsvarsstyrke kampøvet. Da en svensk Galiot 27. Dec. ankrede op under Sandvig med 63 Ryttere og 42 Heste om Bord, hvilke nu kom for sent til at undsætte Printzensköld, lykkedes det Kames og Kofoed at faa dem alle i Land med List og gjøre sig til Herrer over Skibet. De fangne Officerer førte Kofoed strax til Povl Ancher i Ruts Præstegaard, Rytterne bragte Kames til Rønne at forvares i Raadstuekelderen. Det findes nedskrevet halvanden Maaned senere af den svenske Regerings Sekretær i Malmø, at Kofoed lod køre Kanoner frem uden for Raadstuedøren for at lade Fangerne skyde ned i Hob, men lod sig omstemme af Sognepræsten, som han fromt havde ladet tilkalde, til at skænke

dem Livet. Dette er haandgribeligt Fjendeopspind; i Rønne havde Jens Kofoed hverken Agt eller Magt til slig egenraadig Fremfærd.

Den Dag, 29. Dec. 1658, da bornholmske Sendemænd paa Københavns Slot skænkede Frederik den Tredje deres lykkeligt gjenvundne Land til Arv og Eje, overgav de til lige Kongen en Liste over de 22 ypperste Deltagere i Opstanden. Paa denne fremhævede de alene Povl Anchers rastløse Virksomhed med Raad og Daad i al denne Gjerning. Kongen drog ved en Paategning til lige Villum Clausen frem som den, der havde skudt Printzensköld, og skænkede ham herfor Rabekkegaard i Knudsker afgiftsfri for hans Livstid. Endnu fik tre andre hver sin Kongeskænk. Nu gik Sendemanden Mads Kofoed i Forbøn for sin Broder Jens Kofoed, at han som en af de 22 fremmeligste Førere i Opstanden maatte faa givet det ham tidligere tilsagte Fredebrev for hint gamle Drab, og Kongen indfriede da naadigt sit for længst givne Løfte til ham. —

Djerve og dristige Mænd var alle Opstandens Deltagere, hver en. Det var fast Mandsvilje og kækt Vovemod, som hin 9. Dec. friede Bornholm ud af Fjendens Magt og førte det tilbage til det dybest nødstedte Hjemland, hvis hele Fremtid vippede i Sværdsodden, som skulde nedhugge eller værne Hovedstadens svage Volde. Ingen af Opstandens Førere spurgte her om, hvem der var den største eller den mindste i Daaden, ene undtagen Peder Olsen (Hassel), som ved sin snilde Tale i Regeringskontorerne i København, men saa sandt ikke paa Bornholm, kom til at gælde for „Hovedmanden". Jens Kofoed talte i senere Skrivelser ikkun ganske

www.vang-hansen.dk

nøgternt om sin „sær beviste Tjeneste i Krigens Tid“, og intet Steds gav hans Livsførelse mindste Spor af, at han skulde have pralet med at være Opstandens store Leder, ej heller af, at Bornholmerne saa noget større i ham end i hans Fæller.

Først flere Aar efter sin Død er Jens Kofoed blevet nævnt Bornholms Befrier. Var Printzensköld ikke bleven dræbt, havde Sangen om Bornholms Befrier aldrig lydt. Dog var det ikke Kofoeds, men Villum Clausens Skud, som fældede Printzensköld, og selve dette dødbringende Skud kaldte ikke de sammensvornes udelte Jubel frem, lige som Bornholmerne Tids nok maatte høre ilde for det fra mange Hold: Tolv væbnede Mænd omkring een Fange burde have gjort det unødvendigt. At Printzensköld, ene Fjende blandt Modstanderne, maatte lade Livet, var dog kun, hvad enhver Krig fører med sig, og den danske Regering godkendte Drabsdaaden ved særligt at hædre Drabsmanden. Men Printzensköld dræbt eller blot fangen, dette Enten-eller forblev uden Indvirkning i Opstandens heldige Gang. Den følgende Dag udfriede Nørre og Vestre Herreders væbnede Styrke Fæstningen Hammershus og dermed Landet Bornholm fra Svenskevældet, og Æren for denne Dag tilfalder ligeligt alle Opstandens Deltagere.

Jens Kofoeds egenlige Daad, hvis Hæder han dog maa dele med Gumløs og Risom, laa i den Time, da han sammen med sine Fæller modigt dristede sig ind i Stuen til Printzensköld for at gjøre denne uskadelig paa en eller anden Vis, og da dette gjennemførtes. Dette Optrin, sammen med at Kofoed var en god Bornholmer, og at ene hans Vej igjennem Opstanden blev blodstænket frem for de andre Føreres,

har grebet Folkesindet og ladet det kaste sin stærke Forkærlighed paa ham, hvis Skikkelse det har forstørret helt ud i Prinsenskjoldsvisens Fabel om de 965 slagtede Svenskere og de 600 Fanger paa Hammershus, alt „efter Herr Kapitajn Jens Kofoeds udgivne Ordre“. Der var højst 130 Svenskere paa hele Bornholm og kun 10 af dem dræbtes i Opstanden; med ringere Blodoffer er næppe nogen tilsvarende Omvæltning foregaaet andet Steds. Visen turde være skreven efter Aar 1700 paa Bornholm, men ikke paa Bornholmsk, ikke af nogen ustuderet Bornholmer.

Omkring 1720 nedskreves Maglegaardsrelationen om Jens Kofoeds Færd i Opstanden, saaledes som hans efterlevende Slægt kunde gjengive den, efter hvad han havde fortalt i Hjemmet paa Maglegaard. Den giver saaledes ikke Opstandens fulde Historie; i det hele ædruelig i sin Skildring undlader den, sin snævre Opgave tro, at følge de andre Føreres Færd og fører herved ensidigt til den Opfattelse, at Kofoed var Hovedmanden; dog ogsaa den lader Povl Ancher hist og her glimte frem som Opstandens Leder. Den er brugt i den foregaaende Skildring sammenstillet med selve Tidens noget magre Kildeskrifter.

Denne sildigere Opfattelse af Jens Kofoed som Bornholms Befrier bør da ikke fortrænge de historiske Vidnesbyrd om, at han var sine Stalbrødre en modig og daadsnar Hjælper til Opstandens Fuldbringelse. Det er uretfærdigt at lade hans kække og kraftige Daad fordunkle alle hans Fællers, og især krænker det al historisk Retfærd at forherlige Helten Jens Kofoed gjennem Tilsudling af den fældede Printzensköld som en grum og raa Tyran. De to Modstandere var begge for gode hertil, djerve og ærlige Mænd. Som enhver

www.vang-hansen.dk

Opstand talte ogsaa Bornholmernes ilsindede Hoveder, der udlagde Frederik den Tredjes Opfordring til „at ruinere Garnisonen paa Hammershus med alle Svenske“ til Drab og Plyndring, og de saa deres Førere i Kofoed og Gumløs, hvis modige Færd hjalp bravt til Opstandens hurtige og heldige Forløb. —

Oberstlieutenant Mikael Eckstein, hvem Bornholmerne selv ønskede til deres Kommandant, landede 8. Jan. 1659 i Nexø med 100 Soldater og 60 Ryttere og overtog nu Landets Styrelse for Frederik den Tredje. Hermed gik Kames's og Kofoeds Herredage paa Hammershus til Ende. Endnu førte Kofoed Printzenskölds Enke og Børn til Rønne og fandt Grund til at lade hende afgive et skriftligt Vidnesbyrd om, „hvorledes han sig mod hende havde skikket og forholdet“. Det burde have været overflødigt, men stod rimeligvis i Forbindelse med den Overlast, som havde truet hende i Plyndringsnatten paa Hammershus. I Rønne kom hun til Huse hos Raadmand Jens Anscharsen, der var gift med Jens Kofoeds Søster Elsebe; her nød hun rigt Underhold, Køer, Faar, Lam, Gæs, Høns, Smør, Malt, Rug og Byg, af Bornholms Amtstue, indtil hun i Maj fik Kongens Pas til frit at drage over til Skaane med Børn, Tjenere og Gods. Alene til Bortrejsen til København udstyrede Amtskriveren hende med 1 Lam, 3 Par Høns, ferskt Kød, $^1/_2$ Lispund Smør og Brød. Landshøvdingens Lig lod Borgmester Møller i Februar sømmeligt nedsætte i Dobbeltkiste i Rønne Kirke; til Ufrøl blev drukket 1 Tønde Øl. I Fredslutningen for København 27. Maj 1660 tillodes det, at Printzenskölds Lig førtes til Sverig, hvilket da ogsaa skete.

Kommandant Ecksteins første Opgave var at sikkre

Bornholms Forsvar og bringe Landmilisen paa Fode. Kongen havde tildelt ham Fuldmagt til at give denne de nødvendige Officerer, og 14. Jan. 1659 indsatte han Kofoed og Gumløs til Landkapitajner, hver med en Løn af 83$^1/_3$ Rigsdaler af de bornholmske Sognes Knægtepenge og Landgilden af en Kapitajnsgaard til Underhold. Begge havde tidligere tjent i Krig, men kun Gumløs gjorde her i sin militære Løbebane det store Spring fra menig Rytter frem til Kapitajn. Deres Hverv var at indøve Milisens unge tiltrædende Mandskab i Vaabenbrug op igjennem Aaringer, indtil det i en ældre, bosat Alder gik ind i Herredskompagnierne; hvert af de to Landkompagnier talte da 200 til 250 Mand. Stillingerne var oprettede 1628, da Bornholms Bønder havde paataget sig at udrede de nævnte Knægtepenge til Lønning af to Exercerekapitajner. Af Kongen fik Jens Kofoed 15. Dec. 1660 sin endelige Udnævnelse til Kapitajn over de udskrevne Soldater i Østre og Søndre Herreder med i Fredstid 200 Rigsdaler af Amtstuen, i Krigstid Løn som andre hvervede Kapitajner samt i hans Tjenestetid Maglegaard fri uden Afgift og Landgilde, saa længe indtil Kongen „anderledes tilsigende vorder“. Samme Dag modtog ogsaa Gumløs sin kongelige Udnævnelse; de to Kampfæller fulgte hinanden jevnsides i deres Forfremmelser. Intet af Frederik den Tredjes Breve indeholdt mindste Ord om deres store Fortjenester af Opstanden, skønt disse laa bagved Udnævnelserne. Da der nogle Aar senere oprettedes to nye Landkompagnier, sank Mandtallet i hvert Kompagni til 100—150.

Da Landkapitajn Jens Kofoed i Jan. 1659 drog fra Hammershus ind paa sin Kapitajnsgaard Maglegaard

www.vang-hansen.dk

med Elleshuset i Østremarker Sogn, mødte han her et trist Syn. Gaardens Bygninger var afbrændte, og dens Jorder, 110 ha, laa udyrkede hen, siden hans Formand Kapitajn Sebalt Zimmerman var død her i Slutningen af Maj 1658. Her maatte kostes meget paa Bygning og Avl for at sætte Gaarden i Drift, saa dens 16 Tønder Hartkorn atter kunde kaste et rimeligt Udbytte af sig, selv om der nu ikke skulde svares Afgifter; disse regnedes lig 33 Rigsdaler. Hertil havde Kofoed særdeles god Brug for sin rige Kapitajnslønning. Ud over de 200 Rdl., Kongen havde tillagt ham, hævede han aarligt paa Amtstuen de $83^1/_3$ Rdl., som Landets Bønder udredede i Knægtepenge til Landkapitajns Aflønning; end videre nød han efter ældre Skik Landgilde og Ydelser af to dertil udlagte Gaarde. Men kun halvtredje Aar varede hans fulde Herlighed.

Efter den ødelæggende Krig laa hele Danmark udtæret og fattigt hen. Frederik den Tredje maatte spare, mest der hvor mindst spares burde, og 31. Avg. 1663 satte han Kofoeds Sold ned til 120 Rdl. Da Kofoed nu kæmpede for de ham tilsagte 200 Rdl., strøg Kongen disse helt 24. Sept. og paabød, at de to Landkapitajner herefter skulde lønnes ene af Knægtepengene med $83^1/_3$ Rdl. til hver samt de dem tillagte Frigaarde, men hvad der videre havde været dem forundt skulde komme Bornholms Bønder til Bedste som Afkortning i deres Maanedsskat. Paa denne Smalkost blev Kofoed sat hele denne Konges Levetid ud; Taknemmelighed trykkede ikke Frederik den Tredje. Christian den Femte fornyede 28. Sept, 1670 hans Kapitajnsbrev i et og alt, og hermed indtraadte han for de følgende otte Aar i den fulde Nydelse af

baade 200 Rdl. Sold og $83^1/_3$ Rdl. Knægtepenge. Et lille Skaar heri voldtes ham, ved at hans Kampfælle fra 1658, Amtskriver Hans Christensen (Storch) ved sin Død 27. Marts 1679 endnu stod tilbage i Udbetalingen med 218 Rdl., men dem fik han godtgjort hos Regeringen 10. Maj 1684.

Den skaanske Krig (1675—79) stillede øgede Krav til Kofoeds Tjenesteflid og nye Krav til Kongens Spareevne. Hans Sold nedsattes 13. Sept. 1678 til 100 Rdl., og da den nye Amtskriver Deckner et Aar senere forespurgte, om Kofoed som hidtil kunde hæve denne reglementerede Sold samt de ham særligt tilstaaede 200 Rdl. og dertil Underhold af to Gaarde, blev det givet til Kende, at Kofoed maatte holde sig til de 100 Rdl. og Gaardene alene, men svare Landgilden af Maglegaard (18. Sept. 1679). Kongen indrog 1. Maj 1680 under ét al tidligere Kongeskænk, og herefter blev Kofoeds Aarsløn kun 80 Rdl. og Gaardenes Landgildeydelser (16. Okt. 1680); han vedblev dog til lige uomtalt at faa $83^1/_3$ Rdl. af Knægtepengene.

Herefter gik det snart atter fremad. Kongen fornyede 15. Okt. 1681 for ham hans afgiftsfrie Brug af Maglegaard og gav ham efter Admiral Jens Juels varme Fortale 15. Jan. 1684 et Soldtillæg paa 50 Rdl., og 10. Maj øgedes hans Sold til de oprindelige 200 Rdl. i alt med Maglegaard fri, hvorimod han maatte give Afkald paa Landgilden af de to ham tillagte Gaarde. Om Knægtepengene taltes ikke; dem vedblev han rimeligvis at hæve for sig paa Amtstuen, Bønderne udgav dem jo til det samme. Saaledes nød Jens Kofoed endeligt i sine syv sidste Leveaar

www.vang-hansen.dk

uden bitter Kamp den Løn, han havde tilkæmpet sig ved sin Daad i Opstanden 1658.

Skønt Jens Kofoed satte nogle af sine bedste Midler Aar efter Aar i at opbygge Maglegaard, var den endnu efter atten Aars Forløb ikke nær fuldfærdig, og Bornholms Guvernør Thomas Fincke tilsagde ham da i Nov. 1676 Gaarden for hans egen og hans Hustrues Levetid, for at ikke hans mange Børn skulde gaa tabt af, hvad han havde kostet paa den. Imidlertid døde Fincke 17. Sept. 1677, inden dette Tilsagn var stadfæstet af Kongen, og da Kofoed selv blev Enkemand det følgende Aar, faldt det bort som værdiløst. Kofoed giftede sig paa ny, og efter sit Ophold paa Bornholm skænkede Christian den Femte ham og hans Hustru 14. Okt. 1687 Maglegaard og Elleshuset til afgiftsfri Brug for deres Levetid. Denne Kongeskænk blev holdt i Hævd i over halvhundred Aar.

Kofoeds Virksomhed som Landkapitajn gav kun Smaating at tale om. I Krigstiden inden 1660 maatte han være ivrig paa Færde i Vagt og Værn for Landet. I Fredstid indøvede han flittig sit unge Mandskab paa Øvelsespladsen ved Maglegaard og førte det frem paa Mønstringerne. Den store Landmønstring holdtes aarligt paa Arnaga Lyng, hvor hver Mand fik tildelt ni Skud at afgive mod den Fjende, som ikke var der, som det er optegnet i April 1684. I 1688 maatte han jevnligt afgive en Styrke paa indtil 100 Mand til 5 Dages Arbejde paa at rejse Fæstningsvolde omkring Rønne. Ellers gik det ham, som det gaar alle: den jevne bramfri Dagligdont optegnes intet Steds, men Kiv og Kvider finde flittige Hænder, som indskrive dem i de dertil indrettede Protokoler for

Efterverdenen. De kongelige Kommissarier Henrik Rantzau og Erik Rodsteen færdedes fra 17. Okt. til 14. Nov. 1670 paa Bornholm for at undersøge adskillige Forhold paa Landet, og de gav Jens Kofoed nogle Kvider. I følgende Indlæg for Kommissionen har han ufrivillig tegnet lige som et Rids af sig selv:

Iesus

Aller vnderdanigste Ehrklering jmod Karsten Hunds Klagemaal offuer mig, som hand haffuer for de Høye Edele Herrer Commissarier jndlagt. — Att hand forregiffuer, at ieg haffuer hannom offuerfalden med Hug och Slag paa hans Kierche Vej, daa var ieg der til foraarsagedt, eptersom det daa var vdj Krigens Tiid Anno 1659 vdj Septembris, och ieg laa samme Tid med mit Compagnie i Beredschab ved Østermarcher Kierche och var ferdig at forføye mig til Stranden och min Vachtplatz, huor ieg daa fant hannom paa Veyen och tilspurde hannom, huj hand iche indstillede sig med och iblant de andre vnder Companied, efftersom hand stoed paa Rollen och haffde vered i min Formands Tid, som Rollen vduiste, dervnder for Profus, huortil hand och gaff mig aff en slem Mund meget vforschammedt, saa enhver kand vel-tenche, at jeg, som tienner for en Capotetein och haffde ved 250 Mand at commandere, jeg iche burde at optage nogle motuillige och vbequemme Ord aff den, ieg haffde vdj Commando, och helst paa den Tid vj saae Fienden for Øyen vdj Søen, besynderlig ochsaa iche at lide saadant aff slig en Compan, som stod paa Rolden for Profus, thj dersom ieg haffde optagen hans motuillige och slemme Mund, saa kunde de andre vnder Companied støt sig derpaa och ieg for saadant iche hafft Gehør offr dedt, som burde. — Det hand siger, at ieg vilde myrdet hannem, schal aldrig beuises, at saadan hans Forregiffuende, enten paa den Sted eller anderstedtz, schal findes i Sandhed. Och efftersom hand mig bebreider min For-

www.vang-hansen.dk

seelse, daa haffuer ieg derpaa min Aller Nadigste Herre och Konges, nu Salig i Hukommelse, Benadingsbreff och Opreisning, huilched ieg iche haffuer dølt, mens det til Herredtz och Landtzting ladet forkynde; formener, saadan en Compan iche burde at tale saa motuillig och dristig imod Vorres Aller Nadigste Herre och Konges Hyldiss och Naade, mens thilbørligen derforre att straffes. — Jeg forvndrer mig paa, att denne Kasten Hund vden nogen billig Aarsage vill klage offuer mig, efftersom hand for sine groffue Forseelser vel haffde fortient Bremmerholm, som ieg for General Adolph Fux baade med mine Officerer, Vnderofficerer saauel det gandsche Compagnie haffuer beuist, och dersom hans Hoszbond Landtzdommers och andre Gotfolches Forbøn iche haffde vered, schulle hand den Tid faaed sin fortiente Løn . . . . . .

Ydmygeligen aff Maglegaard den 11 Nouembr 1670
Derris Exelentzis ydmyge Thienner Jens Kofoed Pedersen.

Kofoed vedgik desuden at have ladet samme Carsten indsætte i Taarnet paa Hammershus i hans bedste Høst samt at have modtaget i Foræring to smaa Stude for at udskrive to Bondesønner af Kompagniet og taget efter gammel Skik 1 Rigsdaler for at skrive Afskedspas fra Tjenesten. Efter Kommissariernes Indstilling jevnede Christian den Femte disse Kvider ved at give Kofoed Paabud om at tilbagegive Klagerne Studene og Pengene og fremtidigt afholde sig fra sligt. I Tidens Øjne var alt dette Smaatterier, som gik i Svang. Ganske lignende Klager og Paabud ramte andre Officerer i Milisen og selve Bornholms Guvernør Hans Løvenhielm. Længe maatte Kofoed trække paa denne Carsten Hund. Hans borgerlige Navn var Carsten Rasmussen; han havde Hundehuset

paa Gyllensgaards Grund i Fæste, og Landsdommer Peder Olsen (Hassel), som nød Herligheden af denne Gaard, skermede ham med sin mægtige Haand længst muligt. Først 1680 blev han dømt af Landstinget „for ærerørige Ord og anden Begængelse imod Landkapitajn Jens Kofoed“, og efter otte Uger i Rønne Raadstuekelder overførtes han til Bremerholm at ende sine Dage der. Ufortjent var Straffen ikke.

Krigen 1675—79 bragte atter en travl Tid for Jens Kofoed med stadigt at holde sit Mandskab kampdygtigt, føre det paa Strandvagt og lade det gribe ind over alt, hvorhen Trommen og Bavnen kaldte det. Henimod Krigens Slutning strandede Natten til 5. Dec. 1678 en stor svensk Flaade under Sose paa Vestremarker Sognestrand, 2000 Mennesker druknede, 1800 Soldater, Matroser, Kvinder og Børn reddede sig i Land og samlede sig her under militær Kommando. Landets Vicekommandant Julius Erik Fischer bragte Bud fra Guvernør Gedde, at de skibbrudne skulde skaanes og intet fjendtligt øves mod dem. Jens Kofoed var mødt paa Stedet. Hans indgroede Svenskehad blussede op i ham, han vilde møde Fjenden med Kugler og Krudt og give Oberstlieutenant Fischer Djævelen. Ogsaa Ritmester C. H. Westerwalt kom i heftig Ordstrid med Fischer om en af Landets Friskytter, som var bleven dræbt. Den Storm, som saaledes rejste sig i Land, førte Kofoed i Fængsel, og endnu 26. Marts 1679 maatte Landets Stænder, samlede i Aakirkeby, gaa i Forbøn for, at deres Landkapitajn, som altid havde ladet sig finde aarvaagen og tapper til Kongens Tjeneste og Landets Bedste, frigaves af Fængslet. Christian den Femte lod 2. April sætte en civil Kommission til at undersøge de tvistige

www.vang-hansen.dk

Sager og fremstille dem til Kongens egen Afgjørelse. Kofoed led ingen varig Men; derimod fik den herskesyge Oberstlieutenant Fischer, som forgreb sig paa selve Guvernør Geddes Myndighed, 6. Jan. 1680 Afsked fra Bornholm, hvor ingen kom til at savne ham.

Ogsaa en anden Kiv blev nedtegnet. Efter et Gæstemaal 8. Avg. 1684 hos Amtskriver Deckner i Rosengaarden i Rønne var Gæsterne stegne til Hest og drak da endnu et Afskedsbæger med Værten. Herunder spildte Jens Kofoed Vin paa Artillerikapitajn Haagen Mikkelsens Kjortel, og denne slog da Resten af sin Vin i Ansigtet paa ham. Hermed red de to Kapitajner ophidsede af Gaarde. I Byvangen udfordrede Kofoed sin Modpart til Tvekamp, de sprang af Hestene og drog Kaarderne paa hinanden, da tililende Venner fik dem begge til at stikke dem i Balgen igjen. Da nu Kofoed gav Mikkelsen to Mundslag, kom det til haandgribeligt Slagsmaal imellem dem, i hvilket Kofoed trak det korteste Straa. Skrammet og blaaslagen red han ind paa Maglegaard. I hine Dage endte Gildelag hyppigt paa saadan voldsom Vis, og det er kun et kedeligt Uheld for Kofoed, at just hans Slagsmaal, et blandt Hundred, er blevet draget frem i Eftertiden. Varig Men kunde det ikke give ham.

Hjemme i Østremarker Sogn følte Jens Kofoed sig højligt forarget af det Liv, Sognepræstens unge Huslærer og Medhjælper, Studenten Lars Christensen Borringholm førte i Præstegaarden. I en Skrivelse 12. Juli 1660 til sin gunstige gode Ven og fromme Befordrer, Kongens mægtige Sekretær Christopher Gabel søgte han sammen med to Sognefæller om at blive samme Student kvit her fra Kaldet efter Gabels eget

Løfte, „som I senesten lovede mig paa Hammershus, thi dersom han bliver her i Kaldet, nødes vi en Del af os visseligen at entvige Sognen, thi vi blive ellers aldrig fri fra Trætte og Klammeri.“ Skønt Præsten Povl Ancher her stillede sig ved Kofoeds Side, maatte de ligge under for Præstekonen Inger, som i København førte sin forfulgte Students Sag frem til Sejr. Hendes Mand Lavrids Jensen Wedle frasagde sig Kaldet og tog Bopæl paa Brennesgaard, og 9. Nov. 1660 rykkede Studenten som Sognepræst ind i Præstegaarden, hvor han døde i Kaldet 29. April 1671.

Kun paa ét alment Omraade greb Kofoed senere ind. Selv naaede han aldrig frem til at nævne sig Frimand; thi hans Moder sad som Ejer af Frimandsgodset lige til sin Død i Sept. 1685, og 21 Aar tilforn havde Bornholms Landsting dømt, at ufri Mand kunde tage frit Jordegods i Eje, og hermed fældet Frimandsstandens Dødsdom, i det dens Grundsten, Eneretten til Landets frie Jorder, sprængtes bort. Ejerne af disse Gaarde kaldtes nu Proprietærer. Fra gammelt af havde Frimændene ydet smaa Pengeafgifter til Kongen til Landets fælles Formaal, Retshævdelsen o. lign., og 1624 havde de paataget sig en Ydelse af Ko- og Skursmør for at have fri Adgang til Kvægdrift paa den saakaldte Kongens Udmark. Da nu 1671 Landgildeydelserne omregnedes til Hartkorn, kom deres Gaarde til at staa som hartkornsskyldige til Kongen; dette udlagdes 1683 til, at Kongen var Medejer af dem, og i Henhold hertil afkrævedes dem nu ogsaa Fæste-, Arbejds- og Ægtepenge, Sagefald m. m. Mod denne haarde Krænkelse af deres fra Frimændene arvtagne Ejendomsret gik Proprietærerne i Skranken med Jens Kofoed og Vicelandsdommer

www.vang-hansen.dk

A. A. Müller I deres Spidse. Disse to Mænd indgav 5. Okt. 1687 et Bønskrift til Kammerkollegiet om at skerme Proprietærerne i deres gamle Herlighed og Friheder. Det følgende Aar fremkom Jens Kofoed og Albret Hartvig med et Forslag til den fremtidige Ordning, hvilket Christian den Femte godkendte 9. Okt. 1688 og atter 2. Juli 1698 saaledes, at Kongen skulde af de omstridte Frivornedgaarde nyde Sagefaldspenge helt, dertil Halvdelen af deres Arbejdspenge, som sattes til 4 eller 2 Rigsdaler aarligt, efter som Gaarden var over eller under 8 Tønder Hartkorn, og endeligt ved hvert Ejerskifte 5 Rdl. af Fæstepengene. Dette lille Skaar maatte Proprietærerne se tilføjet deres fulde Herligheder.

Jens Kofoeds Liv i Ro hjemme paa Gaarden førte kun faa Omskiftelser med sig. Han mistede 28. Juli 1678 sin Hustru Margrete Lesler, et Fjerdingaar før Sølvbryllup skulde være fejret; hun havde født ham 21 Børn. Saa red han til Skovsholm i Ibsker at frie til den adelbaarne Jomfru Elisabet Gabrielsdatter Akeleye, som opholdt sig her hos sin Morbroders Søn Herredskapitajn Christian Maccabeus, og hjemførte hende 19. Juni 1680 som sin anden Hustru; hun havde kun det halve af hans egen Alder, var født 27. Marts 1654, og hun skaffede ham den anden Børnetylvt fuld. Tolv Sønner og tolv Døttre blev det; som han havde været med til at bringe Kongen 8000 bornholmske Undersaatter, saa øgede han Tallet bravt, og Børnene afløste hverandre rundt om i Gaardens sydøstre, nordøstre, nordvestre og sydvestre Senge, indtil de flyttede hjemmefra. Lige Halvdelen var han selv med til at stede til Jorden; fire Sønner saa han

tiltræde Officersbanen, en drog paa Langfart til Ostindien, fire Døttre sad gifte og hjemfarne rundt om i Landet, og til sidst var da kun tre Døttre tilbage i Kapitajnsgaarden.

Ude omkring i Stald, i Vang og paa Lyngen tilsaa Jens Kofoed sine 22 Køer, 45 Faar, 10 Svin og 14 Heste, og med særlig Omhu klappede og fodrede han sin egen hvidskimlede Ganger og de to dyre Køreheste, som var hver sine otte Rigsdaler værd. Inde i Stuerne holdt han sine Vaaben blankpudsede, rede til Brug om noget paakom, baade de fire Bøsser, tre Par Pistoler, den polske Krumsabel og den Stukat, som han paa sin Ungdomsfærd havde hentet hjem fra Spanien. Eller han læste i sin Christian den Fjerdes Bibel og i Huspostilen og bladede i den nye Christian den Femtes Lovbog. Til Gildelag toges frem de to Sølvkander paa 28 og 23 Lod, de sex Sølvbægre og de femten Sølvskeer, som overstraalede alt Tintøjet. Ogsaa skinnede Sølvknapperne i hans graa Klædes Kjol med det sorte Underfor; hele ti Dusin Filigrans Sølvknapper ejede han.

I de stille Aftener talte han med sine Husfæller om mangt, og længst dvælede han ved sin Færd i hine stolte Decemberdage 1658, saaledes at de kunde gjenfortælle den for Efterverdenen og faa den nedskrevet i Maglegaardsrelationen. Saa vel i denne, som i alle hans egenhændige Skrivelser: intet Steds stillede han sig frem som Hovedmanden i Opstanden, skønt han godt følte, hvad hans egen raske Daad i denne var værd. I denne Følelse lod han i sit sidste Leveaar ophænge i Østremarie Kirke et Billed af sig, sine to Hustruer og 24 Børn. Indskriften paa denne

www.vang-hansen.dk

Billedtavle viste ham lige saa nøgtern i en anden Henseende: han tillagde sig intet Adelskrav, men nævnte sig ikkun „velædle og mandhafte“ Kapitajn, hvorimod han gav sin anden Hustru den hendes Adelsbyrd tilkommende Omtale, „ærlig og velbyrdig Jomfru“. Det gjøres herved tvivlsomt, om han har kendt Slægtens senere saakaldte „Adelsdiplom fra 1514“, hvilket hans Arvinger Aaret efter hans Død fremlagde i København, dog kun som et Frimandsbrev, der skulde støtte dem i Kampen for Frimandsgodsets hævdvundne Herligheder.

Da den omtalte Billedtavle er rent Haandværkerarbejd, giver den os højst et grovt og overfladisk lignende Portræt af Jens Kofoed. Hans Efterslægt har o. 1850 skænket Rosenborgsamlingen et kunstnerisk ret dygtigt udført Portræt, som efter dets Paaskrift skal være malet 1683. Kofoed opholdt sig i Slutningen af dette Aar i København, som gjentagne Gange ellers; men paalidelig Hjemmel for, at dette Billed er et ægte Portræt af ham, udført i hans Livstid, haves ikke.

Lørdag Morgen 23. Maj 1691 døde Jens Kofoed i sin grønmalede Himmelseng paa Maglegaard. Han blev jordfæstet i Sognekirken, og hans Sørgefane vajede her længe over Billedtavlen. Men om en Gravsten over ham og hans Hustruer høres intet, og hans Gravsted er forlængst ukendt. Af hans Dødsboes Midler slugte Gælden to Tredjedele; Resten 300 Rdl. deltes mellem Enken, Sønnerne og de ugifte Døttre, det blev 11 Rdl. til hver af de sidste. Enken Fru Elisabet Akeleye blev siddende paa Gaarden, ægtede 21. Okt. 1692 Fændrik Claus Hansen Kofoed og døde

13. Febr. 1739. Ogsaa Claus Kofoed fik 24. Febr. 1731 af Kong Christian den Sjette overladt Gaarden for sin Livstid. Han døde som Major 11. Febr. 1743 i sit 80. Aar efter tre Aar tilforn at have givet Afkald paa Maglegaard, for at Elisabet Akeleyes Dattersøn Fændrik Gabriel Larsen Kofoed kunde overtage den i Fæste. Denne gav da 150 Rdl. i Fæstepenge, og ved det store Salg af Kronens Gaarde købte han Gaarden for 853 Rdl. Maglegaard arvedes ned i hans Efterslægt indtil 1820, da hans Sønnedøttre solgte den.

I sine 62 Leveaar havde Landkapitajn Jens Pedersen Kofoed opbygget Slægtens sjunkne Hus og hejset Ærens Krans over dens gjenrejste Gavlsparre. Han blev ikke blot dens, men hele Bornholms videst kendte Mand, hvis Ry aldrig skal forstumme. Værst have senere Bornholmere selv faret med hans Ry og deres eget Rygte, da de knæsatte det bloddryppende Opspind om den store Svenskeslagtning 1658 og lagde denne paa Befrieren Jens Kofoeds Skuldre, lige som de fæstede anden ond og uhjemlet Snak om Grusomhed og Raahed til hans Navn. Hans Blod rullede raskere og kom lettere i Kog, hans Lidenskab var voldsommere, end hans Landsmænd var vante med; men hans Forløbelser i den Menneskealder, i hvilken han virkede som Landkapitajn, vejede i hans Samtids Øjne lidet og mindskede intet i den Agtelse og Yndest, den bar for ham. I Opstanden 1658 støttede han ivrigt sine Fæller med daadsnar Haand og satte med dem modigt Livet ind paa den Stordaad at bære Bornholm hjem til Danmark. Han selv og de samtidige Bornholmere saa i ham en af

www.vang-hansen.dk

de 22 kække Mænd, som fremmerst friede Landet ud af Fjendevold, og i deres Række har vor Tids Bornholmere ristet hans Navn i den Mindesten, som 8. Dec. 1908 rejstes paa Hasle Torv, og som nu bærer Povl Anchers, Jens Kofoeds, Peder Hassels, Niels Gumløs's, Jens Risoms og sex andre djerve Hasleborgeres Navne frem i Tiderne.

Landkapitajn Niels Gumløs.

Et Levnedsrids

ved M. K. ZAHRTMANN.

NIELS NIELSEN GUMLØS tør sikkert være født i et Bondehjem i Gumløse Sogn i Skaane og opvoxen der paa den Tid, da Trediveaarskrigen skabte Mellemevropa om til Valplads. Krigsværket lokkede den unge Skaaning, og 1646 kom han som hvervet Rytter til Bornholm. Om ikke før, saa stedtes han her i misligt Selskab.

Den svenske Admiral C. G. Wrangell havde i Løbet af kun ni Junidage 1645 indtaget hele Bornholm. Stædig havde Christian den Fjerde paa tvers af Rigsraadets Opfordringer holdt fast ved dette sit gode danske Land og udvirket, at det ved Freden i Brømsebro vendte hjem til Danmark. Milisens uduelige Officerer var for deres landsforræderiske Færd dømte og landsforviste, den gamle Lensmand Holger Rosenkrantz var sat fra sit Len. Ved sin Overtagelse af dette 1. Maj 1646 havde den nye Lensmand Ebbe Ulfeld at opbygge dets sammenbrudte Krigsværn.

Bornholms Milis havde hidtil været ført af Landets egne Folk; nu hidkaldtes fire tyske Kapitajner og en tysk Kommandant i deres Sted. Et helt Kompagni paa 300 hvervede Soldater lagdes til Underhold

www.vang-hansen.dk

paa Landet saa længe, indtil Kongen kunde faa Midler til at skaffe dem deres tilgodehavende Sold og aftakke dem. Alt dette paaførte Bornholmerne megen uvant Tynge. Endnu lod Ulfeld hidhverve sexten Rytere. De fik det Hverv at holde et vaagent Øje med Søen; de løste en anden Opgave, at husere slemt paa Landet; endnu en tredje Opgave tog de sig paa: mere end meget andet at spænde Ulfeld ud af sit fede Len. Saa faatallige de end var, vakte deres Udskejelser alment Misnøje med hans Lensstyrelse.

Ulfeld lod efter kongeligt Paabud Bøndergaardene, i Læg paa 400 Tdr. Hartkorn, holde hvert Læg sin Rytter med $4^1/_2$ Rigsdaler i Maanedssold. Ud over dette skaffede han Rytterne Husrum ved at indhuse dem hos Fæstebønderne ved Siden af disses egen Husstand. Kongens Paabud om at sætte Rytterne ind paa ledige Fæstegaarde forstod han som Ret til strax uden væsenlig Aarsag at udsige de hidtidige Fæstebønder af deres Gaarde. Dette stred mod Aldersbrug, i Følge hvilken det bornholmske Fæsteforhold var Livsfæste, som kun kunde fortabes ved grove Forbrydelser eller Mangler, og som mod billige Indfæstningspenge næsten altid gik i Arv til Børnene. Bønderne kæmpede for deres Ret ved Domstolene; Herredsfogderne turde ikke underkende det dem forelagte kongelige Mandat, men den retsindige og selvstændige Landsdommer Hans Pedersen hævdede de forfulgte Bønders Ret til at have deres Fæste uforbrudt. En kongelig Kommission kom i Sept. 1650 til Bornholm for at undersøge Ebbe Ulfelds Forhold; den godkendte Landstingets Domme, udvirkede Kongens Stadfæstelse 28. Nov. af den gamle Forskrift fra 1555 om Bøndernes Ydelser af deres Gaarde og blev

Aarsag til, at Ulfeld 1. Maj 1651 sattes ud af selve Lenet.

Som Herren er, saa følge ham hans Svende. Disse Ryttere var, som Ulfeld selv, haarde Krigshalse. Den værste af dem, Christopher Meisner, var 29. Juli 1627 bleven Hofjæger og af Herredagen 6. Maj 1640 dømt som Vildttyv til Galge og Gren. Paa Prins Christians Forbøn var Livet skænket ham og tog nu Ebbe Ulfeld ham til Rytter. Han vandt sin nye Herres Yndest. Ulfeld lod 1647 Hans Mogensen, som i henved halvhundred Aar havde siddet paa sin Fæstegaard, 1. Vornedgaard i Nylarsker, udvise med Hustru og Børn af denne for et ringe Gaardfælds Skyld, for at Christopher Skytte kunde tage den i Brug, ja han satte endog denne Galgenfugl til Sandemand i Sognet og Skovfoged. Paa sine Jagter overnattede han med sit adelige Følge gjerne hos den nygjorte Sandemand, efterdi dennes Hustru omgikkes noget renligere med ham end de bornholmske Bønder. Megen Ufærd paaførte Christopher Meisner sine Naboer her; ublu Vinding tilranede han sig som Sandemand. Saa gjorde den kgl. Kommission 1650 pludselig Ende paa hans Herlighed, i det den tildømte den oprindelige Fæsters Enke Reinborg Gaarden efter Recessen fra 1555 og endda frakendte den uheldige Skytte alt Vederlag for, hvad Bygninger og Forbedringer han havde sat paa Gaarden, i det dette maatte gaa lige op med de Hug og Forurettelser, han havde tilføjet hende. Saa stærkt et Indtryk havde Meisners treaarige Voldsfærd i Sognet gjort, at Gaarden endnu den Dag i Dag nævnes Skyttegaard efter ham. Ulfeld reddede ham endnu ind som Fæster paa den ledige Dalegaard, 2. Vdgd., i Rutsker; og her døde han o. 1671.

www.vang-hansen.dk

Den fribaarne bornholmske Bondestand greb til Selvtægt for at afværge alle Krænkelser. Mellem den og Ulfelds Ryttere kom der Blod. Dette farvede stærkt hans Indlæg for den kgl. Kommission, hvori han søgte at hævde sin egen Retfærd mod Landsdommerens Retsbrud: Alle Ryttere, paa hvilke billigt Klagemaal har været ført for Domstolene, har han ladet straffe efter deres Forseelser, baade paa Liv og Ære, med Landsforvisning eller med Pæl og Æsel (Træhest); men det véd han for Sanding, at en Rytter have Bønderne ihjelslaget, en lemlæstet, og de ere dog frikendte af Landsdommeren; paa en Rytter have de opskaaret Kæfterne med Knive, og paa Borgmester Christen Gregerssen i Aakirkeby, fordi han under Tiden kom til Ulfeld, have de opskaaret og slet fordærvet hans ganske Ansigt og ere dog derfor ikke i nogen Maade blevne straffede. Hvor ringe Tiltro man end tør fæste til Ulfelds selvretfærdige Overdrivelser, bidrager dog hans Udsagn til at tegne et levende Billed af den gjensidige hadefulde Ufred mellem ham med samt hans Ryttere og Bornholms Bønder.

Man tør ikke undres paa, at den skaanske Bondeknøs Niels Gumløs i Ebbe Ulfelds Skole tog villig ved Lære. En Dag tog han fra Bonden Klavs Pedersen i Knudsker en Stud, paa hvilken Ridefogden Mads Holst gjorde uretfærdigt Krav, saaledes at Bonden blev plovlam og maatte spænde en Lejestud for sin Plov. Paa en Jagt i Vestremarkér trængte Gumløs med sex andre Ryttere ind paa Hakelejersgaarden, 64. Selvejergd., og krævede Havre ind til deres Heste. Ejeren Peder Ibsen gav dem unyttige Ord: han havde ingen torsken Havre, han gav dem Skovhavre. Saa slog de ham i Gulvet. Gumløs slog ogsaa hans Dattermand Esber Jørgensen i Hovedet, skønt denne sad rolig ned paa en Kurveseng; nu fik Jørgensen sin Kniv frem til Værge og stak efter Gumløs saaledes, at denne mente at maatte takke en Haglpung, han bar, for, at han ikke fik Maven sprættet op. Da drog Rytterne deres Pallasker og Bøsser inde i Stuen, saa at Jørgensen og hans Hustru med deres lille Barn paa Armen ilsomt maatte flygte ud fra Gaarden.

En følgende Dag kom Ulfelds Staldmester ridende til Gaarden, tog Esber Jørgensen fra Ploven og bandt ham til sin Hest; saaledes maatte denne Bondemand løbe efter Hesten henved tyve Kilometre hen til Hammershus. Her laa han i Fængsel i ni Uger, i det Ebbe Ulfeld vilde aftvinge ham 100 Rigsdaler i Bøde, inden han gav ham fri. For den kgl. Kommission 1650 paastod Ulfeld, at han havde ladet Niels Gumløs sætte i Hullet og yde Jørgensen to Rigsdaler for det Slag, han havde givet denne. Da Vidne her svor mod Vidne, henviste Kommissionen den alvorlige Sag til endelig Afgjørelse ved Bornholms Landsting, hvis Dom nu ikke kendes.

Endnu søgte Ulfeld at skaffe Gumløs ind paa en god Fæstegaard, i det han i September 1648 vilde tvinge Bonden Lavrids Lavridsen til at rømme Frigaarden, 1. Vdgd., i Rutsker. Men den retsindige Fæstebonde modstod alle Gumløs's Krav, Trusler, Skeldsord og Overløb; Ridefogden stevnede ham ind for Herredstinget. For den kgl. Kommission 1650, som hævdede Lavridsens uomtvistelige Ret til at blive i Fæstegaarden, maatte Ebbe Ulfeld tilsige ham 20 Rigsdaler i Kost og Tæring for unødig Trætte, der havde voldt ham Rejse til Hove og andre store Omkostninger.

www.vang-hansen.dk

Imidlertid var Gumløs o. 1649 bleven gift og hjemfaren Mand i Hasle. Den samme Kommission, som havde lukket Porten til en god Fæstegaard haardt i for ham, aabnede ham uventet en Laage ind til noget bedre. Byfoged Peder Hansen havde som Raadmand 1635 ledet de stridbare Hasle Borgere ind i Oprør mod deres Borgmester og var 1640 af Herredagen dømt til et Aars Arbejd i Bremerholms Jern og derefter Landsforvisning. Kongen havde 1649 hævet hans Landflygtighed, og ved hans Hjemkomst havde hans glade Medborgere strax udvirket, at han blev deres Byfoged. Den kgl. Kommission 1650 dømte, at en Mand med hans Fortid som Urostifter var ganske uskikket til at klæde en Øvrighedsstilling, og at en anden, god Mand skulde sættes i hans Sted. Knapt var Kommissionsherrerne rejste tilbage til København, før end Ebbe Ulfeld fandt i Urovækkeren Niels Gumløs en god Mand til at sætte ind i det tomme Byfogedsæde.

I Hasle vakte Byfoged Gumløs ingen Strid. Hans Rytterufærd havde kun bragt ham Uheld, og da han saa sin Herre og Mester 1. Maj 1651 afsat som Lensmand, faldt han til Ro i den lille By, blandt dens ranknakkede og raphændede 60 Borgere. Her lagde han for Dagen, at han ejede fastere Tømmer i sig, end hans vilde Ryttertilværelse havde ladet se. Hans Medborgere byggede trygt paa ham, da Svenskernes tyngende Fjendevælde i Efteraaret 1658 kaldte dem frem til dristig Daad. Her hvor det galdt ærefuld Krigerfærd mod Fjenden, viste han sig Hvervet voxen.

Den Ros vil altid følge Hasle Borgere, at de var de første til at ville afkaste Fjendevældets ulidelige

Aag. Deres Byfoged har sikkert været med i Sammensværgelsen fra første Dag. I selve Opstandsdøgnet 8. og 9. Dec. 1658 greb Gumløs kraftigt ind. Drabsdagen var han ved Jens Kofoeds Side, da denne trængte ind til den svenske Landshøvding Printzensköld i Borgmesterens Stue i Rønne og under voldsom Kamp fik ham overmandet og ført ud paa Gaden. Da Landshøvdingen her var var fældet død til Jorden for Villum Clausens Skud, gav Kofoed og Gumløs ham hver sit Skud for at vise, at de stod Last og Brast med Drabsmanden. Sammen red de to Kampfæller fra Rønne til Ruts Præstegaard for her at give Præsten Povl Ancher som Opstandens Leder til Kende, hvad der var forefaldet. Den følgende Morgen, Stordaadsdagen, som gjorde Bornholmerne til Herrer paa Fæstningen Hammershus og dermed over deres gjenvundne Land, mødte Gumløs i Spidsen for Hasleborgerne frem foran Fæstningen sammen med alle de andre Deltagere i Opstanden. Hammershus overgav sig til dem og blev udplyndret. Om hvad Del Gumløs særligt kan have taget i disse Optrin, er intet fortalt.

Som i selve Opstandsdøgnet, saaledes fulgtes de to Vaabenbrødre Kofoed og Gumløs troligt ad ogsaa i deres herpaa grundede Forfremmelser. Side om Side stod deres Navne som Nr. 2 og Nr. 3 af de i Opstanden fremmeste ni Hasleborgere paa den Liste, som Bornholmernes Sendemænd overgav den danske Regering 29. Dec. paa Atterkomstdagen til Danmark. Da Oberstlieutenant Mikael Eckstein 8. Jan. 1659 var kommen til Bornholm som Landets danske Kommandant, var Gjenoprettelsen af dets Milis hans første Opgave, og 14. Jan. satte han de to Mænd til dennes

www.vang-hansen.dk

Landkapitajner og tillagde hver af dem en Officersgaard og 100 Kurantdaler af Knægtepengene. Gumløs fik Vestre og Nørre Herreds unge vaabendygtige Mandskab, 250 Bønderknøse, at føre og uddanne, og den store og gode Frennegaard i Ibsker aabnede sine Porte paa vid Gab for ham. Han foretrak dog at blive boende i Hasle, men Gaardens Landgilde og Ydelser kom nu ham til Gode. Paa en og samme Dag, 15. Dec. 1660, modtog Kofoed og Gumløs af Kongen deres faste Udnævnelse til Landkapitajner, hver med den høje Sold af 200 Rigsdaler. Uforstyrret hævede de ved Siden heraf deres bornholmske Knægtepenge, men da Kongen erfarede dette, inddrog han 24. Sept. 1663 deres særlige Sold.

Oprindeligt simpel Rytter var Gumløs nu naaet lige saa langt frem som Kofoed, der var af bornholmsk Frimandsbyrd og stadigt havde holdt denne i Hævd. Lige indtil Freden sluttedes 27. Maj 1660 for København, havde Landkapitajn Gumløs strenge Dage med idelige Alarmeringer, Marcher ud til Kysterne og Mønstringer for at holde sit Mandskab kampdygtigt. Kampens Dag kom 4. Juli 1659, da Svenskerne gjorde et alvorligt Forsøg paa Landgang ved Allinge og maatte slaas tilbage. En festlig Dag for ham blev 25. Sept. 1661, da han førte hele sit Landkompagni frem for Grev Christian Rantzau i Allinge og der afgav sin Arvehyldingsed. At han kunde finde sig bedre tjent ved at mønstre en Bondes dygtigste Stud ind i sin Stald frem for at mønstre hans dygtige Søn ind i Landkompagniet, deri tog han ikkun Lære af sin Oberst, Guvernør Hans Schrøder.

Knapt sex Aar tjente Gumløs som Landkapitajn. Ved hans Død i Hasle ophængtes i Byens Kirke hans

Kaarde og Sporer samt en Æresfane, hvorpaa stod: Herunder hviler Niels Nielsen Gumløs, Capitajn ved Nørre Herreds udskrevne Compagnie, som døde i Aaret 1664 den 31. October. Mindst gjennem 90 Aar holdt den Mindet om ham ved lige, men nu er den forsvunden. Forsvundet er ogsaa Slægtnavnet Gumløs i Løbet af det attende Aarhundred. Hans Enke Anneke døde i Jan. 1699 i en Alder af 78 Aar. En Sønnesøn af ham, Lars Larsen Gumløs, var omkring 1700 Borgerlieutenant i Hasle. En Dattersøn af ham var Skipper Niels Nielsen Gumløs (1700—60) i Rønne, og fra denne er Slægten forplantet ind i vore Dage i Grene af Slægterne Arboe, Grønbech, Hauberg, Marcher, Sommer, Sonne, Steenberg, Stender, Tuxværd, Winsløv. — Saa længe Jens Kofoed nævnes, bør ogsaa Niels Gumløs mindes med Hæder som en djerv Fører i Opstanden 1658.

---

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

Ridefoged Jens Lavridsen Risom.

Et Levnedsrids

ved M. K. ZAHRTMANN.

JENS LAVRIDSEN RISOM var, efter alt at dømme, født i Jylland. Her havde han to Søstre bosatte; den ene var gift med Oluf Nielsen, Amtskriver over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Klosters Amter; den anden døde i Forsommeren 1686 i Tønder. Just i det daværende Tønder Amt, nu Syd for Danmarks Landgrænse, laa en Landsby Risum, fra hvilken Slægtens Navn kan være hentet. Selv tog han Jylland til varigt Hjemsted, efter at han i korte fire Aar havde virket paa Bornholm og her øvet den Mandsdaad, som har gjort ham kendt frem til Nutiden.

En bornholmsk Forfatter, P. N. Skovgaard (Bornholms Saga, 1834), har søgt at hævde hans bornholmske Byrd; men ved at øve Vold paa hans ærlige jydske Navn og nævne ham som Bonden Jens Larsen Riis af Store Risegaarden i Nyker har han tydeligt lagt for Dagen, at Navnedannelsen Risom (af Risegaard) umuligt lader sig forlige med bornholmsk Sprogbrug. Det vides nu ogsaa, at Risom 1658 boede i Hasle som forhenværende Ridefoged, — ogsaa om denne hans Stilling var Skovgaard ganske uvidende,

og hans Paastand smulrer bort som et af hans mange grundløse Paafund.

Paa Bornholm findes Risom først omtalt 1656. Joachim Gersdorff var 1651 bleven Lensmand over dette Land, men da hans Hovedvirke laa i det øvrige Danmark, især efter at han 1652 var bleven Rigshofmester, tillodes det ham mod Lensmandsvane at opholde sig uden for sit Len og lade det styre af andre i hans Sted. Lavrids Vinter kom 12. Maj 1651 som hans Ridefoged og Skriver til Lenet. Dets Krigsværn overdroges 20. Nov. 1653 til Oberst Albret Friis som Kommandant. Da Slottet var stærkt i Forfald, tog Friis Bopæl i Rosengaarden ved Rønne Havn, og til Skriverens Bolig paa Hammershus opførtes en ny Bygning tæt inden for den vestlige Ringmur mellem det gamle Bryggers og Hundetaarnet. Lavrids Vinter døde 17. Febr. 1656 og efterfulgtes da af Jens Lavridsen Risom i Skriverboligen.

Det var en ret selvstændig Magtstilling, i hvilken Risom her rykkede ind. I hele sin Lenstid var Gersdorff selv kun tre Dage, 3. til 5. Juni 1652, i sit Len, og Forbindelsen med ham var altid sendrægtig og om Vinteren helt afbrudt. Oberst Friis kymrede sig kun om Lenets Forsvar. Bornholmerne regnede stedse Vinter og Risom for Landets virkelige Styrere, og disses Styrelse blev en rolig Hviletid for Bornholm. Idelige Rivninger havde mødt den overmodige Magtudfoldelse, som de af Højadelen udgaaede Lensmænd havde vist paa dette Land. I deres Myndighed som Gersdorffs Stedfortrædere maatte hans Skrivere dog stadigt have for Øje, at de hørte hjemme i samme Borger- og Bondestand, som Bornholmerne. Disse levede i ubrudt god Forstaaelse med dem

www.vang-hansen.dk

begge. Risoms trygge Forhold til dem skulde den nærmeste Fremtid klart aabenbare.

Kun to Aar havde Risom siddet som Lensfoged paa Hammershus, da Danmark ved Roskildefreden 26. Febr. 1658 maatte overdrage fire danske Provinser til Sverig. Bornholm var en af dem, og dens særskilte Afstaaelsesbrev satte 15. Marts som Dagen for denne Landsdels Overgang under svensk Herredømme, dog skulde Gersdorff nyde sit Lens Indtægter til Regnskabsaarets Udgang 1. Maj og derefter have Adgang til at modtage Landgilde og Skatter, som Indbyggerne endnu maatte staa til Rest med fra hans Lenstid. Fra Landets Ridefoged blev Risom nu Gersdorffs Fuldmægtig og flyttede fra Slottet til Hasle. Her havde han nær til sine Forretninger med Fogedstuen paa Hammershus og til Gersdorffs Skyldnere i Bøndergaardene rundt paa Landet. Han ejede en Gaard i Hasle. I Pant for Laan, ydede Regeringen, ejede han desuden Bøndergaarde i Povlsker og Persker, henved 90 Tønder Hartkorn.

Bornholmerne var med et Pennestrøg i Fredshandlingen gjorte til svenske Undersaatter. Risoms Stilling var en anden og stærkere end deres. I Kraft af Fredshandlingens attende Stykke færdedes han og Gersdorffs andre Tjenere nu paa Bornholm som danske Mænd i lovligt Ærind; kun ved at gjøre sig skyldig i et Brud paa Fredshandlingen kunde den svenske Landshøvding Printzensköld faa dem bort fra Landet eller hemme dem i deres frie Forbindelse med Danmark. Men ukære Gæster paa Bornholm var de ham, og muligvis lod han Risom føle dette, særligt efter at Kong Carl Gustaf selv havde brudt Roskildefreden ved 7. Avg. at lande i Korsør som Danmarks aabenbare Fjende. I den nye Krig gjorde Risoms særlige Stilling ham vel skikket til at virke som Talsmand for en Opstand mod Fjendevældet paa Bornholm, og allerede 28. Avgust paalagde Carl Gustaf Landshøvdingen at sikkre sig Borgenskab for Risom og lægge Baand paa hans Ejendele.

Den lille By Hasle blev den ulmende Opstands Arnested. Dens Stormænd Povl Ancher, Jens Kofoed, Niels Gumløs, Peder Olsen, Jens Risom var bosatte her. Blandt dens fremmeligste Mænd i Hasle fandtes til lige to af Gersdorffs Tjenere; dette peger paa, at Risom har virket ivrigt til at grunde Opstanden og samle Deltagere i den. Maaske skal der ikke lægges megen Vægt paa Rækkefølgen i den ved Gjenkomsten til Danmark Regeringen givne Liste over de af Opstanden fortjente Mænd; paafaldende er det dog her at finde en af Gersdorffs Tjenere uden Navns Nævnelse opført som Nr. 4, Risom som Nr. 5 og hans anden Tjener Hans Mathiesen sidst blandt ni Hasleborgere. En saadan Numerfølge synes ikke at kunne skyldes blindt Tilfælde, men at være fremgaaet af overvejet Valg. Den unavngivne turde være Gersdorffs Underskriver Lavrids Brodersen, som blev paa Bornholm efter 1658 og giftede sig ind paa Ladegaard i Klemmedsker.

Den godt dulgte og lykkeligt førte Sammensværgelse brød ud i Opstand mod Fjendeherredømmet 8. Dec. 1658, da Printzensköld toges til Fange i Rønne i Borgmester Møllers Stue og nedskødes paa Byens Storegade. Allerede den følgende Dag kronedes Opstanden med Svenskemagtens Fald, da Fæstningen Hammershus gik over i Bornholmernes Haand; og 29. Dec. kunde disses Udsendinge overgive Kong

www.vang-hansen.dk

Frederik den Tredje i København deres gjenvundne Land sammen med den omtalte Liste over de 22 fremmeligste Lodtagere i dets Gjenerobring. Men sikkret Oplysning om hver enkelts Daad i hine stolte Decemberdage er ikke naaet frem til vor Tid, og her skorter vor Viden om Risoms Fortjenester.

Den paa Jens Kofoeds Fortælling langt senere nedskrevne Maglegaards-Relation, trykt 1735, siger: Da Printzensköld var kommen til Sæde hos Borgmesteren, gik derefter Kofoed ind i Stuen foran, Gumløs efter og siden Risom, alle med Skydevaaben; under stærk Modstand greb de Printzensköld og vilde føre ham ud paa Gaden; først da kom en hel Del af Rønne Borgere dem til Hjælp ind i Stuen. Det er aabenbart denne vel kendte Skildring, der har fæstet Gumløs's og Risoms Navne i Bornholmernes Minde frem til vore Dage som Kapitajn Jens Kofoeds tro Fæller. Men det modsiges af det allerede 17. Febr. 1659 nedskrevne Udsagn, givet af en fra bornholmsk Fangenskab undvegen Skaaning: næppe havde Printzensköld naaet et sætte sig ned i Stuen, førend Frimændene Jens og Mads Kofoed, Borgerkapitajnerne Kames og Gumløs, Printzenskölds Drabsmand Villum Clausen samt flere andre trængte sig ind og overfaldt ham.

Sandheden turde være den, at Kofoed, Gumløs og Risom, fuldt enige om, at det nu galdt at gribe Øjeblikket til at gjøre Printzensköld uskadelig, i Fællesskab ere trængte ind i Stuen, og at de mandstærkt samlede sammensvorne ikke have tøvet et Minut i at komme dem til Hjælp, da det kneb for dem at gjøre sig til Herrer over den kraftige Landshøvding. I dennes paafølgende Drab for Villum Clausens Skud ude

paa Gaden nævnes Risom ikke som Deltager, hvorimod Kofoed og Gumløs strax stillede sig paa Drabsmandens Side. Heller ikke træder Risom frem i Toget mod Fæstningen Hammershus og dens Indtagelse den følgende Dag, den Stordaad, som bragte Bornholmerne til at juble frigjorte ud i Tak til Gud.

Risom var bleven gift i Rønne med en Datter af Bornholms Landsdommer Niels Nielsen. Anderledes lader det sig næppe forstaa, at dennes Enke Elsebe Fallentinsdatter og hendes Svigersøn J. P. Klein (Landfoged paa Island) 8. Juni 1672 solgte Landsdommerens (nu Apotekets) Gaard paa Rønne Storegade til Skipper Rasmus Hansen, som herfor udgav en Forskrivning paa 300 Rigsdaler, og at Klein overdrog denne Forskrivning til sin Svoger J. L. Risom, der lod den sendrægtige Køber hæfte i Københavns Slutteri fra 13. Juni 1683 til 23. Juli 84 og udgav til hans Kost her 50 Slettedaler. Paa Bornholm levede senere hans Broder Jakob, hvem han rimeligvis har haft til Medhjælp i sin Skriverstilling. Den nævnte Landsdommer fik, lige som Risom, ved Landets Hjemkomst til Danmark ikke sin tidligere Stilling tilbage; han husede 18. Sept. 1661 Greve Christian Rantzau og blev herefter Amtskriver fra 1662 til sin Død 23. Marts 1663, og hos ham tjente Jakob Lavridsen Risom som Fuldmægtig. Senere drev denne Kvægavl i Rønne, og ved sin Død 1666 efterlod han sig 10 Stude, 16 Køer og 1 Hest, som Broderen Jens lod hente til København og sælge der for henholdsvis 80, 80 og 14 Slettedaler.

Et sligt Giftermaal og hans Jordeje tyde paa, at Risom har tænkt paa at fæste varigt Bo paa Bornholm; men Krigens Følger og vist Tabet af hans

www.vang-hansen.dk

Hustru kunne have bragt ham herfra, og han forlod Bornholm i Sommeren 1660 og bad da Landets Guvernør Adolf Fuchs om et skriftligt Vidnesbyrd (Saml. til jydsk Hist. og Topogr., 6. B. 19); dette fik han 26. Juni, og det kom til at lyde paa, at „denne Person er en af de Principaleste, som har anstiftet Bornholmerværket til Eders Kgl. Majestæts Bedste og ogsaa bragt det lykkeligt til Effekt, skønt ikke uden Pericul og sit Livs Hasard; — vel har der været endnu nogle flere interesserede deri, men skulde Ret gælde, da var faa hjemme, inden endeligt denne J. L. Risom med endnu to andre Personer besluttede sig til at fuldbringe Executionen, thi det har staaet for dem, at en Malmøsk Tragedie kunde opstaa deraf, om ikke Risom selvtredje havde taget Hjerte til Værket og hurtigt havde udrettet det; — den herværende svenske Kommandant Printzensköld havde altid haft en Mistanke til denne Mand, derfor frataget ham alt hans Eje med Magt og trakteret ham helt ilde, hvilket sammen med hans allerunderdanigste Affection for E. K. Maj. saa meget mere har animeret ham til at begynde denne Sag....“

Fuchs, hvis ustyrlige Lidenskab er vel kendt, kan ikke tages for uhildet Vidne om, hvad han paa Bornholm havde hørt fortalt om Opstanden. Hans Udsagn her er holdt svævende i stor Almindelighed uden at oplyse Tids- og Stedsforhold nøje. Det tør dog sikkert gælde Risom, Kofoed og Gumløs, som alle tre i dette Aar 1660 modtog rig Kongeskænk for deres Del i Opstanden: Risom fik 25. Avg. overdraget Nebbegaard (24 Tdr. Hartkorn) med dens Mølle (3 Tdr. Hk.) for egen, Hustrues og et Barns Levetid; hans to Fæller fik 15. Dec. hver sin kongelige Ud-

nævnelse til Kapitajn i Bornholms Milis med en Kapitajnsgaard og 200 Rigsdaler i aarligt Sold. Saaledes læst styrker Fuchs's Vidnesbyrd, hvad der tør sluttes fra de tidligere omtalte Fremstillinger. Udtalelsen om, at Egennytte drev Risom frem til Værket, er et Udslag af Tidsaanden, som ikke kendtes ved ren, ædel Fædrelandsfølelse; sligt Paasagn findes ogsaa hæftet ved Opstandens andre Førere. Spørgsmaalet om, hvem der var Hovedmand for Opstanden, søgte en Række Mænd løst til Fordel hver for sig, medens Præsten Povl Ancher, som havde samlet dens Traade i sin styrende Haand, sad stille i Hasle Præstegaard og blandede sig ikke ind i sine Medhjælperes Strid.

Resten af Risoms Liv tilhører Jylland. Han sad paa sin gode Nebbegaard midtvejs mellem Fredericia og Vejle og drev her Opdræt af Stude; Kongen gav ham 26. Avg. 1664 Ret til at handle med disse, hvad ellers kun Sædegaardsejere havde. Han var Rigmand og ydede Riget store Laan, for hvilke han den 18. Okt. 1664 fik Skøde paa Gods i Koldinghus Amt til 6071 Rigsdalers Værd; men 1. Maj 1668 kaldte Kongen dette Gods tilbage, og først 19. Nov. 1670 tilskødede Christian den Femte ham andet Gods i Egnene omkring Nebbegaard for 7185 Rigsdaler, hvortil hans Krav nu opgjordes med paaløbne Renter og Forbedring af det tidligere Gods. Gjennem ideligt gjentagne Bønskrifter naaede han endeligt 13. Maj 1676 at faa fuldt Ejendomsskøde paa Nebbegaard, saaledes at den kunde arves ned i hans Efterslægt. Denne Gaard, som havde lidt drøj Medfart i Svenskekrigen, gav han nye Bygninger. Han købte 1. Sept. 1680 endnu en anden Hovedgaard Brandbjerg ved Vejle og 22. Sept. 1689 sin Sognekirke Gaarslev med

www.vang-hansen.dk

Tiender og Kaldsret. Nogle Gange maatte han ty til Rettens Hjælp i sine Penge- og Godssager.

Risom steg i Rangen ved 1. Juni 1689 at gjøres til Assessor i Kommercekollegiet. Regeringen tog jevnligt hans Dygtighed i Brug ved at sætte ham ind i Kommissioner. Paa Nebbegaard døde han i Sommeren 1693, Ugen mellem 17. og 23. Juni. Hans anden Hustru Sophie Lavridsdatter, som han havde ægtet i sidste Tredjedel af 1660, overlevede ham et Aars Tid. Af hans Ægteskaber var fremgaaet fire Sønner og tre Døttre, og fra Søn til Søn er Slægtnavnet baaret ind i vor Tid. Men begge hans Hovedgaarde var allerede inden 1710 ude af Risomslægtens Eje (O. Jørgensen, Stamt. over Slægten Risom, 1919). Derimod har hans djerve Manddomsdaad givet Jens Lavridsen Risom varigt Bo i Bornholmernes Minde.

Beskrivelse over Bornholm

udfærdiget 1625

ved

Landsprovst JENS PEDERSEN.

Efter at Gejstligheden ved kongelig Ordre, der skal være kommet til Provsten paa Bornholm i 1624, var blevet foranlediget til at indsende til den lærde Ole Worm korte Beskrivelser vedrørende Landets forskellige Dele, indkom der ogsaa, i 1625, en saadan Beskrivelse fra Bornholm ved ovennævnte Jens Pedersen (rettere Pederssøn), der var Præst for Bodilsker Sogn og Nexø Købstad og derhos Provst („Landsprovst") for hele Bornholm, hvilken Beskrivelse — i Kvartformat og hæftet bag ved tilsvarende Beskrivelser fra skaanske Herreder — nu beror i Rigsarkivet, hvortil den er kommet fra Universitetsbiblioteket. Beskrivelsen, der ikke bærer paategnet Oplysning om Forfatter og Tilblivelsestid, antages at være udfærdiget væsentlig paa Grundlag af Meddelelser til Provsten fra Øens andre Præster; og ifølge sit Indhold er Beskrivelsen, der hidtil er antaget at være af 1624, først udfærdiget Aaret derefter, hvilket nærmere vises ved den til efterstaaende Gengivelse føjede Note 10.

Et større Uddrag, ogsaa indeholdende Billedstof, af omtalte Bornholms-Beskrivelse er trykt refererende, men unøjagtigt, i „Suhms Samlinger til den danske Historie" 1ste Binds 2det Hæfte (1780) Side 32—40, jfr. 1ste Hæfte Side 145. — Beskrivelsen bliver nu paa Grundlag af Haandskriftet, idet dette sammenholdes med nysbemeldte og andre Ud-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

drag, gengivet, med Tilføjelse af nogle Fodnote, og Parenteser, paa de nærmest herefter følgende Blade. Haandskriftets Billedstof, der blot udgør Pennetegninger af et Par Stene og nogle Runeindskrifter, gengives dog ikke med her. En Tekstudeladelse berøres i Note 19.

Beskrivelsen (Haandskriftet) er i Henseende til Retskrivning og øvrig Form ikke affattet med særlig Flid og udtrykker flere Steder Meningen uklart. I den herefter følgende Gengivelse bliver Beskrivelsen til en vis Grad moderniseret og forbedret i Formen især for at gøre Indholdet lettere forstaaeligt. Ved de Sognenavne i Gengivelsen, der afviger fra de nu oftest brugte, tilføjes disse sidste i Parenteser.

De Linier, der udgør Slutningsstykke i Gengivelsen, er Svar paa særlige Spørgsmaal, som var stillede.

Johan Bulmer.

EFTER KONGELIGE MAJESTÆTS vor allernaadigste Herres naadigste Befaling er dette antegnet, som mærkeligst er paa Bornholm.

Bornholm har i sig Slottet, Købstæderne og Herreder.

Slottet, som ligger paa det nordvestre Hjørne af Landet, er meget gammelt og forfaldet; det kaldes *Hammershus* uden Tvivl af det ud til Havet liggende store Bjerg Hammer[1]), under hvilket der ved Havet findes et stort øde Kapel, Sankt Salomon, hvor Prædiken holdtes i fordums Dage, som det menes, for Fiskerne. Hos Slottet er et Birketing, som kaldes Broting, under hvilket de tvende Fiskerlejer Allinge og Sandvig henhører. I Allinge er en passelig vel bygget Kirke, der ogsaa søges af de i Sandvig boende. Det nævnte Slot blev indtaget af de Lybske Aar 1522.

Købstæderne er 4, Rønne, Nexø, Svaneke og Hasle, som først har bekommet deres Privilegier af Ærkebisperne i Lund; og endnu findes Biskopsbreve i nogle af dem. Der har vel været flere Købstæder,

[1]) Hammershus, som vel har Navn efter Hammeren, ligger ikke saa langt i Nord som denne, og Meningen ovenfor er heller ikke, som den undertiden antages at være, at Slottet ligger paa Hammeren.

www.vang-hansen.dk

saasom Aakirkeby, der ligger midt i Landet og endnu tilholder sig nogen Frihed, og hvor Landsting holdes og ellers den særlige Synode af Gejstligheden paa Bornholm. Endvidere Sandvig, Allinge, Gutium, Aarsdale, Snogebæk. Ja Landssaatterne paa Landsbyen har for ikke mange Aar forleden haft den Frihed, at de selv maatte sejle til Tyskland og andetsteds at haandtere og forhandle, hvad de til deres eget Hus behøvede. Dog det er nu forbudt.

Rønne er den fornemste Købstad paa Landet, ligger paa dettes sydvestre Hjørne, har en smuk Kirke med et passelig vel udstafferet Taarn. Der er til Byen en temmelig Havn, hvori Krejere og Skuder kan lægge ind, og Byen har skønne vel byggede Huse, opmurede imellem Stolper og teglhængte.

Nexø synes at have sit Navn af det tyske Ord Net, Garn, og Sø; thi straks Syd for er der en smuk lille Sø, kaldet Ferskesø. Byen ligger saa godt som paa det sydøstre Hjørne af Landet, har en lille Kirke, tilforn St. Nikolaj Kapel, paa hvilken nu for kort siden er opbygget en lille Spids. Der er en lille Havn til Krejere og Skuder og udenfor paa Strømmen en skøn Red og Ankerhold for de vestfarende Skibe, som sejler i Sundet og til de vestre Steder i Tyskland, naar Modbør eller Storm er forhaanden, hvilken Red ogsaa har hjulpet meget paa Byen, idet Skibsfolkene, naar deres Skib dér ligger for Anker, undertiden afhænder at deres Varer til skellig Pris og udprovianterer sig igen, saa at Nexø nu i Mands Minde meget har forbedret sig paa Bygning og Formue hos Borgerskabet. Byen siges at være afbrændt Aar 1510.

Svaneke, fordum kaldet Svaners Kær af et lille Kær og Morads, som endnu er at kende i Byen, og i hvilket Svaner i fordums Dage, skønt nu ingen findes, har haft deres Ophold. Byen ligger paa det nordøstre Hjørne af Landet, har en lille gammel Kirke uden Taarn og en lille Havn mellem haarde Stenklipper, passelig gode Huse, for det meste fattig Almue. Til Byen hører en Kilde kaldet Helligkilde i en Vig kaldet Hellevig (se Note 21).

Hasle, maaske saa kaldet af lidt Hasselbusk, som dér ovenfor findes, ligger saa godt som Vest paa Landet, har en lille Kirke med et lille forfaldet Spir, men inde i Kirken er der som gammelt Arbejde en smuk, forgyldt Altertavle. Byen har en lille Havn, men idel fattig Almue, saa at den nær var blevet kasseret af højbaarne Fyrste og Herre Kong Kristian den 4de Aar 1624, da Hans Majestæt med sin Skibsarmada kom lykkeligt hid fra Gulland; dog blev det ved Forbøn afværget.

Aakirkeby synes at have sit Navn af Aaer, som findes herhos tvende, den ene Øst for Byen flydende fra Bingsmyr, den anden Vest for Byen, Læsaa. Byen er delt i 2 Byer: Aakirkeby i sig selv og Nyby, der ligger mod Syd ved Klinte. Dens Privilegier, givne af Ærkebisperne i Lund og sidst af Biskop Byrge (Birger), har de endnu, men man har ikke hørt om nogen kongelig Benaadning, skønt de derom i forganget Aars Herredag til Hove har anholdt. I Aakirkeby ligger[2]) en skøn Kirke, vel bygget og staf-

[2]) Kirken har stadig ligget udenfor Byterritoriet, altsaa i Landsognet. Det maa af flere Grunde antages, at Aakirkeby — hvad

www.vang-hansen.dk

feret baade ind- og udvendigt; den hører til det hæderlige Kapitel i Lund og kaldes Domkirken. I Aakirkeby er Landstinget og Tinget for Søndre Herred. Hertil er ogsaa en Havn under Raghammer, hvor de har deres Strand, og Købmændene i gammel Tid har sejlet, men nu ikke. Nordøst for Byen ligger en grøn Plan, Hellig Ludse, som er omlagt med Kampestene, og hvori de begraves, som ved Sværdet er henrettede. Herhos findes en skøn Vældekilde og Dam kaldet Stockekilde og Stockedam[3]), som idelig flyder med Vand og i tør Tid er saare gavnlige for Fæet og Kvæg; paa dette Sted opbygges et Hus til Kongelige Majestæts Salpetersyder[4]).

Udenfor Byskriverens Forstuedør ved Dørtærskelen findes en 5 Fod lang Sten, kanske en der henflyttet Gravsten, med disse Skrifttegn og Figur: (Pennetegning af Stenen).

Fiskerlejer findes herefter antegnede i hvert Sogn, som de underligger.

Herreder her paa Landet er 4, Østre, Søndre, Vestre og Nørre, og hvert har 4 Sogne, undtagen det Østre, som kun har 3.

---

ogsaa dens Navn angiver — er opstaaet senere end Kirken (jfr. Bh. Saml. 15. 98—99). Man forveksler stundom Aakirkeby med Aahus i Østskaane (se f. Eks. Pontoppidans danske Atlas 3. Bind (1767) S. 215 Noten).

3) I nyere Tid: Stokkekilde og Stokkedam, Nord i Byen ved Bryggeriet nær Jernbanestationen. Et Led derved benævntes Stokkeled.

4) Om Datidens Salpetersydere (-kogere, -fremstillere), se Ordet i Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog. Se ogsaa i denne Ordbog om „Krejere" (en Slags mindre Skibe), nævnte foran under Rønne og Nexø.

I. Østre Herred

har følgende 3 Sogne.

1) Laursker (Østerlarsker) Sogn, benævnt efter Martyren St. Laurentius[5]), ligger paa den nordlige Side af Landet, har en Kirke med rundt Taarn, der ogsaa er rundt foroven. I dette Sogn er Herregaarden Lensgaard, og her er 3 Byer[6]): Kirkeby, i hvilken er 5 Gaarde med Præstegaarden og Degnegaarden; Kelseby med 4 Gaarde og Strandeby med 3 Gaarde. De andre Gaarde 58 er enlige. Vandmøller har Sognet 6, som endnu er ved Magt, og Vejrmøller 2.

Til omtalte Sogn hører det Anneks[7]) Gutium, som under sig har Melstad; begge er Fiskerlejer, som gaar til et Kapel, der ligger yderst paa Strandbakken i Gutium. Meget arme Folk beggesteds og saare lidet formaaende til Kapellets Vedligeholdelse og Præstens Lønning.

2) Østremarker (Østermarie) Sogn, benævnt efter St. Maria, har en skøn Kirke med et firkantet Taarn

---

5) I Henseende til Sognenavne bemærkes her, at Haandskriftet (i det følgende betegnet „Hdskr.") oftest lader disse ende paa „-kier". Dette ændres imidlertid her overalt til „-ker", hvilken ubetonede Endelse er en ved Sprogbrugen dannet Sammentrækning af Ordet „Kirke". Endvidere bemærkes her, at Hdskr. oftest foran Kirkernes Helgennavne sætter „B." (Beatus, Beata) og ikke „St.", men her ved Gengivelsen benyttes alene det sidste.

6) Naar Hdskr. handler om Byer i de bornholmske Landsogne, er disse Byer ikke at opfatte som almindelige danske Landsbyer, idet Bornholm ikke har saadanne, (Bh. Saml. 4. 41—42).

7) Gudhjem (med Melsted) opføres i nyere Topografier som et Sogn for sig, hvorved altsaa tillige Øster Herred kommer til at staa for 4 Sogne. De nyere Herredsnavne er: Øster, Sønder, Vester og Nordre Herred.

www.vang-hansen.dk

og Spir paarejst. Dette Sogn har 80 Skattegaarde[8]) og 14 Vorneder. Der findes i Sognet 3 Herregaarde: a) Maglegaard Øst i Sognet, paa hvilken i forrige Tider Ridder Niels Aagesen har holdt Hus, hvis Skjold endnu til Amindelse findes ophængt paa Muren i Østremarkirke, dog nu meget forældet. Han har ladet bygge[9]) hos sin Gaard et Kapel, hvori Guds Ord forrettedes af Præsten til Østremarker Sogn; af Kapellet findes endnu Rudera, som dog stadig ved Nedfald formindskes. Denne Gaard er nu under Kronen og skatter til Hammershus og er et Vorned. b) Gadebygaard Syd i Sognet, hvorpaa i gamle Dage en Herremand Mads Hals har holdt Hus, men nu er samme Gaard Frigods. c) Rogsholm Vest i Sognet, hvor Mogens Ove, en Herremand, tilforn har boet. Nu kaldes den Frigaarden og er saa godt som forfalden. — Der er i dette Sogn 2 Vejrmøller og 12 Vandmøller og Vandmøllesteder.

I dette Sogn findes nogle gamle Runeindskrifter som efterfølger. I Kirkens søndre Vaabenhus: (Skriftafbildning). — I Støblingen paa den vestre Side: (Skriftafbildn.). — Paa en Sten, som har ligget over en Bæk paa Gyllindsaa og i lang Tid laa med Skriften vendt nedad, men under den Vandflod i næst forleden Februar, ikke uden Forundring ved Stenens Størrelse, blev omkastet: (Skriftafbildn.)[10]).

[8]) Skattegaarde er, hvad der i nyere Tid kaldes Selvejergaarde. Om disse og om Vornedgaarde m. m., se Bh. Saml. 4. 43—61.

[9]) Det var hans Fader, der lod Kapellet bygge (Bh. Saml. 5. 120; 8. 170). Der kan iøvrigt ikke her i Noterne gaas ind paa Personalhistorie.

[10]) Ovennævnte „Støblingen" (hvor vedkommende Sten maaske har staaet i et Gærde) er sikkert den tidligere Eng „Støbelengen", se Hübertz' bornholmske Aktstykker S. 332. — Den sidst ovenfor omtalte Sten har altsaa ligget over Gyldensaa, eller et Led af denne, nær Havet; og under den omtalte Vandflod er Stenen ved Havets Indtrængen blevet saaledes omvæltet, at man er blevet opmærksom paa dens Runeindskrift.

Nysommeldte Vandflod i „næst forleden" (sidstafvigte) Februar er uden Tvivl den store Stormflod, som ifølge andre Beskrivelser over Bornholm (Ravns, Resens, Thuras) fandt Sted den 10. Februar 1625 (Arkivalier fra Hammershus indicerer Aarstallets Rigtighed). Iøvrigt tyder foranstaaende Omtale af Hasle Købstad paa, at Aaret 1624 var tilbagelagt, da Hdskr. blev til. Navnlig af disse Grunde maa Hdskr. antages at være udfærdiget i 1625.

3) Ibsker Sogn har sit Navn efter Japetus[11]), ligger paa det nordøstre Hjørne af Landet, har en smuk Kirke, som indeni er smukt stafferet med Alter, Kordør og Prædikestol. Sognet har 36 Skattegaarde og 13 Vorneder. En Herregaard i Sognet kaldes Skovsholm. Byer i dette Sogn er: Paradis med 6 Gaarde Syd for Kirken; Kysby med 6 Gaarde Sydøst for Kirken; Klintby med 4 Gaarde Syd for Kirken. Gaarde, som har særligt Navn: Stensgaard Nord for Kirken; Viegaard en Kapitelsgaard[12]) og Fregnegaard[13]), der fordum har været en Herregaard, men nu er et Kongens Vornedebo. Denne Gaard menes at have sit Navn af en Kæmpe, som hed Fregne, der skal være begravet Øst for Gaarden paa Udmarken; Gaarden ligger Nordøst for Kirken. Helvedesgaard[14]) omtrent Syd for Kirken; Pugegaard er Kapitelsbonde Syd for Kirken; Kaasegaard tilforn en Sædegaard (Sæde for en Herremand), men nu et Vornedebo Syd for Kirken; Krogegaard og Hoffmanegaard[15])

[11]) Kirken (Sognet) siges ellers at have Navn efter Sankt Jakob.

[12]) Vil antagelig sige, at Kapitlet (Kannikerne) ved Lunds Domkirke nød Fordel af Gaarden.

[13—15]) I nyere Tid benævnes disse Gaarde hendoldsvis Frændegaard, Helletsgaard (Helledsgaard) og Homan(ne)gaard.

www.vang-hansen.dk

Sydøst for Kirken, begge Vorneder. Her i Sognet er en Vejrmølle og 8 Vandmøller, men de 2 er Plasker (med liggende Drivhjul).

Det siges, at der i dette Sogn paa en slet Plan Øst for Kirken skal have staaet et Slag imellem Landets Indbyggere og Kurlænderne, som havde villet indtage Landet, men blev paa dette Sted dræbte og nedlagte i Jorden. Stedet kaldes Sylte, hvor Slagtningen foregik, men Mandhøj, hvor Begravelsen skete.

Under dette Sogn er 2 Fiskerlejer: Aarsdale Øst for Kirken og Listad Nord for denne.

Anneks til dette Sogn er Købstaden Svaneke, hvorom foran er handlet.

II. Søndre Herred

har følgende 4 Sogne.

1) Bolsker (Bodilsker) Sogn, benævnt efter St. Bothulfus[16]), ligger Øst paa Landet en Fjerding Vej oven Nexø, har en smuk Kirke med et firkantet Taarn, passelig med Altertavle og Prædikestol inde beprydet, og et Klokkehus opmuret. Sognet har 39 Skattegaarde og 12 Vorneder foruden Kannikegaarden, tilhørende velb. Sivard Grubbe. Endvidere Præstegaarden og Degnegaarden, hvilken Degnegaard i fordums Dage alene har været et lille Fæste ved Kirken; men i Biskop Byrges Tid er dertil givet en større Bolig, hvilket han har stadfæstet, saaledes at Degnene skulde evindelig nyde denne paa Betingelse, at de aarlig læste 2 Davids Salmer for deres

[16]) Se Bh. Saml. 9. 102 og endvidere f. Eks. Hübertz' bh. Aktst. S. 15 og 19. (Derimod urigtigt Hübertz S. 602—03.)

Sjæle, som denne Bolig dertil gav, og alle Kristnes Sjæles Salighed; endvidere at de udgiver et Pund Smør med Sognet i Skuren[17]). — Byer er her nogle, omendskønt Gaardene ikke ligger tæt sammen: Døvre, Bjerreby, Slamre, Langedeby, Stenisby. Der findes i Sognet en Vejrmølle og 2 Vandmøller.

Imellem Bolsker Sogn og Ibsker Sogn ligger et stort Bjerg, paa hvilket man kan se nogle forfaldne Volde og Stene[18]), og menes det, at Landets Indbyggere her har haft deres Tilflugt, naar Fjender var forhaanden, og at de da bortdrev dem med smaa Haandstene, i de Tider, da Bøsser og Stykker (Kanoner) ikke var i Brug. Der ligger ellers et andet Bjerg straks hos, som er højere end det nævnte, og derfor er det ikke nu saare trygt dér at henfly.

Anneks til dette Sogn er Købstaden Nexø, som er omtalt foran.

2) Poulsker Sogn, benævnt efter St. Paulus, ligger Sydøst paa Landet, har en smuk lille Kirke med et Klokkehus. Sognet har 39 Skattegaarde og 14 Vorneder. I dette Sogn er saare ringe Skov, men store øde Bakker af Flyvesand, hvilket Sand fordærver meget af næst hosliggende Ager og Eng. Paa Sandet vokser om Somre Marehalm, som Landssaatterne med Øvrighedens Forlov bruger til at tække med, idet den er mere varig til Tag end Langhalm. I Sognet er en Vejrmølle.

Under dette Sogn hører et lille Fiskerleje, kaldet Snogebæk af en Bæk, som rinder derigennem, og

[17]) „Skuren" var Sogneboernes aarlige Fællesydelse af en vis Smørskat.

[18]) Kaldes i nyere Tid Gamleborg i Ibsker; forskelligt fra Gamleborg i Almindingen, se Note 22.

www.vang-hansen.dk

som gaar i Bugter som en Snog; meget forarmede Folk, fordærvede af Sandet, som overflyver Jorden. I fordums Tid, som berettes, har der været en passelig Havn under Salthammer, som er et Rev, der strækker sig et Stykke ud i Søen og er saare farligt og skadeligt for søfarende.

3) Persker (Pedersker) Sogn, benævnt efter St. Petrus, har en lille Kirke med et firkantet Taarn, i hvilket Klokken hænger. Sognet har 43 Gaarde: Skattegaarde 30, hvoriblandt 3 halve, og Vorneder 13. Der er desuden en Frigaard, paa hvilken en Bonde nu bor. Byer i Sognet er: Kellingeby med 3 Gaarde og Billegrav med 2. Der er 3 Vejrmøller og 2 Vandmøller.

I dette Sogn er adskillige Høje, deriblandt Falhøj, og siges der i denne at være Bjergtrolde[19]). I en anden Høj, kaldet Billeshøj, blev for 5 Aar siden fundet en Grav, som vender i Syd og Nord, ikke større eller videre end en anden Grav, opsat indeni med store Kampehalle og med en stor Sten ovenpaa, og i Graven fandtes en begravet, hvis Hoved laa mellem hans Ben (Knogler).

4) Aaker Sogn er det fornemste og bedste eneste Præstekald paa Landet, har en skøn Kirke i Aakirkeby, hvorom foran er handlet, (se Note 2). Sognet har 67 Skattegaarde og 20 Vorneder. Herregaarde

[19]) Noget ikke helt kortfattet Tøjeri, som Hdskr. videre indeholder vedrørende Bjergtrolde og deslige i Pedersker Sogn, forbigaas her; det er tidligere trykt i Skovgaards Beskr. over Bh. S. 280 flg. og derefter flere andre Steder, saasom i Panums Bh. Beskr. S. 93 flg. Se iøvrigt Resens Beskr. af Bh. i Oversættelse ved Johannes Knudsen (1925) S. 23.

i Sognet er Vallingsgaard og dernæst Myregaard. a) Vallingsgaard, der tilhører salige velb. Henrik Ramels Arvinger, ligger i Nordvest[20]) fra Kirken; nær Gaarden er Skov med mange Ege. Hos Vallingsgaard ligger de store Cayhelle højt oprejste og forfærdelige, og en midt paa kaldes Boorhald[21]), paa hvilken man kan se næsten al Landets Herlighed, og derfor holdtes her idelig Vagt i den sidste Fejde mellem Danmark og Sverig. Herhos er ogsaa Gamleborg og Lilleborg, hvor der endnu findes Mur og Sten og Kalk. Nedenunder en skøn og herlig Sø, hvori er megen Fisk, dog ingen fisker i Søen, men alene i Bækken, som flyder ud deri. Herhos er en Vældekilde, kaldet Koldekilde[22]), med meget velsma-

[20]) Gaarden, der nu kaldes Vallensgaard, ligger næsten lige Nord for Aakirkeby. I Angivelsen af Retninger og Afstande er Hdskr. paa flere Punkter unøjagtigt.

[21]) Navnene „Cayhelle" og „Boorhald", der her fremtræder bogstavret efter Hdskr., sigter sikkert til Almindings(Højlyngs)-Klippehøjder. Generalstabskort viser en „Kajehald" i Almindingen Nord (til Øst) for Vallensgaard. Ved „Boorhald" (Bordhald?) er meget muligt ment den „Fladhalle", der findes Øst-Nordøst for nævnte Gaard i Almindingsskovens nyere Del, og som er berørt Side 70 i Turistforeningen for Danmark's Aarbog for 1926 om Bornholm. — Det skal her tilføjes, at der for Bornholm synes at have været en Sprogbrug, hvorved Ordene „Hald" (ofte, bl. a. i Flertallet, forvansket til Halle) og „Helle", ligegyldigt hvilket og med vaklende Flertalsdannelse, brugtes som Navn saavel for den faste Klippegrund som for løse Kampestene. Se de nysommeldte Navne og endvidere: „Hellevig" under Svaneke foran; „Kampehalle" under Pedersker foran; „Haldene" under Nyker nedenfor; „Hallegaard" under Olsker nedenfor. Og se f. Eks. endvidere: „Helder" i Bh. Saml. 12. 83 midt paa Siden og „Haller" (maaske Trykfejl for Heller) i Pontoppidans i Note 2 nævnte Bind S. 168 nede.

[22]) Gamleborg, Lilleborg med Borresø, samt — nordligere — Koldekilde, der alle hører under Skovalmindingens ældre, mere

www.vang-hansen.dk

gende Vand, ved hvilken Folk i gamle Dage brugte stor Overtro, og vel endnu undertiden. — b) Myregaard, den anden ovennævnte Herregaard, ligger Øst for Kirken; paa denne Gaard, ved hvilken der er en stor Myr, som kaldes Bingsmyr, har for mange Aar siden velb. Laue Bing og Oluf Bing været bosiddende. En tredie Herregaard i Sognet er Bjergegaard. Sognet har 3 Vejrmøller og 14 Vandmøller og Plasker.

Et Hospital er her i Sognet, kaldet St. Jørgens Hospital, og har der i forrige Tider paaboet en Adelsmand ved Navn Skjalm Gyldenstjerne, som har givet denne fri Sædegaard og 18 andre Bøndergaarde til et Lazaret eller Almissehus, som er opbygget straks hos nævnte St. Jørgens Hospital eller Kapel[23]). Der findes endnu en sortblaa Marmorsten liggende i Gaarden udenfor Herbergsdøren med dette Vaaben: (Tegning af Stenen med det indhuggede Vaabenmærke.)

I Grødby hos Jørgen Udes Gaard findes en Sten, 13 Fod lang og 2 Alen bred, paa hvilken disse efterfølgende Runetegn er at se: (Skriftafbildn.)

Syd for Aakirkeby, henved 3 Bøsseskud nedenfor Klinte, har der været og vokset i vore Forfædres Tid en skøn Egelund, som endnu kaldes paa denne Dag

centrale Del, maatte rigtigst have været omtalte under Vestermarie Sogn (i Vester Herred; Bh. Saml. 7. 34—35).

[23]) Ved „St. Jørgens Hospital eller Kapel“ forstaar Hdskr. Spidlegaard i Aaker. Det nævnte „Lazaret eller Almissehus“, altsaa den Del af Gaardens (Stiftelsens) Bygningskompleks, som nærmest og egentligt udgjorde Hospitalet, var oprindelig bestemt for Spedalske; det blev senere (end 1625) under Navn af Hospital flyttet til Aakirkeby, (Bh. Saml. 8. 186—99). Den tilbageværende lave Ruin af Spidlegaards (Hospitalets) gamle Kapel blev i 1918—19 nærmere udgravet og fredlyst, se Tidsskriftet „Fortid og Nutid“ 3. Bind (1921) S. 180 og 186.

Egele, endskønt der nu kun staar 3 Ege, visne og halvraadne fra Toppen midt ned paa Bullen. Paa dette Sted har der staaet en Fejde imellem Høvedsmanden Bernt Knop og Landets Indbyggere. Aarsag til denne Fejde har været: Den Tid, de Lybske havde Landet, har der været en Lensmand af de Lybske beskikket, Bernt Knop, som vilde forurette Landssaatterne dér, hvorfor Landsdommeren Hans Jensen i Nilausker Sogn drog til Kongen og klagede over samme Uret, fik og Beskeden, at de maatte forsvare sig mod Høvedsmanden, hvorfor de forsamlede alle Landets Indbyggere[24]) ved Egele og tænkte at overvinde og fordrive Øvrigheden; men den Tid, han kom dem imod, forfærdede han dem med Skyden, hvilken de ikke vidste i de Dage meget af. Det menes, at dette skete Aar 1536.

III. Vestre Herred

har følgende 4 Sogne.

1) Nilausker (Nylarsker) Sogn, benævnt efter St. Nicolaus, er et eneste Præstekald, i hvilket er en lille

[24]) Stedet Egle blev senere kaldt Eglegærde. Hos Resen (se Note 19 foran), der S. 22 forudsætter, at det kun var de i (omkring) Eglegærde boende Bønder, der kæmpede med Lybækkerne, maa Udtrykkene „de Eglerdiensiske Bønder“ og „de Eglegierdenske Bønder“ læses som „Eglegærde-Bønderne“, jfr. Bh. Saml. 15. 103. (Resen synes at have bygget paa og misforstaaet den Sætning hos Rasmus Ravn, at Bernt Knop har haft „en Fejde med Landets Indbyggere i Eglegærde“). Iøvrigt skal her bemærkes, at det endnu er et i Bornholms Historie aabent Spørgsmaal, som Arkivsager i Lybæk maaske kunde hjælpe til at klare (Hübertz' Forord S. VI), hvor godt eller daarligt den omtalte bornholmske Tradition om en Lybækkerfejde i Egle er stemmende med de virkelige historiske Forhold.

www.vang-hansen.dk

rund Kirke. Sognet har tilsammen 41 Bøndergaarde og har 4 Vandmøller samt en Vejrmølle oven Arnage, som er et under Sognet hørende Fiskerleje med fattig Almue og ringe Bygning.

2) Vestremarker (Vestermarie) Sogn, benævnt efter St. Maria, er et eneste Præstekald, har en smuk Kirke med et lille Taarn. Her i Sognet er 68 Skattegaarde og 15 Vorneder. Nogle af Gaardene er regnede til Byer. Syd for Kirken er: Myreby, hvortil hører 16 Gaarde og 2 Vandmøller; Suse med 12 Gaarde; Smørenge med 5 Gaarde; Klint med 9 Gaarde. Nord for Kirken: Pensby[25]) med 7 Gaarde og 3 Vandmøller; Tunneby[26]) med 5 Gaarde og 3 Vandmøller; Tingstad med 14 Gaarde; Hackebjerg med 5 Gaarde. Vest for Kirken: Kirkeby med 5 Gaarde foruden Præstegaarden og Degnegaarden og under Byen en Vejrmølle; Ringeby med 6 Gaarde og en Vandmølle; Elleby med 2 Gaarde.

3) Knudsker Sogn er Anneks til Rønne, har en smuk lille Kirke, 28 Skattegaarde og 7 Vorneder. En Herregaard, kaldet Almegaard, ligger Nordvest i Sognet.

4) Nyker Sogn er et eneste Kald med en lille rund Kirke, passelig vel udstafferet indeni. Sognet har 3 Herregaarde: a) Kyndegaard med en Vandmølle, b) Vellingsgaard straks Øst ved Kirken, og c) Blikobbegaard Vest for Kirken mod Stranden. Under Sognet er 4 smaa Byer: Muleby, Aaby med en Vandmølle, Kirkeby og Meby med en Vandmølle. Tillige har Sognet nogle enlige Gaarde, som har disse Navne: Haldene, Diurene, Blæsbjerg, Lillegaard, Saltholm, Valbjerg[27]). Endvidere en Torp, som kaldes Colberg, og en anden Gyngehus.

[25—26]) Navnene „Pensby" og „Tunneby" kendes ikke nu. Disse Navne er mulig Provstens Fejlgengivelser efter Vestermarie-Præstens afgivne Meddelelse om Sognet. I hvert Fald maa (mærk Vandmøllerne) begge Navne sigte til Gaarde Nord for Tingstedaaen.

IV. Nørre Herred

har følgende 4 Sogne.

1) Clemmidsker (Klemensker) Sogn, et eneste Præstekald, har en smuk Kirke og Klokketaarn. I Sognet er tvende Herregaarde: Semelegaard med en Vandmølle Vesten for, og Baggegaard ogsaa med en Vandmølle. Sognet har 69 Skattegaarde og 12 Vorneder, endvidere 3 Vandmøller foruden de allerede nævnte samt 2 Vejrmøller, hvilke dog næsten er forfaldne.

2) Rydsker (Rutsker) Sogn har en lille smuk Kirke, kaldet St. Michels Kirke[28]), og et Klokketaarn. Der er 54 enlige Gaarde i Sognet og 2 forfaldne Vejrmøller. Under dette Sogn ligger Fiskerlejerne Vaang, Hellig Peder og Kaas, som er forarmede. Anneks til Sognet er Købstaden Hasle, hvorom foran er handlet.

3) Olsker Sogn har en smuk lille rund Kirke. Her i Sognet er Herregaarden Hallegaard samt 40 Decimanter (Bøndergaarde) og 4 smaa Vandmøller. Endvidere et lille Fiskerleje, kaldet Teen, hvori bor

[27]) Angivelsen af Gaardene i Nyker synes mangelfuld. Især er det uklart, hvad der sigtes til ved Navnet „Diurene".

[28]) Hos Hübertz forekommer Helgennavnene for Ruts og Rø Kirker forbyttede.

www.vang-hansen.dk

5 eller 6 Fiskere. Syd for Kirken ligger 2 Gaarde, der kaldes Vedby, og herved findes en stor Sten, som bærer 3 Rader Skrift, men saa slidt, at den ikke kan kendes. Anneks til dette Sogn er Allinge og Sandvig, som er berørte i det foregaaende.

4) Rø Sogn. Kirken kaldes St. Andreas Kirke, dog almindeligvis her paa Landet Rø Kirke, hvilket Navn de gamle siger at være af en Mand, kaldet — uden Tvivl af sit røde Skæg — Røde Simon, som havde 12 Sønner med samme Tilnavn og tilsammen med disse her opbyggede denne Kirke. Troligere synes det, at dette Sogn har sit Navn af en Aa, der ligger en Halvfjerding Vej Syd for Kirken og kaldes Røaa (Bobbeaa) af noget rødt Ler, som findes derhos oppe i Brinken. Sognet har 27 Skattebønder og 7 Vorneder. I Kirkens Vaabenhus findes en brun Sten, 6 Kvarter lang og 4 bred, som dog har været længere, med disse Runetegn: (Skriftafbildn.).

En lille Halvfjerding Vej Nordøst for Rø Kirke findes ved Strandbredden (paa Strandbakken) nogle gamle Mure af et Kapel, som under Pavedømmet har været viet til den Hellige Trefoldighed, og har Landets Indbyggere paa Hellig-Trefoldigheds Søndag begaaet megen Overtro dersteds, idet Præsten til Rø Kirke har holdt Messer dér efter pavelig Skik og bekommet stort Offer. Nær Syd for nævnte Kapel er en dyb Dal, og her finder man oplagt med Menneskehaand en Stenhob, som er bred ovenpaa og kaldes et Alter, hvorpaa man finder mangfoldige Kors med Haar af Mennesker og Kvæg indsatte og Klude med adskillige Farver. Øst for dette Alter findes i Havbredden en Sten med en rund Hulning, kaldet en

Kilde, til hvilken det er meget vanskeligt at ned- og opstige igen, idet man med stor Besværlighed maa krybe paa Hænder og Fødder over Sten. Vandet slaar af Stranden op i Kilden, og derfor fattes der aldrig Vand i denne. Til denne Kilde har de i fordums Dage henrejst for at to sig for adskillig Legemssygdom og Bræk.

Syd for denne Kilde findes i en Stenklippe et Hul, som vore Folk kalder Rø Ovnen, i hvilket Hul man kan ro ind ligesom i en hvælvet Kælder og være sikker og tryg for Regn, Sne og Storm. Desuden findes der Syd for denne Ovn et grumt og forfærdeligt Hul, hvilket kaldes her den sorte Ovn og er tørt indeni, saa man kan gaa derind. Nogle er af den Mening, at det gaar under Jorden til Slottet, halvanden Mils Vej, og dér ud igen. Men ingen har dog fordristet sig til at undersøge det; thi de, som vil gaa noget langt derind, bliver straks forskrækkede og holder sig tilbage. Ved Indgangen til denne Grotte er der en Sten (hængende Drypsten), en halv Alen høj, ligesom et Lys med Væge og Draaber, og paa den anden Side har der været et lignende Lys, men en Skalk slog det ned med en Aare, og siges det, at han derfor gik og visnede hen af en Sot. —

Her paa Landet er ingen, som omgaas med Rimstokke (Primstave, Kalendere). Glugmaaned (Januar) kaldes her Højaldersmaaned og tillige Haardemaaned af den Aarsag, at man paa denne Tid skal hugge Bygningstømmer, for at det skal vare længe og ikke ormstikkes. Blidemaaned (Februar) kaldes af de gamle Evembris.

---

www.vang-hansen.dk

Gamleborg i Alminding.

Af
Oberstløjtnant J. V. V. HERMANSEN.

GAMLEBORG er ikke og har næppe nogensinde været *det,* man nu i daglig Tale forstaar ved en Borg — Bygninger med Taarn og Tinde.

„Borgen“ er en vældig Ringvold af Jord (og Sten) opkastet omkring Toppen af en Klippeknold med stejle Sider.

Borgens Omkres er ca. 700 m, Længden fra Nord til Syd ca. 275 m og fra Øst til Vest ca. 100 m. Grundridset lignes bedst ved en ikke helt fyldt Melsæk, der falder lidt sammen i højre Side, se vedføjede Fig. 1.

Midt paa Vestvolden findes det højeste Punkt ca. 108 m over Havet og ca. 33 m over den tæt forbi det sydøstre Hjørne løbende Læsaa, ned mod hvilken Klippeknoldens Sider falder med omtrent fuldt Anlæg. Mod Nord falder Jordsmonnet jævnt ned mod en lille Bæk, saaledes at Adgangen fra denne Side er temmelig let. Vest for Borgen ligger en Slugt, der paa den nordlige Tredjedel er indesluttet af 10—12 m høje, næsten lodrette Klippevægge, derimod er Slugten paa de sydlige to Tredjedele mindre dyb, og Siderne staar med $^3/_2$ Skraaning. Mod Syd er Forholdene ganske som mod Øst.

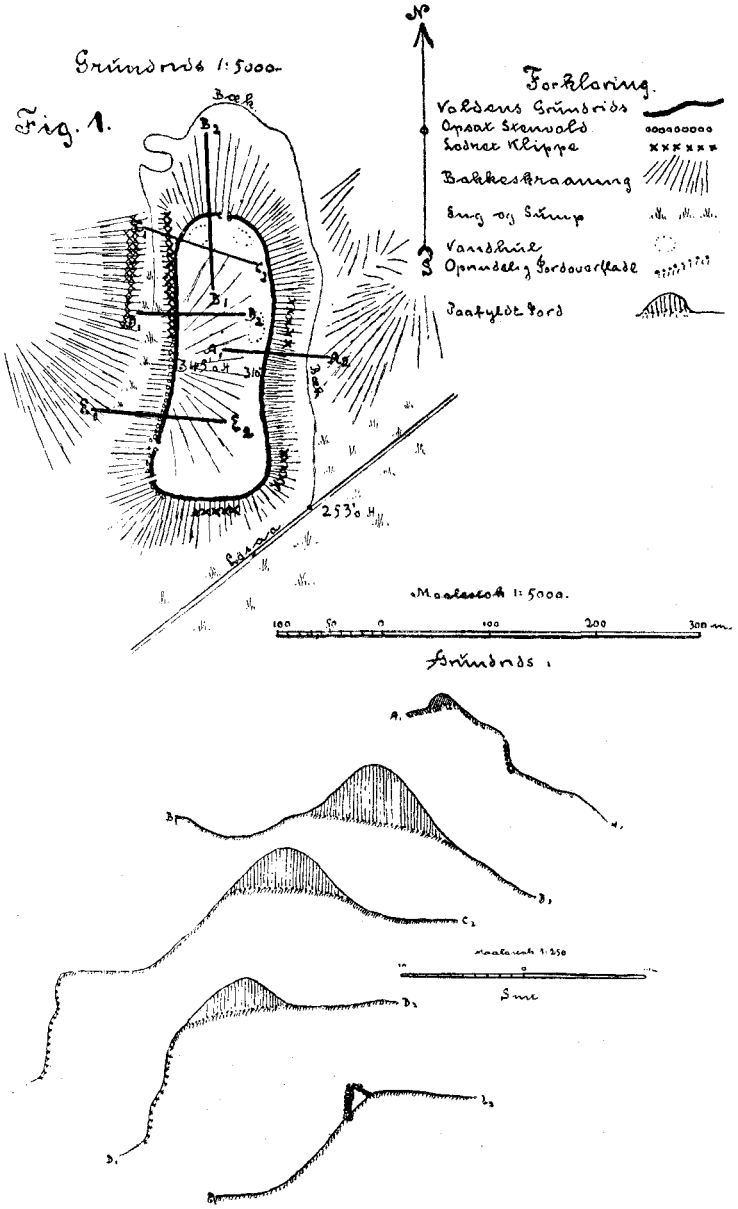

Løsaa, læs: Læsaa.

www.vang-hansen.dk

Den vestre Vold ligger 8—10 m højere end den østre.

Da Faren for et Angreb fra Øst og Syd (Læsaadalen) har været yderst ringe, har man paa disse to Sider kun opkastet en Vold, der nu er knap 1 m høj og ca. 2,5 m bred i Grundfladen; men utvivlsomt har Volden været noget højere. En Gangsti, der er anbragt oven paa Volden, har sikkert bidraget sit til, at denne er blevet lavere. (Snit A_1—A_2).

Nord fra har Faren for et Angreb været betydelig større end fra Øst og Syd, og man har da her udført et efter Datidens Forhold meget stort Jordarbejde. Paa en Strækning af rundt 200 m er der opkastet en Vold, der er indtil 13,5 m bred ved Grunden og indtil 5 m høj samt 1,5 m bred ved Toppen (Snit B_1—B_2). Denne Vold fortsætter godt 100 m ned langs Vestsiden (Snit C_1—C_2 og D_1—D_2), hvor dog Maalene ikke er saa store.

Paa Vestsidens sydlige Del, hvor den ovenomtalte Slugts Sider er mindre høje og stejle, er der af raa Kampesten opsat en Mur vistnok uden Anvendelse af nogetsomhelst Bindemiddel. Denne Stensætning, der strækker sig et lille Stykke om paa Sydsiden, er ca. 150 m lang og indtil 2,5 m høj (Snit E_1—E_2).

Det er vel værd at lægge Mærke til, at Ringvolden ikke paa noget Sted har skarpe Fremspring, selv hvor Jordsmonnet (navnlig ved det nordvestre Hjørne) indbyder stærkt hertil. Grunden er den, at et Fremspring altid er udsat for at kunne angribes af flere Folk, end man kan anbringe til dets Forsvar. Man har da overalt undgaaet skarpe Bøjninger for ikke at lette en fjendtlig Indtrængen paa saadanne svage Punkter.

I Ringvolden findes der 3 Aabninger, en paa Nordsiden og to paa Vestsiden tæt ved det sydvestre Hjørne. Den sydligste af disse Aabninger er en alm. Gennemgravning, i hvilken Siderne staar med fuldt Anlæg. Ved de 2 andre Aabninger er den mod Ydersiden vendende Del opsat med Skifersten til en Højde af ca. 2 m. Gabet ved Nordsiden er ca. 13,5 m fra Voldens Yderside til dens Inderside, ved det vestre Gab er det samme Maal 8,5 m. Bredden af Gabene er ca. 4,5 m. Ovenpaa Stensætningen er der Jordvold, ved Nordsiden ca. 2,5 m høj, ved Vestsiden ca. 1,0 m høj.

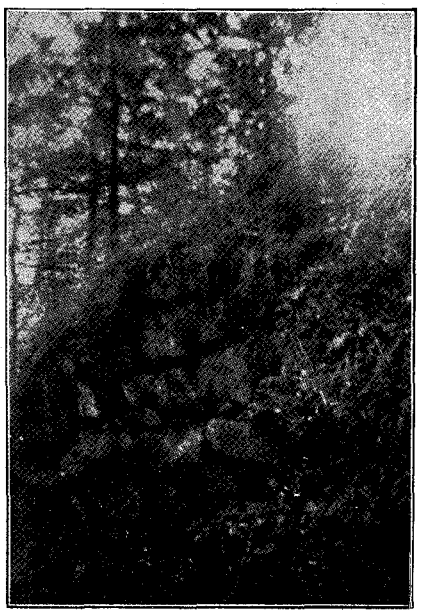

Fig. 2.

Der findes ved nordre Gab i Stensætningen anbragt en Jernstabel, hvad der kunde tyde paa, at der her har været et fast Lukke, dog vel næppe andet og mere end en Bom, et Led eller lignende. Der kan ikke være Tale om, at der har været nogen Porthvælving; thi i saa Fald kunde Stensætningen ikke ende opefter i en Trekantspids (se Fig. 2). Der kan næppe heller være Tale om nogen Portfløj; thi en enkelt saadan maatte være ca. 2,25 m bred og

www.vang-hansen.dk

som Følge deraf meget for tung at bære for den ret svage Stensætning, saafremt Fløjen da skulde være af blot nogenlunde svært Træ.

Ved Stensætningen i vestre Gab synes det, som om man har anvendt noget kalkholdigt Ler til Udfyldning.

Stensætningen her er betydelig større end ved det nordre Gab.

Rummet indenfor Ringvolden falder jævnt fra Vest mod Øst. Paa begge Sider af det nordre Gab findes tæt inden for Volden 2 Udgravninger, fra hvilke man temmelig sikkert har faaet en Del af Fylden til Volden. Disse Udgravninger (paa Grundridset angivet som Vandhuller) ligger tørre om Sommeren; fra Midten af Oktober er de vandfyldte.

En Oprensning af Hullerne med tilhørende Sigtning af det oprensede vilde muligvis bringe nogen Klarhed m. H. til Voldens Alder og Formaal gennem Tiderne.

Sammenligner man den her beskrevne Gamleborg med andre lignende baade paa Bornholm og i Tyskland, saa vil man se, at Gamleborg er et langt betydeligere Arbejde end noget af de andre.

Fælles Kendetegn for alle „Borgene" er Ringvolden lagt omkring en skjult og vanskelig tilgængelig Bakketop samt den fuldstændige Mangel paa Vand indenfor Volden.

Ved nogle af Borgene, f. Eks. den større „Hühnenring" ved Byen Detmold og ved den ikke fuldendte Borg i Rø Plantage, har man undladt at føre Volden rundt paa Steder, hvor Terrænet kun daarligt tillod en Angriber at rykke frem.

Der rejser sig da forskellige Spørgsmaal.

Hvad har Formaalet været med disse Borge? og fra hvilket Tidspunkt er de?

Det første Spørgsmaal er ret let at besvare. Formaalet har saavel ved de tyske som ved de danske Borge været det at skabe skjulte, ret utilgængelige Steder, lette at forsvare, til hvilke Kvinder og Børn med Fæ og Løsøre kunde ty, naar Fjenden kom til Landet.

Naar for Bornholms Vedkommende Udkigsposten (Kuren) paa Bakken (f. Eks. Kurebakke) meldte om sig nærmende fjendtlige Skibe, saa lod Beboerne paa den udsatte Strækning Kvinder m. m. trække sig tilbage til den nærmeste Borg, hvor de blev beskyttede af nogle faa Krigere, medens Resten af Krigerne søgte at hindre Landgangen, og hvis dette mislykkedes, da søgte at hæmme Fjendens Fremtrængen mod Borgen, hvor den sidste Kamp modtoges med Hjælp fra Naboerne, der vel vidste, at Turen kom til dem og deres, saafremt Fjenden ikke nu blev tilintetgjort.

Da der ikke findes Vand indenfor Ringvolden (om Sommeren) har en Indkresning højest kunnet vare et Døgn; indenfor dette Tidsrum maatte Slutkampen være afgjort, og da fjendtlige Angreb — for Bornholms Vedkommende — kun kunde tænkes om Sommeren; thi paa andre Tider sejlede man ikke paa Vikingetogt, saa vilde der ikke være nogen Mening i at opføre faste Beboelsesbygninger, og man har da ejheller til Dato fundet Spor af saadanne indenfor de her omtalte Borges Kres.

Har man først klaret sig Formaalet med Borgen, saa indser man let, at disse for Bornholms Vedkommende maatte lægges i en vis og ret stor Afstand fra Kysten; thi ellers vilde en Fjende jo naa at sætte sig

www.vang-hansen.dk

i Besiddelse af Tilflugtsstedet, længe før det blev optaget af de Kvinder m. m., for hvilke det var bestemt.

Man kan saaledes sige med ret stor Sikkerhed, at der ikke har været noget lignende Anlæg paa Hammeren, og netop den nære Beliggenhed ved Kysten (ca. 3 km) har muligvis været Aarsag til, at man ikke har fuldendt Borgen i Rø Plantage, hvilken Borg forøvrigt synes at skulle have været opført af Sten i Lighed med Vestsiden af Gamleborg.

Det andet Spørgsmaal — Alderen — er ulige vanskeligere at besvare; men muligvis kan Udgravninger ved Vestmurens Fod og som alt nævnt vel navnlig af de paa Grundridset viste „Vandhuller" bringe nogen Klarhed.

At en af de bedst bevarede tyske „Borge" af denne Art stammer fra Tiden før det 6te Aarhundrede, er sikkert nok. Borgen hedder den Dag i Dag „Skidroburg" og ligger tæt ved den lille By „Schieder" i Lippe Detmold. Da paa Tysk „k" ændredes til „ch" i det 6te Aarhundrede (Skidro til Schieder), saa tør man heraf slutte, at Navnet „Skidroburg" maa stamme fra Tiden, før denne Ændring fandt Sted, altsaa mindst fra det 4de—5te Aarhundrede. Om den store „Hühnenring" ved Byen Detmold siger man, at det var her, Hermann samlede sine Krigere, før han drog ud for at tilintetgøre Varus Legioner.

Tager man nu i Betænkning, at Danmark i hine fjærne Tider sad inde med en langt større Kultur og en langt tættere Befolkning end Datidens af Skove og Sumpe opfyldte Tyskland, og betænker man endvidere, at Bornholm var det Sted, hvorover Handel og Samkvem mellem Norden og de østlige Middelhavslande foregik — jævnfør de mange Møntfund,

Brandpletter o. s. v. — saa tør man vel ogsaa slutte, at der her langt tidligere har været Brug for Værn mod Handelsfolk og andre Sørøvere end i Tyskland, og da er det ogsaa rimeligt, at Borgene fra første Færd stammer her fra Landet og saaledes er ældre end Borgene i Tyskland, saaledes at man maaske kan føre deres Alder helt tilbage til vor Tidsregnings Begyndelse.

Vender vi tilbage til den foreliggende „Gamleborg", saa kender vi nu Formaalet med dens Anlæg, og vi tør maaske fastsætte dens Tilblivelsesaar til omkring Aar 0—200.

Stenvolden paa Vestsiden kan det ikke volde noget Besvær at forklare, naar henses til Borgen i Rø Plantage. Derimod kræver de 2 stensatte Gab og Jernstablen i det nordre Gab en anden Forklaring.

Om Jernstablen er der foran søgt paavist, at den kun kan have baaret en Bom, til Nød et Led, men absolut ingen Port, og om Stensætningerne i Gabene ved man, at de er opsat af Skiferstenen og rimeligvis med et kalkholdigt Bindemiddel ganske paa samme Maade som den nærliggende Lilleborgs Mure. Der er da meget, der taler for, at Gabene stammer fra samme Tid som „Lilleborg" altsaa fra ca. 1200. Spørgsmaalet bliver nu, hvad er Aarsagen til, at man er gaaet bort fra de ved „Borgene" ellers almindelige Gennemgravninger og over til stensatte Vægge paa den Del af Gabene, som vender udefter?

Der foreligger til Dato intet, absolut intet, der kan give blot et Fingerpeg til Løsning af Gaaden, det efterfølgende er derfor en blot og bar Gisning, der dog giver *en* naturlig Forklaring paa Stensætningernes og Jernstablens Tilstedeværelse.

www.vang-hansen.dk

„Lilleborg“ var Kongeborgen, til hvilken Bønderne havde at svare Skatter og Afgifter i Naturalydelser. Nu svarede Lilleborg godt nok til sit Navn, thi Pladsen i Borgen var i Sandhed lille. Tænkes kan det da, at man har grebet til den Udvej at anvende den indringede Gamleborg, der ligger ganske tæt ved Lilleborg, som en Slags Fold, Stakhave, Indelukke, Ladegaard, eller hvad man vil, saaledes at Bønderne herhen bragte Halm, Hø, Kreaturer o. l., som Lilleborg selv ikke kunde rumme. Et alm. Greneforhug ovenpaa Volden var tilstrækkeligt til at holde Kreaturerne inde paa Borgpladsen. Den livlige Færdsel med Vogne og Kreaturer har snart gjort det nødvendigt at stensætte den yderste Del af Gabene for ikke at faa disse kørt og trampet helt ned, og en Bom eller et Led anbragt i Gabet vilde under disse Omstændigheder være tilstrækkeligt til at hindre Kreaturerne fra at slippe ud, naar de om Aftenen var drevet op fra Læsaadalen, hvor de i Sommertiden om Dagen græssede (om Vinteren slagtede man simpelthen Kreaturerne).

Det sydligste Gab maa stamme fra en endnu senere Tid og kan vist kun betragtes som en ren og skær Afvandingsforanstaltning.

Hvor mange Aar kan for Resten saadan en Jernstabel sidde ude i fri Luft i vort fugtige Klima uden at ruste helt op?

Gamle Originaler.

II.
„Den latinske Smed“ eller „Blomstersmeden“ i Bodilsker.

En sommerdag for godt tre Snese Aar siden, i Begyndelsen af Tredserne, kom en høj, statelig ung Mand — han kunde vel være ca. 25 Aar — med lange, ilsomme Skridt vandrende ad Vejen, der fra Bodilsker søndre Skole fører op til Neksø Landevej og videre ad Faarebrovejen nord paa.

Han gik og smaanynnede, frydede sig øjensynlig over de frugtbare, veldyrkede Marker, der gav Landskabet her sit Præg. Det hændte af og til, at hans vagtsomme Øjne blev opmærksom paa en eller anden Blomst i Vejgrøften; saa plukkede han den, undersøgte den interesseret og kom den i en stor, grøn Botanisérkasse, han havde hængende over Skulderen.

Ret længe fulgte han dog ikke den slagne Landevej, men gik markvejs eller langs Markskel i vestlig Retning — op efter „Fælled“ til, hvor der laa et lille, straatækt Bindingsværkshus. Det var dog aabenbart ikke dette, der var det egentlige Maal for den unge Mands Vandring, men derimod et lille Tre-fire-

www.vang-hansen.dk

Fags Hus, en tredive Alen længere syd paa — en Smedje, hvorfra flittige Hammerslag lød i den blanke Sommerdag.

Vor Vandringsmand standsede en Stund og tog et Rundskue over Landskabet med den vide Udsigt, før han begav sig ind i Smedjen, hvis Halvdøre stod aabne.

Hvor *var* her dog smukt her oppe! De maleriske, skovbevoksede Slamrehøjder tegnede sine skarpe Konturer mod den lyse Sommerhimmel i Øst, Højlyngen bredte sit brune Tæppe viden om i Nord og Vest, og nede mod Sydøst laa det frugtbare, bølgende Agerland, kranset af Balkas sølverne Halvmaanebugt med det hvide Sand.

Den unge Mand synes betaget af det skønne Sceneri, skygger et Øjeblik med Haanden over Øjnene for bedre at kunne „tage ind" af al denne Naturens Herlighed, og gaar saa ind i Smedjen.

Herinde staar en ældre Mand bøjet over Ambolten; han kan vel være 56—58 Aar, er i Skjorteærmer, der er smøgede op over Albuerne, har bart Hovede, Træsko og Skindforklæde.

— Goddag, Ipsen! Jeg er Lærer Bergstedt fra Søndre Skole her i Sognet; ja, jeg er ellers fra Jylland, som De nok kan høre paa mit Sprog.

— Velkommen da! svarer Smeden og bliver synlig glad ved Besøget.

— Jeg kommer for at spørge, om jeg maa se Deres rare Have, og om De vil være saa venlig at vise mig lidt omkring i den og fortælle mig lidt om den.

— Ja, jeg maa jo ellers arbejde, til Klokken er 9 om Aftenen, men naar her kommer saadanne Fremmede, saa holder jeg straks; værs'go og gaa ned i

Haven, medens jeg vasker mig og tager andet Tøj paa.

— — — Den halvgamle Smed, der her fik det første Besøg af den unge, botanisk interesserede Lærer H. N. Bergstedt, var den i sin Tid navnkundige Smed *Lars Ipsen,* der nu i over Halvthundred' Aar har hvilet paa Bodilsker Kirkegaard, men hvis Navn endnu stundom mindes af gamle Folk. Smeden var nemlig en stor Original, en Mand, hvis Liv og Virke satte sig varige Spor, og som derfor fortjener at mindes af Efterslægten.

Jeg skal da her — paa Grundlag af ældre Folks samstemmende Fortællinger — søge at samle et Helhedsbillede af de mange spredte Træk om denne ejendommelige Mand, søge at skildre ham, som han var, hans Liv og Gerning.

— — —

Lars Ipsen var født paa Fælled i Bodilsker 1806, Søn af Smed Jeppe Larsen og Hustru Elsebeth Hansdatter. Faderen var fra Egesgaard, 6. Selvejergaard, i Bodilsker og lagde sig efter Smedehaandværket, endnu medens han var hjemme paa Gaarden, men købte saa et lille Hus paa Fælled, som Sønnen Lars overtog, da denne blev gift med sin Kusine Ane Larsdatter (født 1810, død 1870).

Dette Smedehus var en lang, smal Bygning med Bindingsværk, Lervægge og Straatag, med Indgang fra Syd og med Halvdøre. Vi gaar indenfor et Øjeblik og tager Husets Indre i Øjesyn: gennem en Forstue med Gulv af flade, raa Sandsten ind i Dagligstuen, der gaar over hele Husets Bredde, har Lergulv og to Fag Vinduer mod Syd, et Fag mod Nord.

Stuens Møblement er et langt Bord, en smal Bænk

www.vang-hansen.dk

under Vinduerne, en stor Dragkiste, fire Træstole, en gammel Lænestol ved Siden af den store Bilæggerovn og endvidere et lille Bord under Vinduet mod Nord. Da Dagligstuen ogsaa er Smedefolkenes Sovekammer, staar der i Stuens ene Hjøre en stor Himmelseng med Omhæng. Endelig er der under Loftsbjælken en lang Hylde med en efter hin Tids Forhold betydelig Bogsamling.

Her er rent og ordentligt; men hvad er det for en ejendommelig, gennemtrængende skarp Lugt, der slaar En i Møde her inde? Den hidrører fra de mange forskelligartede hentørrede Planter og Urter, der hænger dels i Stuen, dels i et lille Kammer ved Siden af eller ligger indpakkede med Angivelse af Navn og Data — til Udlevering, hvis Godtfolk, hvad ofte hænder, ønsker Lægemiddel for Mennesker eller Husdyr.

I Dragkistens næstøverste Skuffe gemmer Lars Ipsen en Mængde rare Sager, som han gennem Aarene har samlet, saaledes en hel Del Oldsager af Sten og Bronze, en betydelig Samling Mønter, navnlig store Sølvmønter, her ligger ogsaa hans Klarinet og flere Bøger, af hvilke de fleste er indbundne af ham selv paa den Maade, at Bogryggen er sammensyet med brugte Violinstrenge.

Til Huset hørte en Jordlod paa en halv Snes Tønder Land, men han havde i Reglen kun én Ko, somme Tider dog to Køer, da det, han høstede, ikke var stort, idet meget af Jorden var beplantet. Hele Jordlodden — her var en lille Eng og en Stump Dalstrækning — var indhegnet med Stengærde, langs begge Sider af Vejen fra Smedehuset til Dalen — Døvredal — var plantet Tjørn, Sølvpopler og andre

særdeles pyntelige Træer og Planter. Ved Skærsommertid var denne Vej med sit røde og hvide Tjørnblomsterflor en Fryd for Øjet.

Saa var der Smedjen, hvor Bodilskerboerne fra Gadeby og Omegn gennem mange Aar fik deres Avlsredskaber gjort i Stand. Den laa ca. 30 Alen fra Huset lige op til Smedens store Have, og op ad dens Vægge voksede Vindruer og Figener, plantede endnu før Haven i Aaret 1836 blev anlagt: „Smedehaven", som senere blev kendt viden om, og som virkelig ogsaa var en stor Seværdighed med sine mangfoldige Frugttræer og -buske, Blomster og Naaletræer og med en lille Planteskole udenfor selve Haven.

Ja, ogsaa sjældne udenlandske Planter og Træer havde den kyndige Botaniker og interesserede Havemand plantet her, saaledes forskellige Afarter af Weichseltræet, Lædertræet og ægte Kastanje. I 1851 høstede han modne Figener, og i 1852 blev ikke blot Figener, men ogsaa Vindruer fuldstændig modne i denne Have, hvor han syslede om Morgenen tidlig og om Aftenen silde, og som altid var velholdt, fri for Ukrudt og med nyrevne Gange.

Egentlig „Stadshave" med brede Gange og Græsplæner var Smedehaven ikke, nej, den maatte nærmest betegnes som en stor botanisk Prøvebog. Og Navnene paa de Hundreder af forskellige Ting — saavel vildtvoksende som dyrkede Planter — kendte han paa sine Fingre, ikke blot de danske, men ogsaa de latinske, og det gjaldt ikke alene Planteverdenen, men ogsaa Dyreverdenen og mange Mineralier.

Og mange var de, der kom, stundom langvejs fra, for at se den berømte Smedehave, ofte kom saaledes

www.vang-hansen.dk

Høstgildesfolk kørende fra andre Sogne. Velkomne var de altid, og Smeden tog imod de Besøgende med godt Humør, skar gerne Blomster af, samlede store Buketter til sine Gæster og var ikke sparsom med Grønt og Blomster til Kranse, naar Sogneboerne bad om det.

Ved Selvstudium havde han lært sig Tysk, saa at han baade kunde tale og skrive det, og at det ikke var saa helt smaat bevendt med Latinen, derom vidner følgende lille Historie:

En Gang var Lars Ipsens Kone syg og sengeliggende. Doktoren blev hentet, og om Natten maatte Smeden spadsere den lange Vej til Apoteket i Rønne — Øens eneste — efter Medicin. Inde paa Apoteket gjorde han imidlertid den kedelige Opdagelse, at han havde glemt Recepten hjemme; men mundtlig gengav han Receptens Ordlyd og fik Medicinen udleveret.

Det var ikke enhver Landsbysmed fra Midten af forrige Aarhundrede, der gjorde ham dette efter.

Hans Kendskab til alle vildtvoksende bornholmske Planter var enestaaende, han kendte nemlig hver og en, og mangen en lærd Botaniker, som gæstede Øen, har han været til Nytte og Vejledning med sin specielle Viden om den bornholmske Flora; ofte travede han med Botanikerere „ovre" fra i Mark og Skov, snart her og snart der, vidste nøje Besked med, hvor denne eller hin sjældne Plante var at finde. En Gang havde han saaledes tæt ved Hammershus Ruiner fundet en Plante, som aldrig var fundet andet Steds paa Øen. Dette „Fund" var ham noget af en Oplevelse, og stor var derfor hans Skuffelse, da han i flere Aar søgte den forgæves; men saa fik han af en berømt Botaniker fra København den interessante Oplysning, at samme sjældne Plante kun viste sig

hvert tredje Aar, og hvem der fandt Planten, da den endelig kom til Syne igen, ja, det var Lars Ipsen.

Skoleundervisning havde han aldrig faaet, men hvad Barndommen ikke havde givet ham af Kundskaber, det hentede han sig selv senere i Bøger og Blade, som han læste flittigt de lange Vinteraftener. Foruden sin egen Bogskat havde han læst alle Bind i Bodilsker og Neksø Bogsamlinger, enkelte endda flere Gange, og af Blade holdt han „Bornholms kgl. priv. Avertissements Tidende", Dagbladet „Rytterknægten", „Den danske Bondestand" og „Københavns Nyhedsblad". Alle Aargange samlede han omhyggeligt og indbandt. I flere af disse gamle Blade fra 1830—40-erne finder man forøvrigt smaa Indlæg fra hans Haand.

Jo, han sled saamænd troligt i det, stræbsom og flittig, som han alle Dage var; men Svend eller Dreng til Medhjælp holdt han aldrig. Kunderne maatte selv levere Jern og Kul. Naar Gaardmændene skulde have deres Avlsredskaber gjort i Stand — det skete i Tiden fra noget efter Jul og til Foraaret —, saa maatte de forud bestille bestemte Dage: en, to eller tre, som nu Redskaberne krævede det, og Dagen forud køre Sagerne med samt det nødvendige Jern og Kul op til Smedjen. Og tidlig om Morgenen den fastsatte Dag mødte da som Regel Gaardejeren selv og hjalp til, væsentlig ved at trække Blæsebælgen og haandtere Forhammeren, naar dette behøvedes. Maden bragtes fra vedkommende Gaard, og selvfølgelig spiste Familien med — Kone og Søn. Det var en Periode af Vellevned for dem, thi det var ikke „Bænkevælling", der vankede.

Hver Kunde blandt Gaardmændene havde sin sær-

www.vang-hansen.dk

lige Kasse med Kul og Jern staaende hos Smeden, og hændte det, at et Plovskær eller en anden Genstand skulde laves i Stand udenfor de faste Dage, var det uvægerligt vedkommendes egen Jern- og Kulkasse, der blev taget af.

Kniv og Gaffel fandtes ikke paa Smedens Bord ved Maaltiderne, man hjalp sig med en Lommekniv og den „femgrenede"; det morede Ipsen at fortælle om, hvor ubehjælpsom Lærer Bergstedt havde været, da han en Gang spiste stegt Flæsk og Pandekage hos ham og maatte hjælpe sig med Lommekniv og Fingrene.

— — —

En saa egenartet og original Mand som Smed Lars Ipsen gik naturligvis ikke klædt som Folk flest: til daglig en mørk, hjemmegjort Vadmelsdragt med en ganske kort, meget snæver Trøje, hvide Strømper og Træsko, paa Hovedet en høj, sort Faareuldshat, én og samme Hat i al sin Tid; om Sommeren i Lærredsbukser og Skjorteærmer, opsmøgede over Albuerne, til Søndagsbrug Sko med Sølvspænder, som forøvrigt nu opbevares paa Bornholms Museum. Desværre har et Billede af ham ikke kunnet fremskaffes, da han, saavidt vides, aldrig er bleven fotograferet.

Naar han vandrede til Kirke med sin Stumptrøje og den høje Hat — og det gjorde han hver Søndag Aaret rundt —, maatte man uvilkaarlig lægge Mærke til ham. Han havde altid sin Plads oppe paa Lægteren, Salmebog benyttede han aldrig, da han kunde alle Salmer udenad. Flittigt læste han sin Bibel og Salmebog, og Præstens Tale kunde han gengive ordret, ligesom ogsaa Taler ved Begravelser og Bryllupper; af saadanne Lejlighedstaler fandt man flere opbevarede i hans Gemmer, da han var død.

Da Kingos gamle Salmebog var bleven afløst af en ny, spurgte hans gamle Kusine paa Egesgaard ham, om han kunde nogle af de nye Salmer. „Ja, omkring ved 70", svarede han, „men i den gamle kan jeg dem alle".

Saa snart Præsten gik ned af Prædikestolen efter endt Prædiken, forlod Smeden Kirken, rimeligvis for hurtigst muligt at komme hjem til sin kære Have. Naar han gik til eller fra Kirke, vilde han aldrig følges med nogen og holdt ikke af at indvie andre i, hvad der kunde tynge ham, men bar det ved sig selv. Havde han Ærgrelser eller kom i Forlegenhed af en eller anden Art, kløede han sig gerne paa venstre Arm. Rask Fodgænger var han, men ude paa selve Landevejen gik han aldrig, derimod paa Græsrabatten ved Grøften — for at spare paa Skosaalerne; han forsaalede selv sit Fodtøj.

Hans daglige Levevis var præget af stor Nøjsomhed. Hans Morgendrik var The, lavet paa Blade af vildtvoksende Jordbærplanter; ogsaa af andre Urter lavede han krydrede Drikke, men rigtig The drak han ikke, ejheller Kaffe; Tobak af nogen Art brugte han aldrig. Derimod drak han hver Dag sine tre Snapse Brændevin, aldrig mere.

Det ægteakabelige Samliv i Smedehuset var altid godt. Konen passede Hus og Jordlod og Ko. Kvinder i Almindelighed satte han ellers ikke videre højt, navnlig ikke de ældre. Naar han saa gamle Koner staa og sladre sammen, havde han ikke venlige Øjne til dem, men kunde pludselig, hvis han var i umiddelbar Nærhed, udbryde: „Hela Kjælijnabatallionen omkræjn!!"

www.vang-hansen.dk

Det ærgrede ham at se Folk staa sammen paa Marken og sludre Tiden hen. Var det i Nærheden af Smedjen, kunde han finde paa at gaa ud og stille sig med Front mod dem og klappe paa sit Forskind, indtil de samtalende Folk blev ham va'r og forstod, at han gjorde Nar ad dem.

Det var ikke ualmindeligt, at Folk vendte sig om efter den mærkelige Mand for at betragte ham, naar han havde passeret dem paa Vejen, men fik han Indtryk af, at der saaledes blev lagt Mærke til ham, vendte han sig pludselig om, fikserede den nysgerrige skarpt, og saa kom Næsen snart i anden Retning.

Af Slægt og Naboer var Lars Ipsen afholdt, venlig og glad var han, naar Slægtninge eller Bekendte besøgte ham, men i Besøg selv gik han aldrig.

— — —

Smeden paa Fælled var, som man vil have set af disse Optegnelser, en begavet Mand — i Modsætning til den lidt ældre samtidige Original, den bekendte Landpost Peter Mark eller „Peter Jyde", med hvis Evner det var smaat bevendt.

Han var tillige meget musikalsk, spillede saaledes baade Violin og Klarinet, blæste Fløjte, slog Tromme med stor Færdighed og var vistnok sin Tids største Nodesamler paa Bornholm. I 1823 blev han ansat som Tambour ved Søndre Herredskompagni og fulgte stadig med ved dettes Øvelser, lige indtil Kompagniet i 1837 gik til Hvile for længere Tid. Det fremgik af Trommens Bandolér, at han var indrulleret som Nr. 83 ved 1. Jægerkompagni.

Ferm var han ogsaa som Skribent, en af Datidens „Prokuratorer", skrev ved Auktioner, udfærdigede Panteobligationer og andre Dokumenter for Folk og

gav sig meget af med at tegne Kort til eget Brug. Allerede 1837—39 tegnede han hele Bornholm i fire Kort — hvert Herred for sig —, Kort, paa hvilke hver Gaards Beliggenhed, Landeveje osv. var nøjagtigt angivet. Ogsaa Vejroptegnelser gav han sig af med, noterede Tidsbegivenheder og var med paa meget, som man i Sandhed maa forbavses over.

Men Haven, hans kære Have, var dog hans et og alt; naar han stod i sin Smedje, travlt optaget af Arbejde, kunde det stundom hænde, at han kom i Tanker om, at dette eller hint skulde gøres i Haven, smed saa pludselig, hvad han havde mellem Hænder, og løb derud; den fremmede Hjælper kunde saa staa og trække Bælgen, indtil Jernet i Ilden var smeltet og saaledes intet værd. Det gamle Ord om at smede, mens Jernet er varmt, lod han saaledes haant om, naar Haven kaldte.

Skønt han brugte mange Penge til sin Have og sine Bøger, blev han dog ved sin Sparsommelighed og udprægede økonomiske Sans en ret velstaaende Mand. Han vilde leve ganske som hans Fader og Bedstefader havde levet, holdt til de mindste Enkeltheder paa det fra Fædrene nedarvede, og da Huset, som han arvede efter sin Fader, nedbrændte i 1846, blev det genopbygget, ganske som det havde været forud.

Den gamle Smedehave, der nu ejes af H. C. Madsen, bærer desværre kun lidet Præg af, hvad den en Gang har været; knn ganske enkelte Træer staar der endnu.

I Lars Ipsens Ægteskab var kun ét Barn, en Søn, Jeppe Larsen, som i 1882 bortbyttede sin Faders Sted med et Hus paa Aasen i Neksø. Jeppe Larsen,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

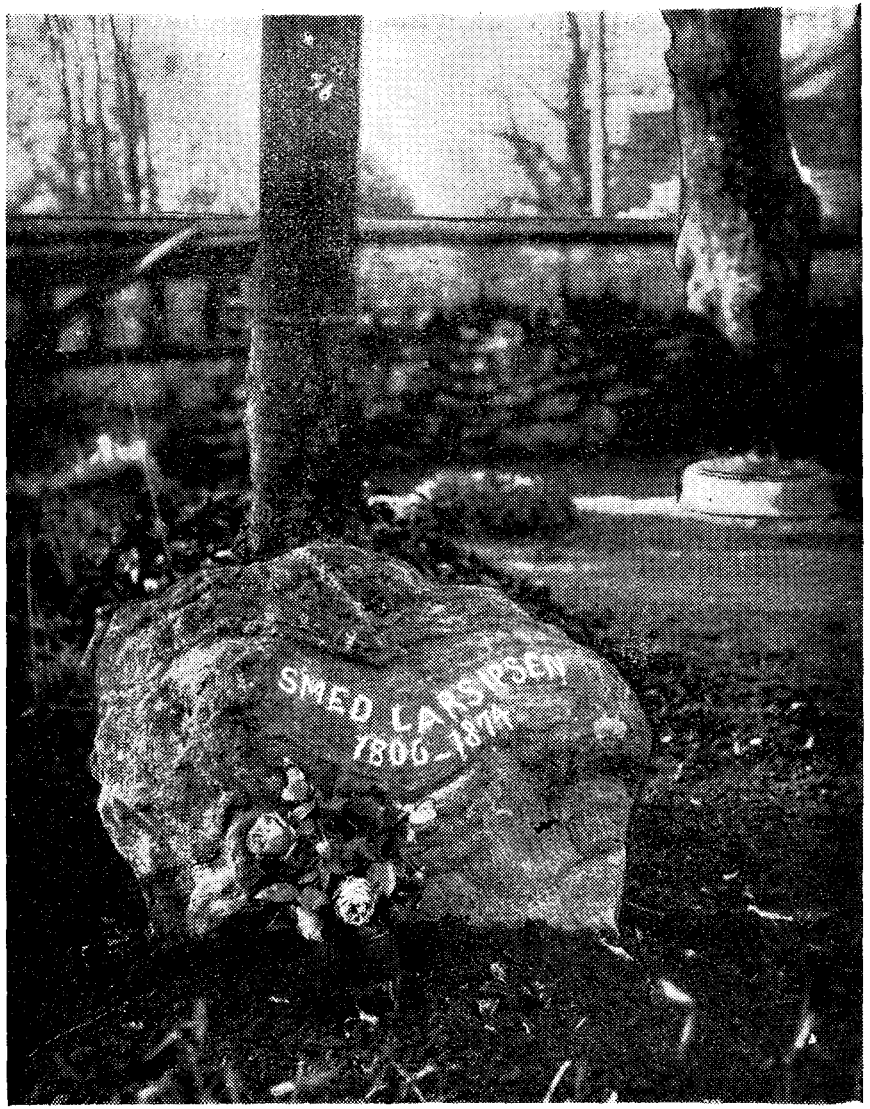

Smed Lars Ipsens Gravsted paa Bodils Kirkegaard.

kaldet „Smedejeppe“, er forlængst død; ogsaa han var i høj Grad en Særling, formentlig fordi Forældrene, navnlig Faderen, ganske manglede Evnen til at opdrage Børn.

Den gamle Blomstersmed, der gennem sit lange, virksomme Liv bestandig kunde glæde sig ved et godt Helbred og aldrig tidligere havde været syg, døde den 10. Marts 1874 og blev begravet i det nordvestre Hjørne af Bodils Kirkegaard. Erkendtlige Sogneboere rejste den 14. Juli 1887 et Minde paa Graven, den raa Natursten, som er afbildet hosstaaende, og som siges at være hentet ned fra Smedehaven. Den bærer — hugget med saakaldte „Fækæppebogstaver“ — følgende Indskrift:

SMED LARS IPSEN
1806—1874
ANE IPSEN f. LARSDATTER
1810—1870.
FRED.

Lige bagved Mindestenen er plantet en smuk Hængeask, men Mos og Græs gror nu frodigt paa Sten og Gravsted, der ikke er velholdt.

De Slægter, der fulgte efter den gamle Særling, har ikke værnet og værget hans Livsværk, den prægtige Have deroppe paa Fælled. Men burde ikke Mindet om den brave, flittige Slider med de sjældne Evner hædres af den Slægt, der lever nu, ved at der hæges om hans Grav?

Han har saa visseligen gjort sig værdig til, at Mindet om ham holdes i Ære.

C. J. Hagemann.

www.vang-hansen.dk

Omkring Mordet i Vestermarie.

Et Indlæg og nogle Aktstykker
ved
Ingeniør ERNST ULDALL.

OM Mordet paa Albert Dich, Møller i Vestermarie, og dets Følger har Amtsbogholder Hagemann givet en indgaaende Beretning i „Bornholms Tidende" for 1926*), hvortil de Læsere henvises, der er ukjendt med Sagens Gang.

Hovedpunkterne er følgende:

Efter at Mordet var sket 26 Nvbr. 1833, optog Politimesteren, Byfoged Pingel i Rønne, Sagen til Undersøgelse. Som Gjerningsmand mistænktes hurtig en berygtet Person, Jørgen Christian, der arresteres 17 Dcbr. De følgende Forhør bringer intet afgjørende frem mod hans vedholdende Benægtelse; efter en sidste Afhøring i Februar følgende Aar lader Byfogeden ham sidde hen i Arresten for mulig at faa ham gjort mør til Bekjendelse.

Ved Byfoged Pingels tiltagende Svagelighed og efterfølgende Sygdom trækkes Tiden ud; endelig konstitueres Auditøren ved Bornholms Milits, Carl Uldall, i Byfogedens Sted, og Forhørene gjenoptages i Januar

*) Bladets Numre 138—150.

1835. Disse drives meget energisk og tilslut gaar Jørgen Christian til Bekjendelse, men godt sex Uger senere findes han hængt i sin Arrest, efterladende Breve, hvori han bedyrer sin Uskyldighed, og samtidig søger at lede Mistanken paa Andre.

Herredstingsdommen af 24 Juni kjender ham skyldig i Mordet og hans Enke pligtig at betale en Andel af Sagens Omkostninger. Denne Dom indanker Danske Kancelli 15 August tor Højesteret; den beskikkede Aktor udtager Stævning 26 Avg. og 5 Oktbr. paakjendes Sagen med det Udfald, at Jørgen Christians Enke frikjendes for Tiltalen, medens Overauditør Uldall faar en Bøde „for sit under Sagens Behandling brugte ulovlige Forhold".

Dramaet har to Hovedpersoner, Selvmorderen Jørgen Christian, hvis efterladte Breve for endel er optaget i nævnte Beretning, og Forhørsdommeren, Auditør Uldall, hvilken sidste her vil faa Ordet.

Carl Wilhelm Uldall er født 11 Oktbr. 1804 paa Løgismose paa Fyen, som da ejedes af Faderen, Capitain Hans Uldall; Moderen var Faster til Maleren Christen Købke.

Efter nogle Aar tilbragt paa Espe ved Korsør flyttede Familien 1810 til København og slog sig ned paa Frederiksberg, hvor Faderen, nu Major, snart Sø- og Landkrigskommissair i 1ste sjællandske Distrikt, kjøbte en Gaard og førte stort Hus.

Sammen med sin ældre Broder fik han privat Undervisning og tog Studenterexamen med Laud i Oktbr. 1822; den juridiske Embedsexamen bestod han 14 Oktbr., den praktiske Prøve 19 Nvbr. 1828, begge med 1ste Karakter. Efter nogen Kontorpraksis

www.vang-hansen.dk

udnævntes han i Efteraaret 1829 til Regimentskvartermester og Auditør ved Bornholms Milits.

Imidlertid havde han forlovet sig med Julie Wilhelmine Rottbøll, Datter af Etatsraad, Generalfiscal Jens Rottbøll og Brylluppet holdtes 20 Nvbr., hvorefter det unge Par tog til Bornholm, og fik Bolig i en af Rønnes anseligste Gaarde.

Af Breve fra den gamle Major til Sønnen ses, at denne strax fra Begyndelsen søgte Lejlighed til at sætte sig ind i det rent praktiske Arbejde, som kan tilfalde en juridisk Embedsmand. Efter Ansøgning til Generalauditøren fik han Tilladelse til i sin Fritid at deltage i Arbejdet paa By- og Herredsfogedens Kontor.

Saa indtræffer Mordet, Uldalls Overtagelse af Forhørene og den Anklagedes Selvmord.

Under Opholdet i Rønne havde Uldall og hans Hustru vundet sig mange Venner, men den Opinion i Anledning af denne Sag, som han følte var imod ham, navnlig i Befolkningens brede Lag, pinte ham meget, overbevist som han var om kun at have gjort sin Pligt.*)

At Sagens Omstændigheder refereredes i Prokurator Langes „Forsete" gjorde ham ikke Livet lettere, men da det af Overskou redigerede Blad „Dagen" i sit Extranummer „Søndagen" i Septbr. 1836 havde givet en sammentrængt Fremstilling, besluttede han sig til i denne Tidende at fremkomme med en Motivering af sin Handlemaade. Artiklen blev skrevet, dateret 21 Oktbr., men efter en Tids Betænkning lagt til Hvile i en Skuffe — hvorfra den overgik til den

*) Af Overauditørs Udnævnelsen 12 Maj 1835 kan intet sluttes om Kancelliets Mening; hvad jeg skrev herom i „Bornh. Tid." af 10/8 1926 er urigtigt.

ældste Søn og derpaa kom til Sønnesønnen, der nu mener Tiden inde til at lade den komme frem i „Bornholmske Samlinger".

I 1838 fandt By- og Herredsfoged Garde Anledning til at gjenoptage Sagen, hvad der foranlediger Bladene til at beskjæftige sig med den. Navnlig en Artikel i Kjøbenhavnsposten virker fornærmende og tirrende paa Uldall. Han paatænker Sagsanlæggelse, og ansøger Kancelliet om at faa Grunden til den ham ved Højesteretsdommen paalagte Bøde oplyst. Med sin Farbroder, Kammerherre, Kommandeur Johan Uldall fører han en livlig Brevveksling; denne, der som Deputeret i Admiralitetet var i dagligt Samkvem med Herrerne i Danske Kancelli, har Uldall at takke for, at han ved sine Meddelelser og gode Raad afholdt ham fra overilede Handlinger.

I Sommeren 1840 tager Uldall sin Afsked og flytter til Nybakkegaard i Valby udenfor København; 1841 kjøber han Gaarden „Sølyst" (nu Nyrupgaard) i Tikjøb Sogn, som han selv driver, til han i 1853 sælger den og erhverver Herregaarden Knivholt nær Frederikshavn, hvor han levede indtil sin Død paa Fødselsdagen 11 Oktbr. 1883.

Nogle Bemærkninger med Hensyn til Mordet paa *Albert Dich.*

Dette Blad har givet et saa nøiagtigt Udtog af de i denne Sag optagne Forhør, at Indsenderen heraf har troet ei at burde trætte Publicum med en lignende Fremstilling, hvorhos han dog, for at sætte

www.vang-hansen.dk

Sagen i sit rette Lys, har anseet det nødvendigt at tilføie efterstaaende Bemærkninger.

Med Hensyn til Selvmorderen *Jørgen Christians* foregaaende Vandel, da er det under en mod ham tidligere anlagt Justitssag blevet beviist, at han imod en Enke, hvis Huus han vilde kjøbe, men som hun ikke vilde skille sig ved, til forskjellige Tider har brugt følgende Trudsler: „at Tarmene skulde rives ud af hende, saafremt hun ei solgte: at hun nok skulde faae saa Meget, at hun fik Trang til at sælge." Nogen Tid efter tilbragte *Jørgen Christian* en Aften i lystigt Selskab med tre uberygtede Personer. Det blev foreslaaet, at de for Løiers Skyld skulde efter Sengetid gaae ud i Sognet og afskyde løse Skud udenfor Folks Vinduer. Dette fandt Bifald; man splittedes ad og skjød paa forskjellige Steder. Efter al Sandsynlighed har *Jørgen Christian* udtænkt denne Plan, for at skille sig af med bemeldte Kone; thi samme Nat kom et saa vel sigtet skarpt Skud ind ad Vinduet til hende, at Haglene sloge i Sengestolpen tæt ved hendes Hoved. *Jørgen Christian* blev arresteret; det oplystes, at han havde skudt; men imod hans Benægtelse tilveiebragtes kun Formodning for, at han havde løsnet meldte skarpe Skud. Ved Underretsdommen blev ham tilkjendt et halvt Aars Forbedringshuusarbeide.

Under Forhørene i Anledning af Mordet paa *Albert Dich* blev det af dem, som kjendte *Jørgen Christian,* oftere bemærket, at de antoge ham for en Person, der nok kunde være istand til at udøve en saadan Gjerning.

Dette i Forbindelse med den Omstændighed, at *Jørgen Christian* boede kun nogle hundrede Skridt

fra *Dich,* ansaaes for tilstrækkelig Grund til at forhøre ham.

Her vedgik han med kjendelig Forvirring at have anmodet en Mand ved Navn *Marker* om den Dag Mordet skete at kjøre Brænde for sig, og at have forladt sit Hjem, før denne kom til ham, uagtet han vidste, at den Kjørendes Vei løb forbi hans egen Dør. Af flere sammentræffende Omstændigheder lod det sig formode, at *Jørgen Christian* havde forladt sit Hjem omtrent paa den Tid *Albert Dich* gik ud. Dette fandtes saameget mere mistænkeligt, som det tidligere var bevist, at en Person faa Øieblikke, efterat Mordet var begaaet, var løbet, saa stærkt han kunde, tvers igjennem den hosliggende Skov, hvorfra *Jørgen Christians* Brænde den Dag blev kjørt. Inqvisiten blev derhos ved dette første Forhør saa angreben, at denne hans Sindsstemning ei vel lod sig forene med fuldkommen Uskyldighed, saameget mere, da han tidligere havde været i Forhør, og siddet arresteret for en Handling af alvorlig Characteer. Han blev derpaa heftet.

I Forhørene fra 6te til 14de *Marts* oplystes, at Arrestanten havde forladt sin Bolig en halv Time, før *Marker* kom, for at hente ham. Uagtet han angav at være gaaet forud, for at berede Alt til Brændets Hjemkjørsel, havde han Intet foretaget, skjøndt Veien imellem hans Bolig og Stedet, hvor Brændet laae, af en Gaaende tilbagelægges paa nogle Minuter. Arrestanten var ei engang ved Brændet, men stod ledig noget derfra i den Retning, som fører til Mordstedet. To Personer, hvoraf den Ene havde seet *Dich* i Nærheden af det Sted, hvor hans Lig senere fandtes, bleve, efterat de vare komne noget ind i den

www.vang-hansen.dk

paa den modsatte Side af Veien liggende Skov, altsaa kort efterat Mordet var begaaet, en Mand vaer, der, klædt som Arrestanten den Dag, af al Magt løb igjennem Skoven i den Retning, som fører fra Mordstedet til det Sted, hvor *Jørgen Christian* kort efter fandtes af den Kjørende. Tilbagelæggelsen af denne Vei medtog efter anstillet Prøve kun nogle faa Minuter for en Løbende. Hvad Arrestanten havde anført for sit *Alibi,* blev derved uden Vægt. Alt hvad hidtil var oplyst med Hensyn til Personen, Tiden og Stedet passede altsaa paa Arrestanten. Vægtigere Kjendsgjerninger, saasom blodige Klæder eller Besiddelse af den Dræbtes Sager, kunde efter Omstændighederne ei tilveiebringes; lang Tid var forløbet siden Mordet blev begaaet, og det var derhos bragt til Formodning, at den Afdøde intet betydeligt førte paa sig.

Da saaledes flere Forsøg paa at tilveiebringe vægtigere Kjendsgjerninger mod Arrestanten mislykkedes, og denne vedblev sin Benægtelse, men paa en høist mistænkelig Maade, var kun at vælge imellem at slutte Forhøret og frigive Arrestanten, eller at sætte ham paa en alvorligere Prøve. Det Første var muligt det Forsigtigste; det Sidste troede jeg at skylde den offentlige Sikkerhed. Det besluttedes derfor at underkaste Arrestanten et Forhør af 24 Timer, og at ende Undersøgelserne, naar han bestod samme. Enhver Tvang udenfor den, som i større eller mindre Grad er forbundet med ethvert Forhør, blev omhyggeligt fjernet. Protocollen viser, at Inqvisiten fik Mad og Hvile, naar han erklærede sig trængende hertil. Tre i Retten værende Vidner have i et senere Forhør edeligt bekræftet, at det ingenlunde fordredes, at Inqvisiten skulde staae under Examinationen, hvorimod det tillodes ham efter Godtbefindende at bevæge sig i en Deel af Forhørstuen, at støtte sig til de Gjenstande sammesteds fandtes, og af og til at sidde ned.

At denne Inqvisit, som efter indhentet Lægeattest var en rask og kraftfuld Mand, skulde ved et Forhør inden denne Grændse, og efter kun at have været heftet i otte Dage, lade sig aftvinge Tilstaaelse om en Forbrydelse, som straffes med Døden, og dog være uskyldig, var neppe tænkeligt. Vel blev han oftere haardt tiltalt, men var der Grund til at mistænke ham, er det dog vist, at den Forbrydelse ved den lyse Dag at myrde og plyndre paa alfare Landevei, og kun faa hundrede Skridt fra en Veifarende, maatte opfordre til alvorlig Examination. Ingen af de andre under denne Sag Mistænkte tillod jeg mig imidlertid at underkaste denne Prøve, selv ei engang *H. Christensen,* imod hvem Undersøgelserne i lang Tid havde været rettede, da jeg overtog Sagens Behandling. *Ole Koefod*, i hvem det eneste Vidne, der under Sagen kunde tilveiebringes, troede at gjenkjende Morderen, sattes paa fri Fod, efter at have været heftet i tre Dage, og udholdt eet Forhør. Disse Inqvisiters Adfærd og Svar lode mig befrygte at gjøre dem Uret; *Jørgen Christians* Forhold var derimod saa snedigt, og han derhos oftere saa forsagt, at Mistanken imod ham dagligt vandt Styrke.

Resultatet af det fireogtivetimige Forhør og tre paafølgende Forhør var, at Arrestanten gav en nøiagtig Tilstaaelse om Mordet. Denne stemmer med Hensyn til Tiden, Stedet og Maaden med alle tidligere Oplysninger. Hans Forklaring om, hvor han kom ud af Skoven, hvor *Dich* i det Øieblik var, og

www.vang-hansen.dk

hvor han indhentede ham, passer nøie med det Vidnesbyrd, som den tætved kjørende Person afgav. Arrestanten erklærede at være bleven denne vaer. At han anfaldt *Dichs* Hoved, og tilføiede ham et dræbende Slag bag fra stemmer med Synsforretningen. Han forklarede til Mordet at have brugt en tyk Hasselstok, men ikke den Øxe, hvormed han beviisligt forlod sit Hjem. Lægerne erklærede at Mordinstrumentet maatte have været stumpt, og at Mordet kunde være begaaet med en Hasselstok. Hjerneskallen var flækket, men Intet af samme nedslaaet i Hjernen; Slagets Heftighed mere end Vaabenets Tyngde og Haardhed har altsaa havt den dræbende Kraft.

Umiddelbart før Arrestanten tilstod, begjærede han at tale med Inqvirenten i Eenrum. Efterat Vidnerne vare fjernede, nærmede han sig mig, greb min Haand, og erklærede sig skyldig i Mordet, med Tilføiende, at han vilde tilstaae under den Betingelse, at Examinationen og Tilførselen til Protocollen blev saaledes, at han var Benaadning sikker. Uden Haab herom erklærede han aldrig at ville tilstaae, da han foretrak Døden i sin Arrest. Henrettelse omtalte han med en saadan Sjæleangest, at denne afpressede ham Taarer i samme Øieblik han roligt erklærede ei at fortryde Gjerningen, som efter hans Mening Forsynet kunde have afvendt. Han fremkom endvidere med det Forslag, at det kunde hedde, at han paatog sig, men ei tilstod Gjerningen. Det blev ham forestillet, at dette ei gik an, hvorpaa han paa tillidsfuld Maade udbad sig mit Raad i saa Henseende. Flere Spørgsmaal bleve gjorte om Maaden, hvorpaa Handlingen var udført m: m: Af disse har Arrestanten uden Tvivl opfattet, at Haabet om Benaadning for en stor Deel

afhang af, om han havde brugt Overlæg, og om han havde plyndret. Herfra Arrestantens aabenbart usande Forklaring den 15de *Marts,* at Mordet var et Øiebliks Indskydelse, ei fremkaldt af Hævn eller Rovsyge. Denne Forklaring forandrede han efter nærmere Betænkning næste Dag saaledes, at den kunde have Rimelighed, uden at han dog vedgik nogen af ovennævnte qvalificerende Omstændigheder. Han forklarede nemlig, vel at have dræbt for at plyndre, men strax at have fortrydt Gjerningen og forladt Liget uplyndret, samt vel i længere Tid at have tænkt over Gjerningen, dog aldrig saaledes, at den ustadige Tanke blev til Forsæt, forinden Tilfældet førte ham *Albert Dich* imøde. Under sin hele Tilstaaelse vogtede han sig for at vedgaae nogensomhelst Omstændighed, hvoraf lod sig slutte, at han havde brugt Overlæg.

Efterat jeg havde talt vel omtrent et Qvarteer med Arrestanten i Eenrum, bleve Retsvidnerne indkaldte, og han tilspurgt om han var skyldig. Han udlod sig da med, at Nogen skulde jo tage sig Gjerningen paa, at han nu var mat og andet deslige. Han fik Næringsmidler og blev opfordret til at sidde ned, hvorefter han besvarede Spørgsmaalet, om han var skyldig, med et bestemt „Ja".

Da omtalte langvarige Forhør sluttedes, yttrede Arrestanten: „Skulde man tage Knappen (Hovedet), beder jeg om hurtig Expedition og ingen Præst." Dette Sidste er saameget mærkeligere, som han under Forhørene før han tilstod, oftere havde bedet Inqvirenten om at foranledige, at han modtog Besøg af Geistligheden. Hver Gang bad han Provsten at lægge Inqvirenten paa Hjerte, at han var aldeles

www.vang-hansen.dk

uskyldig, og at jeg maatte overveie hvad jeg gjorde med andet Saadant. Nu, da man skulde troe, at Arrestanten mest trængte til Geistlighedens Besøg, frabad han sig udtrykkeligt samme.

Han var heftet i en lys og rummelig Arrest, der efter Omstændighederne opvarmedes, han kom tre Gange dagligt ud i fri Luft, bar et almindeligt Feldtjern fra Haanden til Foden i de første otte Dage af sit Fangenskab, derefter var han fri for ethvert Jern. Sex à syv Uger forløbe imellem Arrestantens Tilstaaelse og Selvmord. I dette Tidsrum modtog han Besøg af Enhver, med hvem han begjærte at tale, dette skete efter Omstændighederne uden eller under Opsyn. Iblandt Andre besøgte flere af hans nærmeste Familie ham. Ved slige Leiligheder, hvor Intet kunde paavirke hans Yttringsfrihed, talede han om sin Brøde, og tilføiede, at han ventede Benaadning, men at han ei slap ringere end med Slaveriet paa Livstid. En Søster, som kom, for af hans egen Mund at høre hans Tilstaaelse, har edeligt bekræftet, at Arrestanten, „uagtet hun længe frittede ham, ei var at bringe til anden Erklæring," end at han havde myrdet *Dich,* og ene var skyldig. Slutteren har beediget en hermed stemmende Forklaring. Arrestanten vedgik saaledes mundtligt sin Brøde for dem, hvem han senere saa høitideligt tilskrev at være uskyldig. Han tilskrev iblandt Andre sin Kone, uagtet hun kom til ham vel flere Gange ugentligt, og han saaledes havde Leilighed til mundtligt at yttre sig for hende.

Det tillodes Arrestanten at skrive til sin Familie og Andre, med hvem han stod i nogen Forbindelse. De Breve, hvori han besværger sin Uskyldighed, har han derimod ei søgt at faae til deres Bestemmelsessteder. De fandtes først efter hans Død aabne henlagte paa Hylden i Arresten. Dette er saameget mærkeligere, som et af Brevene er dateret den 23 *April,* omtrent en Uge før han aflivede sig. Den 24de *April* besøgte Dannebrogsmand *Holst* Arrestanten efter dennes Opfordring, og, uagtet han i sine efterladte Breve viser denne Mand særdeles Tillid, og yttrer det Ønske, at et af dem igjennem ham maa blive tilsendt hans Kone, tales dog Intet om det Brev, som alt var færdigt til at afsendes.

Holst besøgte Arrestanten i Følge med Sognets Sandemand fire Dage forinden han aflivede sig. Her havde denne dog den bedste Leilighed til mundtligt at meddele hvad han tilskrev *Holst* om sin Uskyldighed i det af ham tilstaaede Mord. Desuagtet omtalte han ikke denne Gjenstand, men bad *Holst* indstændigt om i Fremtiden at tage sig af hans Familie. — Da dette blev ham lovet, og *Holst* spurgte om han vilde ham noget videre, svarede han, at han nok kunde have Lyst at tale med ham i Eenrum Sandemanden tilbød at fjerne sig, men Arrestanten bemærkede, at dette ei gjordes behov, da *Holst* kunde komme en anden Gang. Denne lovede at indtræffe en Dag i den paafølgende Uge; men een eller to Dage forinden aflivede Arrestanten sig.

I Betragtning af den Tillid selve Arrestanten viste Dannebrogsmand *Holst,* hidsættes her nogle Bemærkninger, som denne i et senere Forhør har gjort i Anledning af det Passerede. *Holst* forklarer at have kjendt Arrestanten i 25 Aar, han var en rask og kraftfuld Mand, af Middelhøide og en særdeles listig Characteer. Ofte blev han efterstræbt af Politiet for Tilhold med Landets farligste Tyve, og udholdt

www.vang-hansen.dk

mange og langvarige Forhør, uden at Noget imod ham blev oplyst. Da Indholdet af *Jørgen Christians* efterladte Brev, hvori tre Andre fremstilles som skyldige i Mordet, meddeles *Holst,* bemærker denne, at *Jørgen Christian* efter hans Overbeviisning aldrig havde tilstaaet eller aflivet sig, saafremt han ei var skyldig.*)

I Forhørene fremkom Arrestanten aldrig med den omstændelige Forklaring, han efterlod sig om hvorledes Mordet var begaaet, og hvorledes *Hans Christensen, Rasmus Jespersens* Hustru og den Dræbtes Svigersøn vare de Skyldige. Vel nævnte han oftere *Hans Christensen* som Morderen, og anførte, at denne selv havde betroet ham dette (i Brevet hedder det, at han har sin Efterretning fra *Hans Christensens* Broder), men under Confrontation fragik han igjen denne Paastand, bemærkende, at *Hans Christensen* ikke saa reent ud havde sagt det, men ladet ham formode det, og andet Saadant. De to Andre nævnte han aldrig i Forhørene som skyldige; sin Tilstaaelse tilføiede han endog udtrykkelig den Bemærkning, at den Dræbtes Svigersøn var uskyldig.

Vanskeligt er det at afgjøre, om Arrestanten havde udkastet en Plan til sin Befrielse ved Tilbagekaldelse af den givne Tilstaaelse, men formedelst sin onde Samvittighed har manglet Kraft til at sætte denne igjennem; eller om han har tvivlet om Benaadning, besluttet sin Død, tænkt at redde sit Rygte og at

*) Tidligere er til det Kongelige danske Cancellie fremsendt Provstens af Inqvirenten i denne Anledning begjærte Erklæring. Skjøndt Arrestanten, som nævnt, gjorde alt muligt, for at overtyde denne Mand om sin Uskyldighed, lyder Erklæringen dog tvertimod.

hævne sig paa den, som fældede ham. Dette Sidste synes rimeligt, da Arrestanten ei benyttede de givne Leiligheder til i levende Live at tilbagekalde sin Tilstaaelse. Han har i saa Fald beregnet, at hans efterladte Forklaringer vilde vinde størst Tillid, naar han kastede Mistanken paa de tre Personer, mod hvem Undersøgelserne først og i lang Tid vare rettede. Ved at indklæde sine Forsikkringer om Uskyldighed i et religiøst Foredrag, og, ved ligesom at besegle Sandheden af samme med sin Død, har han indseet, at han maatte vinde Tiltro. Imidlertid er den i Brevene yttrede Religiøsitet i Strid med de Grundsætninger, han i Forhørene lagde for Dagen. Han maa altsaa enten her have villet gjøre sig slettere, end han var, eller kort før sin Død bedre, end han var. Var Arrestanten bleven tilføiet nogensomhelst anden Ulempe, end den Forhørene medførte, havde han nok fremført sin Anke derover gjennem sin Defensor, eller bemærket Saadant, hvor han i sit Brev til *Holst* omtaler, at han, for at redde sit Liv og Helbred, har maattet lyve paa sig selv i Forhøret af 14de *Marts.*

Alt, hvad her er anført udenfor Acten, er oplyst ved senere Forhør, dog naturligviis med Undtagelse af hvad Arrestanten før sin Tilstaaelse talede med Inqvirenten om under fire Øine. Det er i saa Henseende kun beviist, at Arrestanten forlangte at tale med Dommeren i Eenrum, at denne Samtale førtes et Qvarteerstid, og at Arrestanten strax derpaa tilstod.

Arrestantens uforseglede Breve bleve af den constituerede Foged (Inqvirenten havde i Vacancen kun paataget sig Forretningerne som Dommer) indsendte til Amtet. Min over disse indhentede Erklæring tilføiedes den Bemærkning, at yderligere Oplysninger

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

kunde tilveiebringes; det nævntes, at Beviis kunde tilveiebringes for, at Arrestanten i Overværelse af Slutteren havde for sine Nærmeste erklæret sig skyldig, hvorfor det henstilledes, at en Anden blev constitueret til at optage dette Forhør, for at Udskrivt af samme kunde følge Acten. Amtet var imidlertid af den Formening, at det var min egen Pligt som inqvirerende Dommer at tilveiebringe yderligere Oplysninger, og troede derfor ei at burde constituere Nogen. Da det Beviis jeg søgte, var til mit eget Forsvar, stilledes Sagen i Bero, indtil en Byefoged var beskikket i *Rønne,* ved hvem da paa min Begjæring alle senere Oplysninger ere tilveiebragte.

Saafremt Forfatteren til de i Søndagsbladet Nr. 39 indrykkede Bemærkninger angaaende Behandlingen af denne Sag, har skrevet af Interesse for Sagen, og derfor ønsker sig meddeelt Udskrivt af de senere Forhør, skulle disse, naar han derom henvender sig til Undertegnede, blive ham tilstillede.

Rønne, den 21de *Octbr.* 1836.

Uldall.

Aktstykker.

1.

Danske Kancellis Resolution om Sagsanlæggelse.

Sag Nr. 1308. Angaaende Forestilling fra Regimentsquartermester og Auditeur Uldall, at der maa gaa Dom i Sagen mod Morderen Jørgen Christian, der har hængt sig. (21 Mai).

Resolution $^{25}/_{6}$. At det ansees rettest, at Sagens Forfølgning mod den afdøde Jørgen Christian indskrænkes til Paastand om Udredelse af Actionens Omkostninger og at iøvrigt Paakjendelse af Sagen sker ved en Anden.

[Danske Kancellis 3 Departement. Journal (Resolutions Protokol.) 1835.]

2.

Danske Kancelli til Bornholms Amt.

$^{4}/_{7}$ 1835. Til Bornholms Amt.

Under 21 Mai sidstl. har Hr. Amtm. tilstillet Kancelen Skr. fra Regimentsquartermester og Auditeur Uldall, hvori han som constitueret Dommer i Kancelrd. Pingels Sygdom andrager paa at tillægges Ordre til at paadømme Sagen mod Albrecht Dichs formentlige Morder Jørgen Christian, uagtet denne i Arresten har aflivet sig, og at Dommen derefter maa blive indanket for Høiesteret samt den forventede Dødsstraf, forsaavidt samme maatte blive qualificeret, exequeret paa Liget. — Han har i denne Henseende anført, at der i lang Tid har hvilet grundet Mistanke paa 3de andre Personer om at være den Dræbtes Morder, hvorimod Jørgen Christian først under de i Marts Maaned d. A. optagne Forhør har tilstaaet at være den egentlige Gjerningsmand, men da denne Sidste forinden sin Aflivelse i de herhos tilbagefølgende Breve og for vedk. geistlig Embedsmand har tilbagekaldt den afgivne Tilstaaelse som aftvungen ham ved den ham under Arresten og Forhørene overgaaede haarde Medfart, og atter henkastet Mistanken paa de 3de andre Personer, er saaledes hos Almuen opstaaet Tvivl om hvorvidt J. Christian virkelig kan ansees som den Dræbtes Banemand, hvorfor det saavel interesserer det Offentlige at faa Sagen nøjere drøftet som

www.vang-hansen.dk

Uldall selv, at det sættes uden for al Tvivl, at han ikke ved Haardhed har aftvunget den Døde en urigtig Tilstaaelse. —

Man skulde i Anledning heraf til Eft. og v. F. tjstl. melde, at da der paa Grund af Jørgen Christians Død ikke kan være Spørgsmaal om nogen Strafs Fuldbyrdelse paa ham, bør Sagens videre Forfølgning for hans Vedk. indskrænkes til Paastand om Udredelse af Actionsomkostningerne, hvorved tillige Værdien af den Afdødes Tilstaaelse tilstrækkeligen kan blive prøvet, derimod anseer man det rettest, med Hensyn til de særdeles Motiver, der have fremkaldt Regimentsquartermester Aud. Uldalls Andragende, at Sagens videre Behandling og Paakjendelse i det Hele overdrages til en Anden, som dertil af Hr. Amtmanden vil være at constituere. Indsluttede Bilage remitteres.

[3 Depts. Brevbog for 1835. Ltra B, Nr. 2333].

3.

Danske Kancelli til Bornholms Amt.

15 Aug. 1835. At Justitssagen mod Hans Peter Marcher m. fl. under D. D. er foranstaltet indanket for Højeste Ret, samt at Højesteretsadvokaterne, Justitsraaderne Sporon og Bleckingberg ere beordrede at udføre denne Sag, den første som Actor og Sidstnævnte som Defensor, det skulde man med Henhold til Hr. Amtmandens behagelige Skrivelse af 14de f. M. herved tjenstligt melde til fornøden Efterretning.

[3 Depts. Brevbog for 1835. Ltra B, Nr. 2889]·

4.

Stævning og Dom.

Stævning udtagen af den beskikkede Aktor, Højesteretsadvokat P. E. Sporon. 26 Aug. 1835 til Stadfæstelse.

Actor paaanker en inden Bornholms Vesterherreds Extraret den 24 Juni 1835 afsagt Dom i en Sag anlagt af Justitien mod *Hans Peter Marcher* for Indbrud og Tyveri, hans Hustru *Ellen Margrethe* for Hæleri, *Mogens Jensen* for Tyveri, *Hans Christensen* og *Rasmus Jespersens Hustru Kirstine* for Overhørighed mod Øvrighedens Decret og *Karen Høegh* for under Eeds Tilbud afgiven urigtig Forklaring, hvorhos *Jørgen Christians Enke Margrethe* er saggivet til Udredelse af Actionsomkostningerne for hendes afdøde Mands Vedkommende.

Thi som ved bemeldte Dom saaledes er kjendt for Ret: Arrestanten H. P. M. bør at stryges til Kagen og arbeide i Fæstningen for Livstid, Tiltalte E. M. bør hensættes i Kjøbenhavns Forbedringshus i 8 Maaneder. Tiltalte M. J., H. Chr., R. J.s Hustru og K. H. bør hver for sig at hensættes i Fængsel paa Vand og Brød, den første i 2 × 5 Dage, den anden og tredie i 6 × 5 Dage og den fjerde i 3 × 5 Dage. I Erstatning udrede H. P. M. og Hustru E. M. . . . . .

Hver af de Tiltalte har for sit Vedkommende at udrede de af Arrest og de idømte Straffes Execution flydende Udgifter, hvorimod de øvrige Omkostninger og deriblandt Salarium til Actor 40 Rdl. Sølv og til Defensor 25 Rdl. Sølv bør at fordeles paa den Maade, at de to førstnævnte erlægge $^1/_4$ Del, H. Chr. og R. J.s Hustru Kirstine $^1/_4$ Del in solidum; Mogens Jensen og Karen Høgh $^1/_4$ Del, hver for sig med det

www.vang-hansen.dk

Halve og afdøde Jørgen Christians Bo den resterende $^1/_4$ Del.

Højesterets Dom. Mandag den 5 Oct. 1835.

Mogens Jensen, Karen Høgh og *Jørgen Christians Enke Margrethe* bør for Tiltale i denne Sag fri at være. I Henseende til de øvrige Tiltalte bør Herredstings Dommen ved Magt at stande, dog saaledes, at Straffen for Ellen Margrethe Marcher bestemmes til Fængsel paa Vand og Brød i 4 × 5 Dage og at Actionens Omkostninger for det Udgivne fra 1 Marts 1834 til 24 Januarii 1835 ikke bør falde nogen af disse Tiltalte til Last.

Justitsraad Sporon tillægges i Salarium for Højesteret 30 Rdl. Sølv, hvoraf H. P. Marcher og Ellen Margrethe Marker, Een for Begge og Begge for Een, bør betale en Fjerdedel, og Hans Christensen samt Rasmus Jespersens Hustru paa samme Maade en Fjerdedel.

Over-Auditeur Uldall bør for sit under Sagens Behandling brugte ulovlige Forhold bøde 50 Rigsbankdaler i Sølv til Amtets Fattigkasse.

[Højeste Rets Dombog 1835 (2 Halvdel). Sag Nr. 262].

5.

Overauditeur Uldall til Danske Kancelli.

Uldall beder sig oplyst „om jeg af Højeste Ret er mulcteret for at have holdt Jørgen Christian i pinligt Forhør“

og fortsætter: „Saavidt mig bekjendt, bestemme vore Love Intet om hvorlænge en Inquisit uafbrudt maa forhøres; dette er vel altsaa overladt til Dommerens Konduite og maa følgeligt beroe paa Omstændig-

hederne; men kan nogensinde en Inquirent føle sig opfordret til at nærme sig den i saa Henseende lovmedholdelige Grændse, maatte dette vistnok under nærværende Sag være Tilfældet med mig, saavel paa Grund af Forbrydelsens Beskaffenhed som den datidige Usikkerhed paa Bornholm.

At højere Auctoriteter have indseet Vigtigheden af at faae Dichs Morder opdaget beviser Kancelliets Resolution af 24 Dcbr. 1833, der udlovede en Belønning af 100 Rd. for den, som meddelte Dommeren den fornødne Oplysning.

Forudsættes nu, at et 24 timigt Forhør ei er absolut ulovligt, og det derhos bemærkes, at Inquisiten under nærværende lange Forhør to Gange fik Levnedsmidler, lagde sig til Hvile i een Time og forresten ikke holdtes i en staaende Stilling, maa man vist ogsaa indrømme, at dette Forhør ei allene var lovmæssigt, men efter Omstændighederne endog anbragt paa rette Sted. Da Jørgen Christian derhos var en kraftfuld Mand, afgav jeg unægteligt selv den bedste Maalestok for, hvad der af ham kunde fordres; især naar det bemærkes, at den Time, hvori han hvilede, af mig blev anvendt til Gennemlæsning af Forhørene.

Til et saa alvorligt Skridt havde jeg endnu en moralsk Grund, hvis Gyldighed neppe Een bestrider. Den som myrder af Rovsyge maa formodes at gjentage Forbrydelsen, naar han dertil fristes. Af Grunde, hvis Vægt ei kan gjengives paa Papiret, men kun føles af Den, der overværede Forhørene, antog jeg Jørgen Christian for skyldig. Men var han bleven løsladt uden alvorligt Forsøg paa at bringe Sandheden frem og han paa ny havde myrdet, kunde da

www.vang-hansen.dk

ikke den sidste Forbrydelse for en Deel tillægges mig?

Rønne 27 Aug. 1838. *Uldall.*

Til Danske Kancelli.

6.

Overauditeur Uldall til Kancellipræsident Steemann.

Ikke uden Frygt for at synes ubeskeden, men derhos med det Haab, at den Vigtighed Sagen har for mig, kan ansees for tilstrækkelig Undskyldning, vover jeg at tilskrive Deres Excelence ang. nedenstaaende Sag.

Det er sikkerligt Deres Excel. bekjendt, at jeg som constitueret Dommer i Rønne under Kancellieraad Pingels Sygdom i Aaret 1835 optog Forhør i Anl. af et Mord paa en Møller ved Navn Dick. En Husmand Jørgen Christjan tilstod at være Gjerningsmanden, men aflivede sig senere, og efterlod Breve, hvori han tilbagekaldte sin Tilstaaelse. — Sagen kom for Høiesteret, hvor jeg blev mulcteret. - - I den Anl. er jeg flere Gange haardt angreben i de offentlige Blade, senest i Kjøbenhavnsposten af 25de Maj d. A., hvori jeg er beskyldt for at have holdt „piinligt Forhør" m. m. — Disse Angreb kunde jeg vel roligt taale i den Overbevisning, at jeg i det væsentlige kun har gjort min Pligt, skjøndt jeg ved Protocoltilførslen oftere har feilet, men Kjøbenhavnsposten har dog i den Grad nedsat min Duelighed som Embedsmand, at jeg nødigt vil lade dens Yttringer upaatalte. Til den Ende har jeg til det kgl. danske Kancellie fremsendt et underdanigst Andragende*), hvis Gjenstand jeg forbigaaer her at berøre.

Det er kun mit allerærbødigste Ønske, at Deres

Excel. vilde gjennemlæse samme — i Vidtløftighed overstiger det ikke et Ark, — og saafremt min deri gjorte Anmodning findes billig og retfærdig, er det min Bøn, at Dr. Excel. godhedsfuldt vil støtte den.

Rønne den 29de August 1838.

Allerærbødigst
Uldall.

*) *Anmk.* Dette gaar med Sagen gjennem Amtet, saa at det muligt ei er arriveret, naar dette Brev naar sit Bestemmelsessted.

Til Hs. Excelence Geheime-Stats- og Justitsminister v. Steemann, Præsident i det Dske Kancelli p. p. Ridder af Elephanten, Storkors af Dannebrogen og Dannebrogsmand.

[Dske Kancl. 3 Dept. Breve. 3877/1838].

7.

Danske Kancelli til Bornholms Amtmand.

16 Oktbr. 1838. Efter først at have udtalt sig om Byfoged Gardes Gjenoptagelse af Mordsagen, fortsættes saaledes:

I Forbindelse hermed undlader man derhos ikke i Anledning af det af Hr. Amtmanden ved fornævnte Skrivelse indsendte Andragende fra Overauditeur Uldall, hvori han ansøger om at meddeles Oplysning om hvorfor han er idømt den Mulkt, som det ved Højeste Rets Dom af 5te Octbr. 1835 i Sagen angaaende det anførte Mord blev paalagt ham at erlægge til Bornholms Amtsfattigkasse, tjenstlig at meddele, at ifølge den Underretning man i sin Tid har modtaget fra bem. Ass., blev den omhandlede Mulkt ham fundet

1) fordi han holdt den for Mordet paa Dich mis-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

tænkte Jørgen Christian i Forhør næsten uafbrudt i 24 Timer,

2) fordi han havde belagt en anden af de Tiltalte med Arrest i den Hensigt af afpresse Tilstaaelse, og

3) fordi han i Retten havde tildelt en Inquisitinde Slag med en Stok, i Anledning af, at hun fragik Noget, som hun tidligere havde udsagt.

[Dske Kancel. 3 Dept. Brevbog fra 1838. Nr. 3879].

8.

Kammerherre, Commandeur Johan Uldall til sin Neveu, Overauditeur Uldall.

Kiøbenhavn d. 30 Oktobr. 38.

Min kiere Karl!

. . . . . .

Jeg indseer fuldt vel, at Din Stilling paa Bornholm ikke er ganske behagelig. Imidlertid saa beder jeg Dig tage Dig i Agt for et overilet Skridt. Sagen om Mordet er vist nok ubehagelig, men der er jo allerede saa meget oplyst, at Selvmorderen har begaaet Mordet, at enhver i de senere Beskyldninger i Bladene mod Dig kan see, at man i Bladene giør Dig Uret; det er disse Du vil indlade Dig i Striid med, og dette kunde udsætte Dig for mange Ubehageligheder, om Du endogsaa tog Din Afskeed og forfulgte Striiden som privat Mand.

Kancelliet finder, at Du ikke bør gaa videre, og det er vel klogest at handle derefter. Naar Du giver Tiid, saa vil Tiiden opklare alting, og da vil Du være retfærdiggiort uden at udsette Dig for Ondskab.

Jeg veed ikke hvor eller af hvem jeg har hørt, at Du havde i Sinde at faae den sidst arresterede Mand, som blev beskyldt for Mordet, til at anlegge Proces

mod Kiøbenhavnsposten. Da jeg anseer dette at være et meget galt Skridt i Din Stilling, og da Du ved at indlade Dig med slige Kieltringer, let kan resikere at komme i slet Rygte, saa svarede jeg ogsaa derpaa, at jeg var overbeviist om, at det var et blot Rygte, og at kun Dine Uvenner kunne udsprede det.

. . . . . .

. . . . . .

Lev vel. Din Ven og Oncle

Johan Uldall.

---

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

Sankt Salomons Kapel og Kilde paa Hammeren.

Ved Joh. Bulmer.

I Omtalen nedenfor henvises nogle Steder til „Bornholmske Samlinger“ ved Parenteser, der indeholder først Tallet for vedkommende Bind og derefter Sidetal.

Bornholm havde i Middelalderen forskellige Kapeller, hvoraf to, nemlig Helligdomskapellet i Rø Sogn (9. 3—5) og Salomons Kapel paa Øens Nordspids Hammeren, var knyttede til Kilder. Det førstnævnte er forlængst helt forsvundet, men Salomons Kapel, der er opført som en solid kirkelignende Bygning, lavtliggende ved Hammerens Nordvestkyst, har endnu betydelige Dele af sine Mure tilbage. Ruinen blev i 1923 nærmere udgravet og en Del istandsat, hvorom yderligere Bemærkninger findes nedenfor.

Sidstbemeldte Kapel benævnes i nyere Tid blot Salomons Kapel, men i tidligere Tider blev det benævnt Sankt Salomons Kapel eller blot Sankt Salomon (12. 75—77). Om det er Jødelands gamle Konge Salomon eller en anden Salomon, som Kapellet er benævnt efter, kan ikke med Sikkerhed afgøres. Meget muligt er Kapellet opkaldt efter en af de flere

i Middelalderen, ogsaa her i Norden og ved Danmarks Ærkebispesæde [1]), forekommende højere katolske Gejstlige af Navnet Salomon. Nogen pavekaaret Helgen af dette Navn kendes ikke.

Det antages af i saa Henseende sagkyndige, at Salomons Kapel (Hovedbygningen) er opført i Tiden

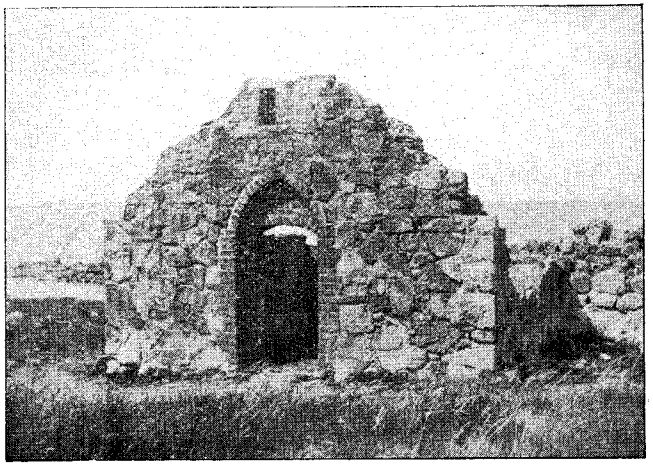

Sankt Salomons Kapel.

ved Aar 1300; og derefter har Kapellet rimeligvis gennem et Tidsrum af omtrent 200 Aar gjort Tjeneste efter sin oprindelige Bestemmelse. I Ærkebiskop Niels' Testamente af 1379 er Salomons Kapel nævnt derved, at han skænker det en Sølvske [2]). Men ellers finder man ikke fra Kapellets Velmagtstid nogen Udtalelse vedrørende Kapellet. I nævnte Testamente,

[1]) Se f. Eks. Weeke: Lunde Domkapitels Gavebøger (1884—89) S. 367.

[2]) Se Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder (1901) S. 151 (Punkt 5—6) og S. 271 foroven.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

der er paa Latin og af et omstændeligt Indhold, skænker Ærkebispen ogsaa til Ols Kirke paa Bornholm en Sølvske; og i Tilslutning hertil giver Testamentet sin Udtalelse vedrørende Salomons Kapel saaledes: „Item capellæ sancti Salomonis ibidem unum coclear argenteum". Andet eller mere om Kapellet siger Testamentet ikke.

Der kan næppe være Tvivl om, at det er den ved Kapellet værende Kilde (lille Brønd), der afgørende har begrundet Opførelsen af Salomons Kapel. Kilden har altsaa uden Tvivl været en af Middelalderens hellige Kilder[3]), som Folk har valfartet til for ved Hjælp af dens Vand at finde Helsebod for Sygdomme, og Kapellet maa saaledes antages at have tjent til gudeligt Brug, naar Folk paa bestemte Dage — især Sankt Hans Aften — i Talrighed indfandt sig ved Kilden. Ved saadanne Lejligheder kan Præsten fra Ols Kirke eller en Gejstlig fra Hammershus være kommet tilstede ved Kapellet og have prædiket og i det hele ledet de religiøse Handlinger ved Kildedyrkelsen. Der er vel ogsaa ved saadanne Lejligheder kommet Handelsfolk tilstede ved Kapellet for ar afsætte visse Ting, ligesom der maaske er holdt Beværtning ved Klippevæggene nær Naturhavnen „Kraukaas" (Krokaas; paa Landkort forvansket til Kragkaas) lidt Sydvest for Kapellet.

[3]) Som nyere Literatur om Danmarks hellige Kilder kan her nævnes: a) Tidsskriftet „Fortid og Nutid" 5. Bind (1924—25) S. 137—144. b) Tidsskriftet „Danmarks Folkeminder" Hæfte Nr. 33 (1926). Naar Salomons Kilde i dette Hæfte urigtigt angives at ligge nedenfor Hammershus, skyldes det altsaa den stundom ogsaa i andre Skrifter forekommende Misforstaaelse, at Hammershus ligger paa Hammeren.

Kilden[4]) findes lige nær ved det nordvestre Hjørne af Kapellets omtrent i Øst-Vest gaaende Hovedbygning, nemlig ved dennes Nordside. Der har i Nordmuren, ved Kilden, været indrettet en Aabning, hvorigennem Vandet ved Opøsning af Kilden kunde ledes ind i en Kumme (Skaal, Font) i Kapellet, og herinde har man altsaa gjort Brug af Vandet og derved maaske benyttet den foran nævnte Sølvske.

I en Søfartsrapport fra 1676 nævnes Salomons Kilde som en herlig fersk Kilde at faa Vand af, saa vidt det kan tilstrække[5]). Thura ytrer i sin Beskrivelse over Bornholm fra 1756, at Salomons Kilde endnu har meget sødt og klart rindende Vand. Men naar han tillige meddeler, at de søfarende som oftest, naar de kommer paa denne Kant, forsyner sig af Salomons Kilde med Vandforraad til deres Skibe, og at Salomons Kapel skal have haft sin egen og særdeles Præst (5. 117—18), da er dette næppe rigtigt.

Vandet i Salomons Kilde blev ved Undersøgelser i Sommeren 1923 befundet at være til en vis Grad radioaktivt; men imidlertid blev der indrettet en bedre Radiumskilde (Brønd) et andet Sted paa Hammeren, nærmere Sandvig.

Det kan være, at Salomons Kilde har været paaagtet som Lægedomskilde allerede i Hedenskabets Tid; men Navnet Salomons Kilde har den dog sikkert først faaet i Kristentiden og rimeligvis først efter,

[4]) Det kunde vel af historiske Hensyn være rigtigt, at Kilden nu nymuredes, overdækkedes med en hvælvet Broncerist og derefter stadig renholdtes.

[5]) Se Resen: Bornholms Beskrivelse (i „Atlas Danicus" fra 1670—80'erne) i dansk Oversættelse ved Johannes Knudsen (1925), Tillæget S. 73.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

at Kapellet var opført ved Kilden. Allerede i Stenaldertiden, da et Folkesamfund havde sin Hjemstavn paa den lavere Hammeregn lidt fra Kapelstedet[6]), kan Kilden ikke antages at have været der til Brug for dette Folk; thi ifølge den nyere Geologis Vidnesbyrd stod Havet i Stenalderen en Del højere omkring Hammeren end nu[7]), saaledes at der dengang var Hav, hvor Salomons Kapel og Kilde nu findes. Følgelig var ogsaa de naturlige Havneforhold paa Hammerens Nordvestkyst noget anderledes i Stenalderfolkets Tid end nu for Tiden.

Paa Egnen ved Salomons Kapel findes nu ingen menneskelige Boliger. De Fortællinger, som Amtmand Urne (død 1787) har berettet om i efterladte Optegnelser, saasom at der har været en By paa Hammeren, som er blevet afbrændt, og at der sammesteds er gamle Kaalhavediger tilsyne efter fordums Bebyggelse, grunder sig sikkert paa Misforstaaelse af de Oldtidslevninger (Arnesteder m. m.), der har været synlige paa Hammeren efter det ovenfor berørte Oldtidsfolk. Naar man gør sig nærmere fortrolig med Egnens Terrænforhold, maa man finde det helt usandsynligt, at der har været en middelalderlig Fiskerby nær Salomons Kapel eller overhovedet paa Hammeren. Men ligesom Lejlighedsfiskere i Sandvig ogsaa i vore Dage i nogen Maade benytter den foran nævnte Havn Krokaas, ved hvilken de har en Smule Materialskur, og til hvilken en gammel Sti fører fra Sandvig, saaledes er det ikke

[6]) Se Vedel: Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager (1897) S. 105 samt 1—9 og 97.

[7]) Se Grönwall og Milthers: Bornholms Geologi i Danmarks geologiske Undersøgelse (1916) S. 245—48.

uantageligt, at der i en eller anden Periode af Middelalderen har ligget et Par simple Fiskerhytter nær denne Havn; men disse har i alt Fald sikkert været uden nogen Betydning til at begrunde Opførelsen af Salomons Kapel.

I en Omtale af Salomons Kapel og andre bornholmske Kapeller i „Bornholmske Samlinger“ 8. Bind (1913) konkluderes der Side 168 saaledes: „Ydermere taler alt for, at de nævnte Hansestæder have ladet bygge disse Kapeller“. — Der maa imidlertid holdes for, at de paagældende Kapeller[8]) er danske (byggede paa dansk Foranledning og paa dansk Bekostning), indtil det ved vægtigere Grunde sandsynliggøres, at de er tyske. Om Salomons Kapel, der ikke ligger paa Bornholms Nordøstside, overhovedet har været benyttet af udenlandske Sildefiskere og Sildeopkøbere er meget usikkert. At den højere danske Gejstlighed har staaet bag ved Opførelsen af Salomons Kapel er overvejende troligt, eftersom Bornholm paa særlig Maade laa under Ærkebispesædet. Og nær ligger det at formode, at den, som Samtiden særlig havde at takke for Kapellets Opførelse, var Ærkebiskop Jens Grand, der bevislig opholdt sig meget paa Bornholm, og særlig paa Hammershus, netop i Aarene nær omkring 1300, (15. 87; 16. 113). Salomons Kapel turde altsaa snarest være et rent dansk Kildekapel, som er blevet bestyret fra Hammershus. Det bliver saaledes velbegrundet, naar Hans J. Holm i sin Beskrivelse fra 1878 af Bornholms ældgamle Kirkebygninger beteg-

[8]) Som Note 8 gælder nærværende Artikels med Petit trykte Slutningsdel.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

ner Salomons Kapel som en i Danmark omtrent enestaaende Levning.

Salomons Kapel har som berørt bestaaet af en omtrent i Øst-Vest gaaende Hovedbygning (Langhus), indvendigt knapt 12 Meter i Længde og godt 5 Meter i Bredde. I Rummets Østende har været Alter. Nogen Tid efter Opførelsen af Langhuset er der til dette føjet en Tilbygning (Vaabenhus) imod Syd. Kapellet er bygget hovedsagelig af Kampesten, med Mure af ca. 1 Meters Tykkelse, og har haft Tegltag.

Da Kapellet ophørte med at tjene til religiøst Brug, blev det af Sandvig-Fiskere taget i Brug som Materialskur og deslige, hvilket kan skønnes af Fund ved Udgravningen. I Landsprovst Jens Pedersens Beskrivelse over Bornholm fra 1625 (gengivet foran i nærværende Bind) hedder det, at der under Hammeren findes ved Havet et stort øde Kapel, Sankt Salomon, hvor Prædiken holdtes i fordums Dage, som det menes, for Fiskerne. Det saaledes brugte Ord „øde" udelukker maaske ikke, at Kapellet endnu i 1625 havde Loft og Tag. Af Rasmus Ravns bornholmske Beskrivelse fra 1671 (trykt 1926) og Peder Resens i foranstaaende Note 5 anførte Beskrivelse faas der ingen Oplysning om Salomons Kapel. Thura berører imidlertid 1756 Kapelruinen og Kilden, hvilket er nævnt i det foregaaende. I fornævnte Amtmand Urnes Optegnelser hedder det, at endnu i 1648 skal Salomons Kapel have haft liggende Loftets Planker og Bjælker, som Byfogden [9]) i Sandvig bekom til at bygge med, og at den mindste Kirkeklokke i Allinge skal være kommet fra Salomons Kapel. Om imidlertid dette af Urne gengivne indeholder historisk Sandhed, kan være et Spørgsmaal.

[9]) Om ældre Byfogder i Sandvig, Allinge og Gudhjem, se Bh. Saml. 4. 70—72; 8. 141; 12. 21.

Da man borttog Kapellets Træværk, nedbrød man sikkert ogsaa noget af Murene, især de øvre Dele, og mere er senere lejlighedsvis styrtet ned. Men Vaabenhusgavlen med Dørgab i er stadig blevet staaende omtrent hel, se Billedet foran. Udvendigt over Døren i Gavlen har med brændte Sten været muret en Spidsbue, hvoraf en Del endnu var tilbage i 1923. Ved Kapellets Udgravning i dette Aar blev det da noget for brede Dørgab forsynet med nye Sider af brændte Sten samtidig med, at Spidsbuen blev repareret.

Ved Ophobning af Materiale fra den delvise Nedbrydning og Nedstyrtning og ved senere hidføget Flyvesand var væsentlige Dele af de tilbageværende Kapelmure blevet saa skjulte, at en Udgravning af Ruinen længe havde været paakrævet, inden som nævnt Nationalmuseet omsider i Sommeren 1923 lod iværksætte en Udgravning i Forbindelse med nogen Restaurering af Ruinen. Udgravningen viste sig at kræve mere Arbejde end forud antaget. Den store Mængde løse Afrømning fra Udgravningen blev kørt hen til og fyldt i en Terrænfordybning noget Nordøst for Kapellet; og en hel Del Kampesten, der laa spredt omkring Murene, men som det ikke fandtes hensigtsmæssigt at opmure igen, blev samlede i en Hob noget Sydvest for Kapellet.

Som naturligt var, kom Udgravningen af Salomons Kapel til at ledes af tidligere Inspektør ved Nationalmuseet Numismatikeren P. C. Hauberg, der gennem Aarene har gjort sig særlig fortjent af Bornholm, bl. a. ved Undersøgelses- og Udbedringsarbejder ved

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Syttende Bind, Rønne 1926

Øens vigtigste Borge: Hammershus og Lilleborg (6. 133; 7. 139), og som iøvrigt fra Ungdommen af skal have næret et stadig vaagent Ønske om engang at se Salomons Kapel udgravet, og hvem det ogsaa maa have været en særlig Tilfredsstillelse ved Udgravningen af Kapellet at finde et Antal middelalderlige Mønter i Hovedbygningens Vestende.

I en Artikel i „Bornholms Tidende" for 17. Oktober 1923 har Hauberg givet bygningsmæssige og andre Oplysninger i Anledning af den da skete Udgravning og Istandsættelse af Kapellet. (Noget af det tilsigtede Arbejde ved Kapellet og Kilden blev i 1923 udsat til senere). Fra Nationalmuseet vil Meddelelse om Udgravningen mulig fremkomme i 6. eller et senere Bind af det i Note 3 nævnte Tidsskrift „Fortid og Nutid".

Det skal endnu her bemærkes, at det ikke er godtgjort, at den omkring Salomons Kapel værende inddigede Plads („Kirkegaard") er benyttet som Begravelsesplads i Kapellets Velmagtstid. Men Udgravningen af Kapellet viste, at der, siden Kapellet blev Ruin, er begravet nogle Lig i og nær udenfor Kapellet, nemlig antagelig Mennesker, som er omkomne paa Havet og drevne i Land paa Hammerkysten.

I den største Del af Aaret ligger det fredede Salomons Kapel ensomt og menneskeforladt bag Hammerens Bjerge. Men i Sommertiden, naar bl. a. Turistbyen Sandvig faar sine Gæster, da bliver der Menneskevandring over Hammeren (Statsejendom, 11. 14) og især langs den rummelige Sti, der fra Sandvigbugten i Øst fører Hammerkysten rundt til Sænebugten (Hammerhavnen) i Vest; og da drager

Salomons Kapel med sin Kilde mangen Beskuer til sig.

Som Note 8 til foranstaaende Hovedtekst skal her bemærkes, at det Sankt Anders Kapel, som hidtil omtales at have været i Ibsker Sogn (8. 144, 174) sikkert ingensinde har eksisteret. Skrifter om Bornholm forud for Peder Resens ses ikke at kende noget til et saadant Kapel. Resens oprindelige Skrift om Bornholm (Gl. kgl. Saml. 734 Fol.; kgl. Bibl.) nævner heller ikke noget om et St. Anders Kapel i Ibsker. Imidlertid lod Resen fremstille et Bornholms-Kort, der skulde høre til hans Tekst om Bornholm. Dette Kort siges at være en Kopi af Bagge Wandels i Bh. Saml. 12 ved Side 84 gengivne Kort over Bornholm fra 1676, hvilket Kort viser i Østermarie (Nordvest for Svaneke) et Navn „S. Anders" og ved Langebjerg ved Sandvig et Navn „S. Jørgen". Resens Kort er vel en Kopi af Wandels, men i hvert Fald ikke en nøjagtig Kopi. Omtrent hvor Wandels Kort viser det nævnte „S. Anders", har Resens Kort en Kapelsignatur med det vedføjede Navn „St. Anders Capel", hvis Beliggenhed altsaa falder omtrent, hvor Maglegaardskapellet i Østermarie findes. Iøvrigt viser Resens Kort — modsat Wandels — det i Østermarie værende Mosedrag Ølene, som paa Kortet kaldes „Boresø", og som ikke er omtalt i Resens oprindelige Tekst. Det er nu ganske sikkert dette Kort, der har været Kilden til, at det i den senere Bearbejdelse af Resens Tekst om Bornholm er kommet til at hedde, at der i Ibsker Sogn ogsaa „er" et saakaldet St. Anders Kapel og en Sø ved Navn Boresø, fra hvilken kommer Øleaaen, som udmunder i Havet i Øens Vester (!) Herred; se nærmere Resens i Note 5 nævnte Beskrivelse af Bornholm i Oversættelse (med Kort) ved Johannes Knudsen (1925) Side 12. Det er altsaa utvivlsomt Maglegaardskapellet i Østermarie (5. 120; 8. 170), der er kommet til at staa paa Kortet med det urigtige Navn „St. Anders Capel". Og det forholder sig uden Tvivl saaledes, at vedkommende Bearbejder af Resens Tekst om Bornholm ved Betragtning af Kortet har skønnet, at baade dette Kapel og Mosedraget Ølene („Boresø") behøvede særlig at nævnes i Teksten, og idet han, efter den hele Situation paa Kortet, tillige har skønnet, at begge Dele hørte under Ibsker Sogn, har han i Teksten, der ellers ikke omtaler Maglegaardskapellet, indføjet

www.vang-hansen.dk

under Ibsker Sogn det nys ovenfor refererede om St. Anders Kapel og Boresø. Sikkert alene paa Grundlag af Resens heromtmeldte nyere Tekst bemærker Thura Side 63 under Ibsker Sogn, at der i samme Sogn i fordums Tider „har været“ et Kapel, kaldet St. Anders Kapel, „hvilket nu ikke mere er til“. Og at nu Amtmand Urne har været nysgerrig efter at faa oplyst Stedet for det saaledes af Thura omtalte St. Anders Kapel er særdeles forstaaeligt. Hans paagældende Optegnelse, der knytter sig til Thuras nysanførte Bemærkning, gaar i Realiteten ud paa, at gamle Folk endnu mindes at have ved Frændegaard (Syd for Svaneke) set Murstenslevninger af en Bygning, som kan have været et Kapel, og at denne Bygning „maa vel være“ St. Anders Kapel. Det er imidlertid troligt, at et af de flere gamle, i nyere Tid fremgravede Fundamenter af Huse eller Boder paa nævnte Frændemark i Ibsker har været synligt (utilgroet) endnu omkring Aar 1700, og at man senere, i Urnes Amtmandstid, da Fundamentet ved Spørgsmaalet om St. Anders Kapel kom paa Omtale, har gisnet, at det maatte være Fundamentet af det St. Anders Kapel, som Resen og derefter Thura omtaler. — Efter alt det foran i denne Note anførte synes Resens og senere Udtalelser om et St. Anders Kapel i Ibsker ikke at turde betragtes som tilforladelige.

www.vang-hansen.dk